

T.C.

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİ İSLAMCI
DÜŞÜNÜRLERİN II. ABDÜLHAMİT'E YAKLAŞIMININ
KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yahya Cihat EMEN

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz CANKARA

Bilecik, 2018

10090036

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİ İSLAMCI
DÜŞÜNÜRLERİN II. ABDÜLHAMİT'E YAKLAŞIMININ
KARŞILAŞTIRILMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yahya Cihat EMEN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz CANKARA

Bilecik, 2018

10090036

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAVI
JÜRİ ONAY FORMU

BŞEÜ-KAYSIS Belge No	DFR-172
İlk Yayın Tarihi/Sayısı	03.01.2017 / 28
Revizyon Tarihi	
Revizyon No'su	00
Toplam Sayfa	1

Öğrencinin Adı Soyadı: Yahya Cihat EMEN
Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı : Kamu Yönetimi
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Yavuz CANKARA
Tezin Özgün Adı : Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi İslamcı
Düşüncülerin II. Abdülhamit'e Yaklaşımının Karşılaştırılması
Tezin İngilizce Adı : The Comparison of Islamic Ideologists Approach
About Abdülhamit II Between Ottoman Empire and
Turkish Period.

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 13 / 6 / 2018

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışması ilgili EYK kararıyla oluşturulan jüri tarafından **OY BİRLİĞİ** OY ÇOKLUĞU ile Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Yavuz CANKARA

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Pınar ÖZDEN CANKARA

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Gökmen KILIÇOĞLU

Üye: .....

Üye: .....

İmza

(Handwritten signatures)

ONAY

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ..... / ..... / 20.... tarih ve ..... / ..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

BEYAN

“Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi İslamcı Düşünürlerin II. Abdülhamit'e Yaklaşımının Karşılaştırılması” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmını Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Yahya Cihat EMEN

13.06.2018

ÖN SÖZ

II. Abdülhamit ile birçok araştırma yapıldı. Bu araştırmalarda genel kanı olarak devlet içerisinde yapılanmadan II. Abdülhamit'in dış siyaset ve iç siyaset politikalarını ve ülke içerisinde imar faaliyetlerinden ülkenin yıkılışının engellenmesi için yapılan çalışmalardır. Ancak tez çalışmamız olan dönem içerisinde yaşamış İslami düşünürlerin II. Abdülhamit'e muhaliflik noktasında çalışma yapılmamıştır.

Tez araştırmamızda göze çarpan nokta bu alanla alakalı toplu olarak bir eser mevcut değildir. Genel olarak farklı farklı kaynaklarda bulunan bu çalışmalar tek bir elde toplanmamıştır. Genel olarak mütalaa edilen sağ muhafazakâr kesimdeki kişiler bu durumu kabul edememe ve reddetme eğiliminde olmuşlar ve kendi cenahlarından insanların bu şekilde hareket etmeyeceklerini düşünmüşlerdir. Ancak kaynak taramasında da görüldüğü üzere ilk önce muhalif bir duruş sergileyen bu insanlar daha sonraki süreçte yanlışlarının farkına varmışlardır.

Tez çalışmamızda izlediğimiz yol kaynak taramamızın ardından konu tasnifi şeklinde devam eden tez çalışmamız en son kerte bu çalışmaların yazımı ile sonuçlanmıştır.

İlk önce daha 6-7 yaşındayken beni II. Abdülhamit ile tanıştıran dedem İlyas ÇAVUŞOĞLU'na, 4000-4500 kitaplık bir kütüphaneye sahip olan ve bendeki okuma aşkının ana kaynağı olan babam Selami EMEN'e, ilkokul hocalarımdan tarih bilincini bana aşılaman tüm hocalarıma, tez konumu bana öneren konu taramamda bana yardımcı olan tez danışmanım Yavuz CANKARA ve eşi Pınar ÖZDEN CANKARA'ya ve son olarak kardeşim Esragül EMEN'e ithaf ediyorum.

ÖZET

II. Abdülhamit tahtta kaldığı 33 sene içerisinde hem ülke içerisinde hem de ülke dışarısından birçok baskıya maruz kalmış ve bu baskılar neticesinde ülke idaresinde kesin ve kati kararlar almak zorunda kalmıştır. Dış ülkeler ülke içerisindeki azınlıkların durumu, ekonomik ve siyasi gibi birçok alanda baskı yaparak Osmanlı Devletini zor durumda bırakmaya çalışırken; iç siyasette farklı cemahtaki insanlar II. Abdülhamit'e çeşitli nedenlerden dolayı muhalif hareket etmişlerdir. Bu muhaliflik bazen Tevfik Fikret'in II. Abdülhamit'e gerçekleştirilen bomba suikastını gerçekleştiren bombacı için yazdığı şiirlerde bazen de tez konumuzda içeriğinde işlemiş olduğumuz gibi İslami düşünürler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tez çalışmamız sağcılık akımının tanımı, dönemin siyasi olayları, devlet idare eden bir kişinin bu dönemde aldığı tedbirleri, II. Abdülhamit'in salt bir İttihad-ı İslam politikasından ziyade dış güçlere karşı bir koz olarak bu ünvanı kullanması ve son olarak da dönemi içerisinde yaşamış önde gelen İslami düşünürlerin II. Abdülhamit'e bakış açılarının değerlendirilmesi şeklindedir.

II. Abdülhamit'in tahtta kaldığı süreç içerisinde yaşamış İslami kesimdeki önde gelen şahsiyetler İttihad-ı İslam fikrini savunmuşlar ancak II. Abdülhamit'in yönetimindeki bazı uygulamalardan dolayı II. Abdülhamit'e muhalefet sergilemişler daha sonraki süreçte çeşitli nedenlerden ötürü yaptıklarının bir süre sonra yanlış olduğunu görmüşlerdir. Ancak ne yazık ki devlet yıkılış sürecine girmiştir.

Bu düşüncelerden farklı olarak incelediğimiz son iki yazar II. Abdülhamit ile alakalı olumlu görüşlerini beyan etmişlerdir. Devletin yıkılmasının önündeki en büyük önleyicinin II. Abdülhamit olduğunu söylemişlerdir. Padişahın tahttan indirilmesinden sonra gelişen olayların durumun ciddiliğini ortaya koyduğunu belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamit, İslam, İslamcılık, Osmanlı Devleti, Modernleşme, II. Meşrutiyet, İttihad ve Terakki Cemiyeti, 31 Mart Olayı, Türkiye Cumhuriyeti

ABSTRACT

Care for 33 years on the throne and II within the country have been exposed to a lot of pressure from outside both countries and as a result of these pressures the country for sure and solid decisions. Foreign countries, the status of minorities within the country, in areas such as economic and political pressure that they feared the Ottoman one-up workout; domestic politics the people maintain different II. Ilana to have opposition movement for a variety of reasons. This is sometimes in opposition to the Turkish poet Tevfik Fikret's II. Ilana performs bomb assassination performed to the bomber wrote for poems sometimes thesis if committed in the context of the way we were was carried out by Islamic thinkers.

Thesis work is a right-wing movement in the political events of the period, the State administration of the definition, a person who measures during this period, II. Abdulhamid the mere İttihad-ı rather than Islamic policy external use this title as a trump card against the forces and finally lived in the era's leading Islamic thinkers II. Evaluation of perspective to Abdulhamid.

II. Abdulhamid remains on the throne in the process one of the leading figures in the Islamic part of lived İttihad-ı defended the idea of Islam, but during World War II. Because some applications under the direction of Abdul Hamid II. Ilana they exhibit opposition to later process for various reasons after a while what he did was wrong. But unfortunately the course the Government has entered into the process.

The last two writers that we examined differently from these thoughts are II Abdulhamid. They expressed their positive opinions related to Abdulhamid. The biggest obstacle to the collapse of the state they said it is Abdulhamid. They stated that after the sultan's descent from the throne, the situation of the developing events revealed the seriousness.

Key Words: Abdulhamit II, Islam, Islamism, Ottoman Empire, Modernization, II. Constitutionalist Period, Union and Progress Association, 31st March Events Republic of Turkey

İÇİNDEKİLER

BEYAN	iv
ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR KAVRAM OLARAK SAĞ MUHAFAZAKÂRLIK VE İSLAMCILIK

1.1 SAĞ AKIM.....	4
1.1.1 Muhafazakârlık	5
1.1.2 İslamcılık.....	5
1.2 OSMANLIDA İSLAMCILIK AKIMININ ORTAYA ÇIKIŞI.....	9
1.2.1. Osmanlı Devleti'nde İslamcılığı Ortaya Çıkaran Etkenler	13
1.2.2 İslamcıların Osmanlı Devletindeki Hedefleri.....	15
1.3 CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSLAMCILIK.....	17
1.4 MODERNLEŞME KAVRAMI	22
1.5 II. ABDÜLHAMİT ÖNCESİNDE OSMANLIDAKİ GENEL DURUM	23
1.5.1 Tanzimat ve Islahat Fermanları	24
1.5.2 Fermanlar Sonrası Ülke İçerisindeki Karışıklıklar ve Kanun-i Esasi'nin İlanı..	27
1.6.II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE OSMANLI'NIN DURUMU	30
1.6.1 İç Siyaset.....	31
1.6.2 II Abdülhamit'in Vahamet Duygusu	35
1.6.3. II Abdülhamit'e Muhalif Olan Bir Örgüt Olarak İttihad Ve Terakki Cemiyeti (İTC)	36
1.6.4 II. Meşrutiyetin İlanı Süreci ve Toprak Kayıpları	39
1.6.5. II. Abdülhamit Döneminde Modernleşme	43

İKİNCİ BÖLÜM

BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ VE II. ABDÜLHAMİT

2.1 SAİD NURSİ'NİN HAYATI	47
2.2 SAİD NURSİ'NİN SİYASİ DÜŞÜNCESİ.....	51
2.2.1 Said Nursi'nin Cumhuriyet İnkılaplarına Bakış Açısı	57
2.3 SAİD NURSİ - II. ABDÜLHAMİT İLİŞKİSİ	60
2.4 SAİD NURSİ'NİN II. ABDÜLHAMİT'E BAKIŞ AÇISININ DEĞİŞMESİ	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET AKİF (ERSOY) VE II. ABDÜLHAMİT

3.1 MEHMET AKİF ERSOY'UN HAYATI.....	71
3.2 MEHMET AKİF ERSOY'UN SİYASİ DÜŞÜNCESİ	74
3.2.1 Mehmet Akif Ersoy'un Cumhuriyet İnkılaplarına Bakış Açısı.....	80
3.3 ABDUH VE AFGANI	83
3.3.1 Cemalettin Afgani	83
3.3.2 Muhammed Abduh.....	85
3.3.3 Cemalettin Afgani ile Muhammed Abduh'un Siyasi Görüşleri ve Osmanlı Devleti İçerisindeki Etkileri.....	86
3.4 MEHMET AKİF ERSOY'UN II. ABDÜLHAMİT ALEYHTARI OLMASI.....	90
3.5 MEHMET AKİF ERSOY'UN II. ABDÜLHAMİT'E BAKIŞ AÇISININ DEĞİŞMESİ.....	94

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ELMALILI HAMDİ (YAZIR) VE II. ABDÜLHAMİT

4.1.ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN HAYATI	98
4.2 ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN SİYASİ DÜŞÜNCESİ.....	100
4.3 ELMALILI HAMDİ YAZIR- II. ABDÜLHAMİT İLİŞKİSİ.....	105
4.4. ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN II. ABDÜLHAMİT'E BAKIŞ AÇISININ DEĞİŞMESİ.....	109

BEŞİNCİ BÖLÜM

NECİP FAZIL (KISAKÜREK) VE II. ABDÜLHAMİT

5.1. NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN HAYATI.....	111
5.2. NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN SİYASİ DÜŞÜNCESİ	114
5.2.1 İdeolocy Örgüsü ve Necip Fazıl Kısakürek.....	114
5.2.2. Necip Fazıl Kısakürek'in Siyasetle Meşguliyeti	115
5.3 NECİP FAZIL'IN KISAKÜREK'İN II. ABDÜLHAMİT'E BAKIŞ AÇISI	120

ALTINCI BÖLÜM

CEVAT RIFAT (ATILHAN) VE II. ABDÜLHAMİT

6.1. CEVAT RIFAT ATILHAN'IN HAYATI	123
6.2. CEVAT RIFAT ATILHAN'IN SİYASİ DÜŞÜNCESİ.....	124
6.3. CEVAT RIFAT ATILHAN'IN II. ABDÜLHAMİT'E BAKIŞ AÇISI.....	127

SONUÇ	132
EK - 1	136
EK - 2	139
EK - 3	141
EK - 4	149
EK - 5.....	152
KAYNAKÇA.....	153

KISALTMALAR

İTC	: İttihad ve Terakki Cemiyeti
A.S.	: Aleyhisselam
H.z.	: Hazreti
S.A.V.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
DP	: Demokrat Parti
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
İTP	: İttihad ve Terakki Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
İDP	: İslami Demokrat Parti
MSP	: Milli Selamet Partisi
FP	: Fazilet Partisi
SP	: Saadet Partisi
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
der	: Derleyen
ed	: Editör
çev	: Çeviren

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş amacı İslamı tüm dünya sathına yaymak olmuştur. Fethedilen toprakların artmasının ardından gelişen devlet, yabancı azınlıkları da içerisinde barındırmıştır. 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali neticesinde ortaya çıkan fikir akımları Milliyetçilik ve Hürriyet gibi kavramlar devlet içerisinde bulunan azınlıkları etkilemiş ve dış ülkelerin de baskısıyla devlerin yıkılış süreci hızlanmıştır. Osmanlı Devleti Fransız İhtilali'nin olumsuz etkilerini ve dış ülkelerin müdahalelerini azaltmak için Islahat ve Tanzimat Fermanları ilan etmiştir. Bu dönemde tahta çıkan padişahlar ülkenin bir yıkım ile karşı karşıya olduğunun farkına varmışlar ve bunun için ülke içerisinde ıslahatlar yapmışlardır. Ayrılıkçı akımların etkisinin ülke içerisinde daha fazla arttığı ve yapılan ıslahatların etkisinin az olduğu bir dönemde tahta çıkan II. Abdülhamit devletin bekası ve yıkılmaması için tahtta kaldığı 33 sene boyunca mücadele etmiştir.

1876 yılında Kanuni Esasi ilanı ile birlikte tahta geçen II. Abdülhamit ekonomiden dış politikaya iç siyasetten askeriye kadar birçok sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Padişahın tahta çıkmasının hemen ardından 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı meydana gelmiştir. Savaşın neticesi devlet için olumsuz bir şekilde sonuçlanınca II. Abdülhamit meclisin kendisine verdiği yetkiyi kullanarak meclisi süresiz tatil etmiştir. Daha sonraki süreçte padişah Yıldız Sarayında merkezîyetçi bir yapı kurarak devleti idare etmiştir.

II. Abdülhamit'in tahtta kaldığı süreç içerisinde gelişen Berlin Antlaşması, toprak kayıpları, Duyun-ı Umumiye'nin kurulması ve Ermenilerin çıkardığı isyanlar gibi gelişen durumlar padişaha olan muhalefeti artırmıştır. Bu yıllarda İttihad ve Terakki Cemiyeti, Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe konulması, Meclisin tekrar açılması, padişahın tahttan indirilmesi gibi amaçlar etrafında birleşen aydın kesim tarafından kurulmuştur. Kurulan bu cemiyet, yurici ve yurtdışında faaliyetlerine devam etmiş ve basın- yayın organlarını iyi bir şekilde kullanmışlardır. Daha sonraki süreçte 31 Mart Vakasının meydana gelmiş ve akabinde oluşan II. Meşrutiyet döneminde II. Abdülhamit tahttan indirilmiş ve Selanik'e sürgün edilmiştir.

Padişahlığı döneminde hilafet makamını etkin bir şekilde kullanan II. Abdülhamit kendi deyimiyle "Bu cihad öyle bir silahtır ki kullanılmaması kullanılmasından daha etkilidir." politikasını izlemiştir. Bu politika üzerine İngiltere'nin elinde bulundurduğu Müslüman topraklardaki Müslümanları kullanmayı bilmiş ve devletin yıkılış sürecini geciktirmiştir. II. Meşrutiyetin ilanı ile oluşan hava eşitlik ve özgürlüğün geldiği şekilde olmuştur.

Yaşadığı dönem içerisinde birçok kesimden eleştiriler alan II. Abdülhamit kendisine muhalif olan ve yenilikçi insanlardan tenkit aldığı gibi kendisinin de içinde bulunduğu İslami muhafazakâr kesimden de eleştiriler almıştır. Bu muhalefet yerine göre bazen çok şiddetli bir muhaliflik düzeyinde iken yeri geldiğinde de II. Abdülhamit'in Osmanlı için bir "bela" olduğu noktasına kadar gitmiştir.

Yaptığımız bu çalışmada dönem içerisinde yaşayan önemli İslami düşünürlerin muhalif duruşlarını ve kendi bakış açıları tarafından neden muhalif olduklarına değinilmiştir.

İlk bölümde sağ akımın, sağ muhafazakârlığın ve İslamcılığın tanımı yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan İslamcılık akımının nedenlerine, modernleşme hamlelerine ve Cumhuriyet dönemine yansımalarına değinilmiştir. Daha sonraki bölümlerde sırasıyla Bediüzzaman Said Nursi, Mehmet Akif Ersoy, Elmalılı Hamdi Yazır, Necip Fazıl Kısakürek'in ve son bölümde de Cevat Rifat Atilhan'ın II. Abdülhamit ile alakalı görüşlerine değinilmiştir.

Dönem içerisinde II. Abdülhamit için birçok İslami figür, muhalif bir duruş sergilemiştir. Bu dönemdeki şahsiyetlerden Bediüzzaman Said Nursi, Mehmet Akif Ersoy, Elmalılı Hamdi Yazır'ı seçilmesinin nedeni Osmanlı Devleti'nin yıkılış dönemi içerisindeki ve akabinde kurulan Cumhuriyet döneminde nüfuzlarının çok yüksek olmuş olmalarıdır. Bu dönemde II. Abdülhamit'e karşı muhalif duruş sergileyen üç yazar padişahın uyguladığı rejimin bir istibdad rejimi olduğunu ve bunun devlete zarar vereceğini söylemişlerdir.

Necip Fazıl Kısakürek'in seçilmesinin nedeni Cumhuriyetin ilk yıllarında İslamcılık söylemini farklı bir şekilde dile getiren ve dönemi içerisinde II. Abdülhamit ile alakalı önde gelen bir çıkış gerçekleştirip "Kızıl Sultan" imajından "Ulu Hakan" imajını ülke gündemine getiren kişi olduğu içindir.

Cevat Rifat Atilhan yaşadığı dönem içerisinde elde ettiği askeri başarılarından daha çok kaleme aldığı eserler ile gündeme gelmiştir. Eserlerinde Siyonizm, Yahudilik ve Masonluk gibi konuları işlemiş ve dış basın tarafından Ortadoğu'nun Hitleri olarak tanımlanmıştır. Ülkesinde ve şahsi hayatında yaşanan problemlerin sorumlusu olarak Yahudileri görmüş ve Yahudilerin dünya için zararlı bir kavim olduğunu söylemiştir. Tezimizde Cevat Rifat Atilhan'ın seçilmesindeki neden ise yaşadığı dönem içerisinde antisemist bir duruş sergilemesinin yanında İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarının II. Abdülhamit'i tahttan indirdikten sonra yaşadıkları pişmanlıkları gözler önüne sermesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR KAVRAM OLARAK SAĞ MUHAFAZAKÂRLIK VE İSLAMCILIK

1.1 SAĞ AKIM

“Sağ” ve “Sol” akımlarının ortaya çıkış serüveni aslında 1789 Fransız İhtilali ile başlamıştır. 1789’da toplanan Genel Meclis’te ekonomik ve siyasal düzenin devamından yana olan soylular ve Ruhbanlar Kurucu Meclis kürsüsünün sağ tarafında otururken; düzenin değişmesinden yana tavır alan ve bu nedenle devrimci olarak nitelenen üçüncü sınıf üyeleri kürsünün sol tarafında oturmuşlardır. Daha sonraki süreçte bu oturuş şekli Fransız Meclisinde de tatbik edilmiştir. Bu oturuş şeklinden dolayı sağ kesimdekiler “monarşi ve muhafazakârlığı”, sol kesimdekiler ise “yeniliği ve eşitliği” savunur şeklinde anılmaya başlamışlardır. (Heywood, 2011:31) Ancak yine de her iki akımın tam bir tanımını yapmak güç olmuştur. Özellikle toplumsal koşullardaki değişimler bu akımların sınırlarını çizmeyi ve genel kabul görmüş ortak bir tanımını ortaya koymayı güçleştirmiştir. (Mert, 1997:56)

Orhan Hançerlioğlu (1993:273)'na göre muhafazakârlığın asıl manası tutuculuk ve gericilik olmuştur. Aslında sağ akım hiçbir yenileşmeye açık olmayan ilerlemenin karşısında duran ve sol kesime muhalif olan bir tutumdur. Sağ akım bilimsel alanda metafizikçe olan durağan dünya görüşünü savunan, bilimsel evrene karşı olan bir düşüncedir. Sağ akımın düşünsel temelinde ise insanın kendisinin kötü olduğu ve bütün insanlığın bir kötülüğün içerisine doğru sürüklenmekte olduğu inancı vardır. Sağ akım temsilcileri bu kötü gidişi durdurmak için veya en azından önüne geçebilmek için insanların değişimi reddetmesi kurulu düzeni koruması gerektiğini söylemişlerdir. Sağ ve sol akımın temsilcileri dünya görüşü olarak farklı kesimleri temsil etmişlerdir. Ancak bazı durumlarda sol kesim sağ kesimden bazı olguları desteklemiş; bazen de sağ kesimden insanlar sol kesimin düşüncelerini savunmuşlardır. Bu duruma örnek olarak 1789’da Fransız İhtilali döneminde solda oturan burjuva kesimi bugün itibariyle sağ tarafta oturan ve muhafazakârlığı temsil eden bir yapıya bürünmüştür.

1.1.1 Muhafazakârlık

Muhafazakârlık; sürekliliğe ve denenmiş olgulara değer veren mekanik ve matematiksel kurallarla oluşan inançlara karşı olan bir anlayışa sahiptir. Muhafazakârlar daha çok cemaat tipi yapılanmaya, gelenek ve göreneklere uygarlığın daha yavaş bir şekilde everilmesine; teknikten daha çok karaktere inanmışlardır.

Doğu Ergil (1986:271)'e göre muhafazakârlığın temel amacı, sahiplendiği ve korumaya çalıştığı olguların değişmesine karşı durarak bu değişime neden olacak olan sosyal, ekonomik, yasal, dinsel, siyasal ve kültürel kurumların gelenek ve görenekler çizgisinden sapmamasına özen göstermektir. Gelenek ve görenek anlayışı zamanla siyasal anlamda radikalizmden korkan bir anlayışa bürünmüştür. Köktencilik anlayışı olan radikalizm, yüzyıllar boyunca deneyimlerin oluşturduğu ve toplumsal yaşamı yeniden kurmayı amaçlayan bir model olmuştur. Süregelen uygulamaları değiştirmek, seçme, düşünme ve iletişim biçimlerini değiştirmek gibi bir programı içermiştir. Oysa yerleşik düşünme, seçme ve yapma kalıpları içinde kendini daha rahat ve güvenli duyan pek çok insan olmuştur. İşte bu insanlar, toplumsal düzeltim (reform) ve radikal değişme eylemlerine karşı muhafazakâr bir tavır almışlar ve alabilmektedirler.

Hasan Hüseyin Akkaş (2003:251)'a göre ise muhafazakârlığın asıl amacı toplumda alışlagelmiş olan örf-adetlerin, kültürlerin sürdürülmesi olmuştur. Ancak burada önemli olan nokta mihenk taşı edinilecek olan gelenek hangi gelenek olacaktır. Çünkü toplum denilen olguda birçok farklı grup ve etnik köken bulunmaktadır. Bu etnik kökenden birbirleriyle çatışan ve çarpışan birçok kültür olabilmektedir. Bu çatışmada doğru olan görüşün hangisi olduğu ve doğru olan görüşe kimin karar vereceği; geçmişte olmuş olayların doğru ve yanlış olması kim tarafından belirleneceği gibi sorunlar önemli bir sorun teşkil etmiştir.

1.1.2 İslamcılık

İslamcılık 19. yüzyılda İslam coğrafyasında ortaya çıkan, Coğrafi Keşifler sonrası oluşan ve Batı'nın sömürgesi haline gelen Müslüman devletleri Batı'nın tasallutundan kurtarmak; hak ettikleri bağımsızlığa kavuşturmak amacıyla geliştirilmiş bir siyasal ideoloji olmuştur. İslamcılık akımı etkisini geçmişte vahşi ve cahiliye devrini yaşarken İslam'ın etkisiyle birlikte gelişmiş ve dünyanın en büyük imparatorluklarını

kurmuş bir medeniyetten almıştır. Bu medeniyet Kuran'ı esas alan ve Eski Yunan, Roma kültürünün kalıntılarından beslenerek gelişen bir medeniyet olmuştur. İşte bu medeniyet tarihin değişik evrelerinde gördüğü zararlar neticesinde geri kalmış ve eski şaaşalı günlerine dönebilmek için "İslami bir rönesans" istemiştir. (Tunaya,1948:612)

Zerrin Kurtoğlu (2005:201)'na göre İslamcılık düşüncesi ilk ortaya çıkmasından beri daimi olarak bir siyasi görüşe, işleve ve bazı araştırmacıların da ifade ettiği gibi amaca hizmet etmiştir. Bu düşüncenin bir "İslamcılık" çatısı altında toplanmasındaki ana gaye Batı'nın ürettiği her düşüncenin ve teknolojinin kendi içinde bulunan kurumları ve kuramları tarafından kullanmasıyla ilerlemelerini kendine bir paye çıkarması olmuştur. Batı'nın geliştirdiği teknoloji ve gelişmeyi Müslümanlar üzerinde bir güç olarak kullanması Müslümanlar içerisinde büyük bir tepkiyle karşılanması İslamcılık düşüncesinde önemli bir yer edinmiştir. İşte bu nedenlerden ötürü İslamcılık anlayışına sahip dünya görüşünde modernleşme mefhumu bir tür dini hareket olarak ortaya çıkmıştır.

İslamcılığın siyasi bir ideoloji olarak tarihselliği incelendiğinde aslında İslamcılığın emperyalizm ya da kolonyalizm gibi batılı ülkelerin Müslüman ülkeler üzerine kurduğu baskıyı kırmak, bu sonuçlara karşı direnmeyi veya bu sonuçları İslam yararına değiştirmeyi amaç edinen bir hareket olduğunu görülmüştür. (Çiğdem, 2005:27)

Fikir hareketlerinin tarihsel arka planlarına bakıldığında sosyolojik olayların fikir hareketlerini önemli ölçüde etkiledikleri görülmüştür. İslamcılık akımı sadece bir dini hareket olmaktan ziyade siyasi bir nitelikte taşınması bu yüzden olmuştur. İslamcılık akımı Müslümanların birbirine daha sıkı kenetlenmesinden ziyade bir "pan" ideali kurarak siyasi bir ittifakın olması gerektiğini savunanlar tarafından oluşmuştur. Bunun birçok örneğini hala günümüzde görülmektedir. İslam Ortak Pazar'ı, İslam Konseyi ve D8 gibi kuruluşlar bu duruma örnek gösterilebilir. Bu kurumların nihai planında ana hedefleri "Pax İslamica" (İslam barışı) gayesine yöneldiği söylenilebilir. (Kodaman, 1993, C.12: s.60)

Necdet Subaşı (2016)'na göre İslamcılık söylemlerin ilk dönemlerinde Batı karşısında geçmiş ve geleceğin yoğurulması şeklinde yeni bir dilin inşa süreci önemli bir yer tutmuştur. Bu dönemde İslâmın neden toplumsal bir gerçeklik olduğu ve modern

dünya tarafından İslam üzerine yapılan tacizlerin nasıl bir üslup ile cevap verileceği söz konusu olmuştur. Ancak bu dönemde Selefilik akımının bu düşünce içerisinde asla yer almadığı söylenebilmektedir. İslamcılık akımı temelinde insanların hayallerinden ziyade bir deva olarak görülmüştür. Bu akım aslında İslami bir toplum kurulma isteği, Batının düzenlemiş olduğu, sürekli devam eden saldırılarına karşı dikkatli ve sorumlu bir biçimde yaklaşan bir idrak olmuştur.

İslamcılık kavramı sosyolojik bir kavram olması hasebiyle farklı tanım ve açıklamalar yapılmıştır. İslamcılık en genel tanımı itibariyle: “Kültürel, siyasi ve politik alanlarda yetkin durumda bulunan kişilerin İslamiyet’in siyasi, sosyal, ahlaki ve kültürel alanlarda etkin olmasını, bu alanlarda İslamiyet’e uygun bir dünya kurulmasını sağlamaya çalışmaları, bu doğrultuda çeşitli alanlarda ve düzeylerde çaba sarf etmeleri” olarak tarif edebilmektedir. (Özcan, 2001:60)

Said Halim Paşa’ya göre (Said Halim, 2015:255) İslamlaşmak kavramı öteden beri ifade edilen ve kendisinin de desteklediği bir kavram olmuştur. İslamlaşmak kavramı kendine has bir inanç çerçevesinde oluşan bu inanç çerçevesinin üzerinde ahlaki bina eden ve bu ahlakla birlikte toplumsal bir uzlaşma ortaya çıkaran bir görüş olmuştur. Bu uzlaşma içerisinde olan toplumdaki insanlar aynı siyasi hedef için birleşmiş insanlar olacaktır. Bu topluluk ise en mükemmel şekilde yaşayan ve inanan insanlar topluluğu olacaktır.

Said Halim Paşa’nın tanımlamasına göre (Said Halim, 2015:186) İslamlaşma kavramı; İslamiyet kavramının dini, siyasi, içtimai, iktisadi gibi birçok alanda tatbik edilmesi demektir. Bu tatbik esaslarını belirlerken dönemin şartlarını ve toplumsal durumu da yadsımamak gerekmektedir. Dönemin şartları belirlenirken ahlak olarak Kant’ı Spencer’ı; sosyal hayatta Fransız kültürünü; siyasi hayatta İngiliz metodunu kabul etmiş bir Müslüman her ne kadar dini vecibelerini de yerine getirirse ne yaptığını bilmeyen bir insandan başka bir şey olamayacaktır.

Erol Güngör (1992:238)’e göre İslamcılık: “Modern teknoloji dışında bütün müesseselerimizi İslami esaslara göre düzeltmek ve İslam âlemi ile bütünleşmektir.”

Osmanlı döneminin önemli aydınlarından olan Hersekli Arif Hikmet, İslamcılık kavramı için bütün dünyada yaşayan Müslümanların birbirlerinden haberdar olmaları ve bu birliktelik ruhunun hac vesilesiyle Mekke’de bir araya gelmeleri olarak

tanımlamıştır. Müslümanları bu toplantı sırasında kararlar alıp Batı'nın uygulamış olduğu hücum ve baskıları kırmak için birbirlerinde elçilikler açarak birlikte hareket edilmesi gerektiğini söylemiştir. Müslüman ülkeler ancak bu şekilde Batı'nın uygulamış olduğu baskıya karşı koyabileceklerdir. (Özdin, 2014:423)

Bu konuda en geniş ve tafsilatlı tanımı yapan kişi İsmail Karadır. İsmail Kara (2011b:17)'ya göre İslamcılık 19. ve 20. yüzyılda İslami düşüncenin eğitimden siyasi hayata içtimayı hayattan inanç hayatına kadar birçok alanda Müslümanları Batı'nın sömürsünden ve içerde bulunan müstebit yöneticilerden; yanlış inanılan hurafelerden kurtarmak için bazı kesim âlimler tarafından teklif edilen ve kullanılan bir hareket olarak ifade etmektedir.

Graham E. Fuller (2008:58-59)'e göre İslamcılık kavramı Müslümanların ortak kimlik kaynağıdır. Müslümanlar yıllar boyunca farklı ülkelerde ve farklı bölgelerde birbirlerinden habersiz yaşamışlardır. Bunun neticesinde her farklı kesimdeki insan toplulukları için farklı bir "İslamcılık" algısı oluşmuştur. Bu imkânların gelişmesi sayesinde ayrı coğrafyalarda birbirlerinden haberdar olmadan yaşayan Müslümanlar, "başkalarıyla" karşılaşmanın etkisiyle "kendilerinin" farkına varmışlar ve daha yakın irtibat kurma gereksinimi olduğunun farkına varmışlardır. Siyasal İslam işte bu farklılıkları ortadan kaldırmak ve tek bir İslami kimlik yaratma gayreti içinde olmuştur. Buradan da anlaşılacağı gibi İslamcılık aslında ulus üstü bir kavramdır. Zaten İslamcılar İslamcılığı bir üst kimlik kabul etmişler ancak tek kimlik olduğunu kabul etmemişlerdir.

İslamcılık karakterini belirleyen en önemli unsur siyasettir. Siyaset kurumunun İslamcılık ile bağlantısını incelerken devlet-millet arasında olan bağın iyi irdelenmesi gerekmektedir. Dini modernleşme hareketlerinin her zaman yanında bir siyasi irade ve talep her zaman mevcut olmuştur. Kurtuluş ve kalıcılık fikrinin doğrudan siyasi bir hadise olarak telakki edilişi dini olanın hem siyasi taleplerini hem de bu zaviyeden siyasi olanın dini referanslarını belirlemesinden ileri gelmektedir. (Özdin, 2014:423)

Düşünce bakımından İslamcılık hareketi mensupları modern Batı medeniyetlerinin İslamiyet aleyhine gösterdikleri yıkıcı etkilere karşı koyabilmeleri için etkili bir modernleşme hareketinin olması gerektiği ve bu hareketinde kılavuzunun İslamiyet olması gerektiğini savunmuşlardır. İslam medeniyetinin dünya üzerindeki son

medeniyeti olan Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için İslami bir reform sürecinin başlaması düşüncesi de aynı yaklaşımın sonucu olmuştur.

İslamcılık hareketini incelendiğinde bu hareketin iki temel çizgisinin olduğunu görülmektedir. Bu çizgiler İhyacılık ve Selefiyeciliktir. İhyacılık Asr-ı Saadet döneminde, Peygamber'in (sav) hayatta olduğu dönemde olduğu gibi yaşanması gerektiğini savunurken; Selefiyecilik ise dinin kurallarının değişmemiş olmasına karşın yeni içtihatların yapılabileceği ve Müslümanların hayatlarını yeni şartlara göre tanzim edebileceği görüşünü benimsemişlerdir. Bu iki gruba mensup aydınlar "Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad" gibi dergiler etrafında toplanarak düşüncelerini avama duyurmaya çalışmışlardır. Bu kesimin genel görüşleri ise büyük İslam Birliğini savunan, İslam'ın gelişmeye mani olmadığı, kadın haklarının İslam içerisinde yerinin olduğunun belirtildiği bir düşünce sistemine sahip olmuştur. (Kılınçkaya, 2016)

Azmi Özcan (2001:63)'a göre bir akademik çalışma olmasa da yayımlanan tüm neşirlerden ortaya çıkan öz itibarıyla İslam bütün bir hayat nizamı ortaya koyan bir düşünce yapısı olmuştur. Bu hayat nizamı ahlaktan felsefeye ibadetten iktisada kadar bütün alanları içine alan bir sistem olmuştur. 19. yüzyıl İslam coğrafyasında görülen teccid, ıslah gibi kavramlarla ifade edilen siyasi, ilmi çözüm önerileri getiren bir fikir hareketi olmuştur.

1.2 OSMANLIDA İSLAMCILIK AKIMININ ORTAYA ÇIKIŞI

İslamcılık akımı Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında bir kurtuluş reçetesi olarak görülmüş ve Osmanlıcılık akımının zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır.

Osmanlıcılık kavramı; Osmanlı Devleti'nde yaşayan halkın din ve mezhep ayrımı gözetmeden bir arada yaşaması aynı sosyal haklara sahip olması yani bir bakıma "Osmanlı Milleti" oluşturma düşüncesi II. Mahmut döneminde başlamıştır. Bu amaç daha sonra Abdülmecit döneminde artarak devam etmiş ve Tanzimat'ın ilk yıllarında ise zirve yapmıştır. Fakat tüm dünyayı özellikle de imparatorlukları etkileyen 1789 Fransız İhtilalinden esinlenen ayrılıkçı-milliyetçi gruplar nedeniyle "Osmanlı Milleti" politikasının tutmayacağı anlaşılmış ve terk edilmiştir.

Bu durum karşısında devlet ve üst kesimdeki bürokratlar Osmanlı Devleti'nin varlığının devam etmesi için Müslümanların tek çatı altında toplanması ve birleşmesi gerektiği düşüncesine varmışlar ve buna “İttihad-ı İslam”, “İttihad-ı Anasır” ya da “İmtizac-ı Akvam” düşüncesi demişlerdir. İttihad-ı İslam düşüncesi Sultan Abdülaziz'in son zamanlarında yani 1872'li yıllarda ortaya çıkmıştır. (Çalen, 2017:25) Şerif Mardin (1991:16) 1870'ten sonra Türkiye için “Batıcılık” yerine “İslami bir model” öneren düşünürler kümesi oluştuğunu Basiretçi Ali diye bilinen Ali Efendi'nin de gazetesinde İslamcılığı desteklediğini söylemiştir.

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra tahta geçen II. Abdülhamit, kendinden önce gelen diğer Osmanlı padişahlarından farklı olarak “halifelik” makamını daha etkin bir şekilde ve diğer devletlere karşı bir koz olarak kullanmaya gayret etmiştir. İttihad-ı İslam politikasını bir devlet politikası haline getirerek bunu gerçekleştirmek için adımlar atmıştır. Otuz üç sene taht süresinde, içerisinde bulunduğu durumu kendisi için bir fırsata çeviren II. Abdülhamit içeride olan muhtelif grupları birleştirmek ve dini hayatı canlı tutmak; dışarıda halifelik ünvanının birleştiricilik vasfından yararlanarak Müslüman ahaliyi emperyalizm pençesinden kurtarmaya çalışmıştır. (Eraslan, 1992:190-191) II. Abdülhamit Çin, Cava, Endonezya, Hindistan gibi ülkelere heyetler göndererek burada yaşayan Müslüman halkın halifesi olduğunu hem tüm dünyaya göstermiş hem de bunu yabancı ülkeler için bir koz olarak kullanmıştır. (Sırma, 2007:70; Abacı, 2013:52) II. Abdülhamit'in kullandığı bir diğer politika ise sultanın tarikatlardan faydalanması olmuştur. Bu minvalde dönemin önemli Arap şeyhlerinden birisi olan Ebu'l- Huda el-Seyyidi'yi kendisine danışman olarak atayarak İstanbul'a davet etmiştir. Ebu'l- Huda el-Seyyidi Halep ve civar illerde mutlak yönetim anlayışının İslamiyet'e dayanan bir anlayış olduğunu bu silsilenin devam ederek II. Abdülhamit'e kadar uzandığını ve II. Abdülhamit'e itaat etmekle kalmayıp aynı zamanda gönül bağının da kurulması gerektiğini söylemiştir. (Armağan, 2017b; Özcan, 2017) Hilafet makamının kullanılması bazı durumlarda devlet içerisindeki ayrılıkçı azınlıklar için de kullanılmıştır. 1876 yılında Bulgaristan'da çıkan sorun üzerine Osmanlı Hristiyanlara karşı bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride Hristiyan unsurların sadece Osmanlı devletine değil aynı zamanda bütün bir İslam ailesine savaş açtıkları ve bu amaçla bütün İslamiyet güçlerinin seferber edilmesi gerektiğini söylemiştir. (Burma, 2012:74)

II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin ardından gelen II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan ıslah çizgisi Cumhuriyetin kuruluşuna kadar ki süreçte yeni ve modern bir toplum anlayışını taşımıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu anlayış kültürel ve ilmi alana kaymış; 1960'lardan itibaren de daha farklı bir anlam kazanmıştır. (Özcan, 2001:60)

Meşrutiyet dönemi İslamcılarını, Müslüman dünyanın askeri, siyasi, sosyo-kültürel, eğitim gibi alanlarda Batı'nın çok gerisinde kaldıklarını kabul etmişlerdir. Şemsettin Günaltay (2015:17) "Hurafatten Hakikate" adlı eserinde bu konuyla alakalı dünya üzerindeki her millet için geçerli bir kaideyi söylemiştir. Ona göre geri kalmış her millet gelişmiş ve ilerde olan milletlerin yaptıkları her şeyi güzel ve doğru olarak görürler. Bu durum o zaman geri kalmış olan Müslümanlık âlemi içinde geçerlidir. Bu yüzden Hristiyan âleminin yaptığı her şey bazı Müslüman kesimdeki insanlar için doğru gözükmektedir. Bu insanlar geri kalmışlığın sebebini İslamiyet'te aramaktadırlar. Ancak İslamiyet hiçbir zaman insanların gelişimini engelleyen bir neden olmamıştır. Buradan da anlaşıldığı gibi İslami düşünürler Batının İslam dünyasıyla karşılaştırıldığında önde olduğunu ifade etmişlerdir.

Hersekli Arif Hikmet Avrupa da bulunan imparatorlukların kendi aralarında olan ihtilaflara rağmen İslamiyet karşısında bir bütün olarak hareket ettiklerini ve İslamiyet aleyhinde türlü hilelere başvurduklarını söylemiştir. Müslümanlarında özellikle Hac mevsimlerinde Mekke de birleşip müzakereler ederek toplumların ahvalleri hakkında istişareler ederek Avrupa'nın Müslümanlar üzerinde kurdukları baskıları dönemin şartlarına göre önlemek ve engellemek için tedbirler almak kimsenin aklına gelmediğinden yakınmıştır. (Özdin, 2014:427)

Halil İnalçık (2003:77)'in iddiasına göre Osmanlı Devleti kurulduğu süreçten itibaren İslamiyet'i sadece dini bir motif olarak kullanmamış devlet işlerinde ve siyasal meşrutiyetin bir aracı olarak kullanmıştır. Bu İslamiyet algısı aynı zamanda devlet içerisindeki adalet alanında bulunan konularda Kuran ve Sünnetin hükümlerini de içine alarak Osmanlı Devlet düzeninin yapısını oluşturmuştur. Padişahların fermanları da her zaman bu İslamiyet algısı içerisinde uygulanmıştır.

Alev Özkazanç (1998:137)'a göre Osmanlı Devlet teşkilatında padişahların “zillullah” yani “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” ismini kullanmaları İslam’ın Osmanlı teşkilatındaki siyasi meşruiyete nasıl kaynaklık ettiğini gösteren bir örnek olmuştur. Tüm İslam âleminin en büyük siyasi ve dini otoritesi ünvanı olan “halifelik” makamını kullanan padişahlar devlet içerisinde de en büyük yasama ve yürütme organ olmuşlardır. Ancak bu halifelik ünvanının kullanılması ve İslam’ın meşruiyet kavramı olarak kurumsallaştırılması Osmanlı Devleti’nin bir teokratik devlet olduğunu göstermemektedir. Osmanlı Devleti’nde temel olarak alınan İslamiyet, hem devletin iç işleyişini ama daha ağırlıklı olarak devlet ve toplum ilişkilerini anlamlandıran normatif bir sistem işlevi görmektedir ve içeriği devletçi düzenin işine yarayacak şekilde özgün biçimde doldurulmaktaydı.

Ziya Gökalp 1913’lü yıllarda kaleme aldığı “Üç Cereyan” isimli makalesinde bu yıllarda oluşan akımlara değinirken üç çeşit fikir akımının cereyan ettiğini söylemiştir. Bu akımların çıkış amacının ise dönemin mütefekkirlerinin muasırlaşmak lüzumunu hissettiklerine bağlamıştır. (Gökalp, 2010; Onat, 1993:140)

İslamiyet ideolojisi ilk ortaya çıkışından itibaren iki farklı şekilde gelişmiştir. İlk aşamada İslam’ın genel prensiplerini dönemin şartlarına uygulayarak yeni modeller geliştirilmesi ve ikinci aşamada ise İttihad-ı İslam düşüncesidir. Bu aşamalardan sonra İslamcılık düşüncesi kendine yeni kavramlar bulmuş ve bazı kavramları reddetmiştir. Bunun amacı da aslında İslamcılık düşüncesinin dünyada ortaya çıkan yeni düşüncelere ve tezlere karşı bir antitez üretebilecek olması olmuştur. (Özcan, 2001:61)

Ahmet Yaşar Ocak (1999: 66-67)’in iddiasına göre; İslamcılık akımının ortaya çıkmasında iki farklı görüş etkili olmuştur. Bunlardan ilki İslamcılığın II. Abdülhamit döneminde siyasi bir olgu olarak kabul ederek bu ideoloji çerçevesinde hareket edilmesi; ikincisi ise İslam devletlerinin birleşmesinden ziyade Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu yıkılış ve Batı emperyalizmi karşısında yenilgisine bir karşı koyma olmuştur.

1.2.1. Osmanlı Devleti'nde İslamcılığı Ortaya Çıkaran Etkenler

Rönesans ve Reform hareketlerinin başlamasıyla birlikte dini baskıdan kurtulan Batı Medeniyeti Coğrafi Keşifler, Sanayi Devrimi ve Aydınlanma Dönemi gibi süreçleri gerçekleştirmiştir. Bu süreçte özellikle Fransa, İtalya, İngiltere gibi güçlü devletler İslam Ülkelerinin çoğunu sömürsü haline getirmiş ve Osmanlı Devleti'nde İslamcılık akımının gelişmesinde birinci derecede önemli bir rol oynamıştır. İkinci olarak kendini dünyanın süper gücü olarak gören, batıdaki gelişmelere kayıtsız kalan Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlaması bunu fark edememesi ve bunun sonunda Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile Batı dünyasının gücünün farkına varılması olmuştur. Bunun neticesinde batıya olan bakış açısı değişmiş ve daha çok batıda bulunan ilim ve teknolojileri ülke içerisine getirilerek başta askeri olmak üzere eğitim sağlık ve hukuk alanlarından ıslah düşüncesi ortaya çıkmıştır. Son olarak da Batı hayranlığı, aşırı batılılaşma ve yabancılara verilen imtiyazlar olmuştur. Bu dönemde imzalanan Tanzimat (1839) ve Islahat Fermanları (1856) esasında Osmanlı Devleti'ni modernleştirmekten iddiasıyla Batılı devletler tarafından empoze edilen birer anlaşma mahiyetinde olmuştur. Bir başka deyişle ciddi bir batılılaşma ve modernleşme programı olarak takdim edilen bu fermanlarla Batılılar, Osmanlı Devleti'ni iyice zayıflatmak, kendi tebaası üzerindeki hükümler haklarını azaltmak ve Avrupalıların Osmanlı ülkesindeki temsilcileri konumunda olan azınlıklara birtakım imtiyazlar vermek için yaptırılmış sözleşmeler olmuştur. (Sarıkaya, 2017; Güngör, 1992:92-93) Fermanların etkisiyle birlikte ülke içerisinde bulunan dini cemaat ve cemiyetler de yapılarını değiştirmişlerdir. Bu fermanların sonucu olarak cemaat ve cemiyetler ülke içerisinde devlet tarafından tanınmaya başlamıştır. (Mardin, 1991:51) Bu durumların sonucunda toplumsal hayattaki denge ve statü Müslümanlar aleyhine değişmeye başlamıştır. Bu değişim sonrası Osmanlı Devleti içerisinde yetişmiş İslam düşünürleri imparatorluğun ayakta kalabilmesi için siyasi bir formül olarak İslam'ı kullanmayı ve onun özünde var olan birlik ve kardeşlik ruhunun Osmanlı Devleti'nin temsil ettiği hilafet kurumu etrafında kenetlenerek devleti ayakta tutmaya çalışmışlardır.

19. Yüzyılın ortalarından itibaren Batı ülkeleri sömürge anlayışlarında değişime giderek İslam ülkelerini doğrudan işgal ve ilhak etmeye başlamışlardır. Bu dönemde Endonezya, Orta Asya, Hindistan bu süreci yaşamıştır. Burada yaşayan Müslüman halk Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmiştir. Bu yardım talebi Osmanlı Devleti'nin elinde var olan hilafet yetkisini daha etkin kullanmasını sağlamış ve bu süreçte İslami birliktelik (İttihad-i İslam) algısı daha fazla güçlenmiştir. Eğer Müslüman topluluklar birlikte hareket edebilirler ve bir organizasyon içerisinde bulunabilirlerse Batı'nın yaptığı bu sömürge faaliyetlerine dur denilebileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu birlikteliğin nasıl olacağı ve nasıl hareket edileceği ortak payda olan İslamiyet dinin bir ideolojiye dönüşmesiyle halledilecekti. İşte bu süreç içerisinde İslamcılık kavramı bütünlüğü ve kurtarıcı bir olgu olarak ortaya çıkmıştır.

Mehmet Akif bu dönemde bir Cuma hutbesinde Müslümanları uyarılmış ve saltanatın gıcırdağını ve yıkılabileceğini söylemiştir. Rusya'da yaşayan Müslümanların hala dinlerine bir zeval gelmeden yaşıyor olmalarını, Fransa'nın sömürgelerinde bulunan Müslümanların hala Hristiyanlaştırılmamalarını, Hindistan'da ve dünyanın muhtelif yerlerinde Müslümanlara bir zeval gelmemesini bu yıkılmakta olan hükümete borçlu olduğunu söylemiştir. Şayet bu hükümete de bir şey olursa bütün İslamiyet ailesi için büyük bir yıkım olacağını ifade etmiştir.¹ (Kara, 2005:37)

Mehmet Bayrakdar (2009:5) bu süreç içerisinde Batı dünyasının da İslamcılık olgusuna katkısı olduğunu söylemiştir. Batı'da gelişen pozitivizm ve materyalizm akımları ile oryantlizmin İslam dünyasında dini, bilimsel ve fikri açıdan saldırılar İslam dünyasının doğuşunda etkili olmuşlardır.

Bu konuyla alakalı olarak Said Halim Paşa (Said Halim, 2015:171-172) "Buhranlarımız" adlı eserinde Müslümanların geri kaldıklarını ancak Batılı insanların boyunduruğu altına girdikten sonra anladıklarını söylemiştir. Müslüman hakları Hristiyanlara nazaran daha düşük şartlar altında yaşamışlar ve bu durum Batılı mütefekkirlerin bu alanda çalışma yapmasının da önünü açmıştır. Bu çalışmaları neticesinde Müslümanların geri kalma nedenlerini İslamiyet'le açıklamışlardır. Batılıların temas ettiği en önemli nokta Müslüman âleminde yaşanan geri kalmışlığın

---

¹ Eğer Rusya'daki Müslümanlar henüz dinlerini muhafaza ediyorsa; eğer Fransızların taht-ı idaresindeki dindaşlarımız hâlâ tanassur (Hristiyanlaşmamış) etmemişlerse; eğer İngiltere, Hintli kardeşlerimize şimdilik ses çıkarmıyorsa... İyi biliniz ki hep çürük, çarık yine bu hükümet sayesinde. "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık", İsmail Kara, İstanbul, 2005

bütün bir İslam âlemini kapsamı olmuştur. Batılılar araştırmalarında İslamiyet'e karşı irsi ve bilinçaltılarında olan kin ve nefret duygusuna bağımlı olmuşlardır. Gerçeklerin asıl nedenlerini görememişler ve yanlış bir çıkarımda bulunmuşlardır.

Şemsettin Günaltay (1998:37) "Zulmetten Nura" adlı eserinde Batılıların İslamiyet'e karşı yaptıkları saldırılardan en fazla Osmanlı Devleti'nin etkilendiğini söylemiştir. Batılı âlemi Osmanlı Devleti'ni yıkarak aslında İslamiyet'in son kalesini yıkmak istemektedirler. Yıllardır yaşattıkları intikam duyguları ve menfaat duyguları bu isteklerinin en önemli nedenlerinden olmuştur.

Birçok zemin ve olay Osmanlı Devletindeki İslamcılık hareketini hazırlamış ve bunun neticesinde İslamcılık düşüncesi II. Abdülhamit döneminde etkin bir şekilde kullanılmıştır.

Sefa Kaplan'ın derlemesini yaptığı "Tarih Tereddütten İbarettir" isimli kitapta İsmail Kara (1990:264)'nın iddiasına göre İslamcılık anlayışını Batı'nın karşısına çıkmış bir hareket olarak görülmemesi gerekmektedir. İslamcılık, Batılılaşma kimliğinin İslami bir çerçevede değerlendirilmesidir.

Gökhan Çetinsaya (2009:274-276) II. Abdülhamit'in aslında tamamıyla bir "Pan İslamic" anlayış ile devlet yönetmediğini söylemiştir. II. Abdülhamit için söylenen aşırı dinci ve Panislamizm hareketinin lideri algısı daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan araştırmalar neticesinde öne sürülen bir algı olmuştur. Bu durum II. Abdülhamit'in dönem içerisinde uyguladığı politik anlayışlarda da görülmüştür. O dönemde etkili olan diğer Pan düşüncelerine rağmen Panislamizm'in etkili ve ciddi bir uygulama olmadığını anlaşılmaktadır. Bütün Pan akımlarında bir ajan kitlesi, yayın organları ve gönüllüler bulunmakta iken; II. Abdülhamit'in halifelik sıfatı dışında herhangi bir eylemci harekete girmediği görülmüştür.

1.2.2 İslamcıların Osmanlı Devletindeki Hedefleri

Osmanlı Devleti'nin çözüme sürecine girdiği esnada İslamcılık olgusu devleti kurtaracak yollardan birisi olarak görülmüştür. Nuray Mert (2005:412) II. Abdülhamit'in izlediği Panislâmist hareketi de ona karşı yürütülen Meşrutiyet yanlısı muhalefetin bir ayağını teşkil eden İslamcılık hareketini de bu çerçevede değerlendirmiştir.

İslamcı düşünür ve yazarlar “Osmanlı neden geri kaldı, Müslüman coğrafyada yaşayan ezilmiş halk nasıl kalkınabilir, İttihad-ı İslam mümkün müdür?” gibi soruları kendilerine sorup ve cevaplar arayarak Batı’nın ilerleyişini sorgulamışlardır. Bu tartışmaların ana ekseninde İslam olgusunun yer alması aslında şaşırtıcı bir durum olmamıştır. Toplumların tarihinde, ulusların ve ulus devletlerin, tartışmasız birer siyasi aktör olarak belirmesine kadar, diğer geleneksel imparatorluklar dinin toplumu ve düşünceyi tanımladığı bir dönemde, siyasi tartışmanın ana ekseninin dini tartışılması olması çok normal karşılanmaktadır. Bu tartışmalar neticesinde, bazı kesimdeki insanlar aslında sorunun dinden uzaklaşmak olduğunu ve eğer dini kaidelere bağlı kalırsa devletin eski şaşaalı günlerine döneceğini; bazıları dinde reformist bir yaklaşımın olmasının hem dini hem de devleti geliştireceğini, çözümsüzlüğün nedeninin dinin yenilenmesinde veya dine mesafe konmasında olduğunu söylemişlerdir. (Mert, 2005:412)

Bu arayışlar neticesinde Âdem Efe (2002:172) İslamcılara ilişkin Müslümanların zor durumda bulduklarını ve bunun nedeninin aslında Kur’an ve Sünnete olan bağlılıkların azalmasına bağlamıştır. Asıl sorun İslamiyet’i yaşayamayan Müslümanlarıdır. İslamiyet’in kendisinde ilerlemeye ve gelişmeye engel teşkil edecek herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Zaman içerisinde İslamiyet’in içerisinde ortaya çıkan hurafeler İslamiyet’e zarar vermiş ve asıl kaynak olan İslamiyet’in yaşanmasına engel olmuştur. Müslümanların tekrar eski dönemlerde olduğu gibi ihtişamlı günlerine dönebilme için Batıyı Batı yapan maddi unsurları alması ve bu unsurları İslamiyet ile yoğurması gerekmektedir. İslamiyet’in temelinde de meşveret usulü, demokrasi ve Batı’nın ortaya attığı birçok fikir bulunmaktadır. Müslümanlar hayatlarındaki farklılıklarını bir kenara bırakarak din bağı etrafında birleşmelilerdir. İctihat kapısının tekrara açılması ve yıllar içerisinde değişen ihtiyaçlara göre bazen din kurallarının yorumlanması gerekmektedir. Kadın hakları, toplumsal gelişme gibi konularda İslamiyet herhangi bir engel teşkil etmemektedir.

İslamcıların bu konulardaki çözüm önerileri ise Müslümanların “tevhid anlayışı” altında birleşmesi tasavvuf alanında ıslahın yapılması, eğitim ve öğretim alanında yapılan yanlış uygulamaların son bulması ve günün sorunlarına çözüm bulacak ilmin okutulması gerektiğini söylemişlerdir. İslamcılar Müslümanların tevekkülü tedbirsizlik, alçakgönüllülüğü pısrıklık, takvayı çekingenlik-korkaklık, kanaati teşebbüssüzlük gibi

görmelerini engellemek ve İslam dünyasındaki yaygın olan bu ahlaki değiştirmek; İslamiyet'in ilk dönemlerden de anlaşılacağı gibi Cihat kavramının bir alanda değil de her alanda uygulanmasını sağlamak olduğunu söylemişlerdir (Subaşı, 2016).

1.3 CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSLAMCILIK

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile başlayan İslamcılık hareketi devletin kurtuluşu için bir reçete olarak düşünülmüştür. Ancak II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve akabinde I. Dünya Savaşı'nın başlaması Osmanlı Devleti'nin yıkılışına sebep olmuştur. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Batılı tarzda geliştirdiği reform ve yeniliklerle dönem içerisindeki İslami düşünürlerden farklı şekilde tepkiler almıştır. Cumhuriyetin kuruluş ve tek parti dönemi devlet inşa sürecinde ulus devlet, sekülerleşme, laiklik gibi konuların ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Bu süreç İslamcılık düşüncesinin bir muhalefet unsuru olarak gündeme gelmesine sebep olmuştur. (Tekin, 2015:448)

Rasim Özdeören (2006:136) Cumhuriyetin ilk yıllarıyla alakalı olarak Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecindeki İslamcılarla bu dönemdeki İslamcılarını birbirinden ayırmıştır. Ona göre Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki İslamcılarının hitap ettiği halk kitlesi zaten kendisini Müslüman olarak kabul eden bir kitledir ve bu kitleyi tekrardan “Müslümanlaştırmaya” gerek olmamıştır. Ancak cumhuriyet döneminin ilk başlarında ise İslamiyet ile olan bağını kesmiş bir halk topluluğu oluşmuş ve bu topluluğa amaç İslami hassasiyeti tekrar kazandırmak olmuştur.

Ahmet Çiğdem (2005:26) Cumhuriyet İslamcılığını din ile dünya arasında ortaya çıkar ikilemin sonucunda ortaya çıkan gerilimin ortaklaşa bir uzlaşının adı olarak tanımlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında İslamcı düşünürler üç farklı düşünce ortaya atmışlardır. Bunlar düşüncelerine bakarak geçmişte nerede yanlış yaptıklarına dair analiz, artık yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde neler yapılabileceğine dair düşünce ve son olarak II. Abdülhamit'in de tahttan indirilmesinden sonra daha da belirginleşen İslamcılık düşüncesindeki yenilgi psikolojisinin nasıl aşılabileceğine dair öneriler olmuştur. (Çolak, 2013)

Hülya Küçük Sevil (2005:56)'in iddiasına göre Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreci ve yeni cumhuriyetin kuruluş sürecindeki İslamcı düşünürler ümmetçilik anlayışını savunmaları dönemsel olarak bir hata olmuştur. Ona göre çağın determinist bir yapısını anlayamayan İslami düşünürler başarısız olmuşlardır.

Yasin Aktay (2018)'a göre Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde kendisine özgü bir laiklik anlayışı benimsemiştir. Bu irade dini alanı hiçbir zaman özerk bir şekilde bırakmamış ve sürekli olarak dini alana müdahale etmiştir.

Bu dönemde İçişleri Bakanı olan Şükrü Kaya (Subaşı, 2005:220) laiklik ile alakalı şunları söylemiştir:

“Laiklikten maksadımız dinin memleket işlerinde müessir olmamasını temin etmektir. Bizce laikliğin çerçevesi ve hududu budur. Biz diyoruz ki, dinler, vicdanlarda ve mabetlerde kalsın, maddi hayat ve dünya işlerine karışmasın. Karıştırmıyoruz ve karıştırmayacağız.”

Cumhuriyet döneminde yapılan yenileşme hamleleri dönemin yapısını anlamakta önemli bir etken olmuştur. Muzaffer Çandır (2011:167) bu dönemde gerçekleştirilen 1922 yılında Saltanatın kaldırılması, 1924 yılında Halifelik kaldırılması, 1925 yılında Tarikatların kapatılması, 1928 yılında Latin harflerinin ve rakamlarının kabul edilmesi ve son olarak da 1935 yılında hafta sonu tatilinin Cuma gününden Pazar gününe alınması İslam'ın Türk toplumundaki etkisinin zayıflatılmasına yönelik hareketler dizisinin bazıları olduğunu söylemiştir.

Halifeliğin kaldırılması en fazla cumhuriyetin ilk yıllarında yaşayan muhalifler için bir darbe olmuştur. İttihad ve Terakki Partisi (İTP)'nin yaptığı kötü uygulamaları ve Mustafa Kemal'e karşı olan muhalefet bu hamlenin ardından dönem içerisinde bir tek adamla karşı karşıya gelmiştir. (Zürcher, 2003:57-59)

Türkiye'de ortaya çıkan İslamcılığın siyasal düşüncesi hem Osmanlı Devleti döneminde hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde süreklilik içerisinde değişimler yaşamıştır. Bu değişim Osmanlı Devleti içerisinde iken İslam düşüncesinin aslında demokrasi ile içiçe olduğu ve bir İslami düşünce için en iyi yönetim şeklinin meclisinde içinde bulunduğu bir yönetim şekli olduğu olmuştur. Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasından sonra ise İslamcılık düşüncesinin yenileşme (terakki) için bir engel teşkil etmediği aksine yenileşmeye destekleyen bir düzen olduğu

ve bu düzen içerisinde gerçek milliyetçilik kavramını da içerdiği vurgusu olmuştur. (Duran, 2006:154)

Hulusi Şentürk (2011:168)'e göre Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında İslami kimlik iki ayrı cenahtan yürütülmüştür. Bu cenahlar İstanbul'un içerisinde bulunduğu aydın ve bürokratların olduğu İlimiye sınıfının İslamiyet anlayışı; diğer cenah ise Doğu ve Güneydoğu'da bulunan aşiretlerin içerisinde bulunduğu medrese-tarikat bütünleşmesinin sonucu olan gelenekselci yapı olmuştur. Cumhuriyetin ilanının ardından İlimiye sınıfı idam ve hapis cezalarıyla sindirilmiş; gelenekselci yapıdaki İslamcı kesim ise sürgüne gönderilerek cezalandırılmıştır.

Şerif Mardin (1991: 29-30) Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni rejimin tüm çabalarına rağmen dini alandaki üç önemli nokta varlığını devam ettirdiğini söylemiştir. Bunlar kültür muhafazakârlığı, tarikatlar, dini toplumun yeni yapısı için yorumlayıp onu yeniden canlandırmak isteyen düşüncelerdir.

Cumhuriyetin ardından gelişen süreç içerisinde zor dönemler yaşayan İslamcı hareket Eyüp Ersegün Kahraman'ın (2017) iddiasına göre şu dört gelişme ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi devletin "laik" bir yapıya da sahip olsa "ulus-devlet" yapısı içerisinde yer almaya düşüncesine sahip olmuşlar ve yetiştirmeye çalıştıkları milliyetçi-muhafazakâr nesil ile birlikte daha sonraki dönemlerde devlet içerisinde etkin rol almaya çalışmışlardır. İkincisi Takrir-i Sükûn Kanunu ile birlikte devlet içerisinde oluşan durum neticesinde "Daru'l Harb" düşüncesine sahip olarak kendilerini koruma altına almış ve bu durumu oluştururken de rejim ile barışık bir tavır sergilemişlerdir. Üçüncüsü Türkiye Cumhuriyeti tarafından kurulan Diyanet İşleri Başkanlığına olan nefret olmuştur. Devlet eliyle kurulan bu yapıya karşı çıkan cemaat ve tarikatlar illegal bir şekilde yapılanmışlar ve köyden kente oluşan göç esnasında güçlerini artırmışlardır. Son olarak da fikri açıdan yaşanan fetret döneminde Mısır, Pakistan gibi İslam ülkelerinde ortaya çıkan düşünceler tercüme edilmiş ve sonrasında Demokrat Partili yılların başlaması ile ortaya çıkan özgürlük havası sonrasında fikirleri için gelişme alanı bulmuşlardır. Daha sonrasında Necmettin Erbakan ile başlayan "Millî Görüş" düşüncesi bu fetret döneminde oluşan fikirlerin neticesinde olmuştur.

1950'li yıllara kadar devam eden Cumhuriyetin ilk yıllarındaki sekülerizm adımları çok partili hayatın başlamasıyla birlikte farklı bir arayış içerisine girmiştir. Bu dönemde cumhuriyetin inşa sürecinde kullandığı deliller sorgulanmaya ve tartışma konusu olmaya başlamıştır.

Ahmet Yaşar Ocak (2003:93)'a göre Cumhuriyetin kuruluş yıllarından Demokrat Parti'nin iktidara geldiği yıllara kadar devlet hem basın olarak hem de kendi müdahale ederek İslami düşüncedeki insanları baskı altına almıştır. Bunun neticesinde İslami kesimdeki insanlar bir faaliyet gösterememiştir. Demokrat Parti'nin İslami kesimdeki insanların rahatsızlıklarını dillendirerek iktidara gelmesinin ardından ilk döneme nazaran biraz da olsa özgürlük alanı bulan İslami düşünürler dönem içerisinde biriktirdikleri eleştirilere bu dönemden sonra dile getirmeye başlamışlardır. (Kurtoğlu: 2005:212)

Saffet Sarıkaya (1998:96) 1950 ve 1960 yıllarında başlayan devletin kalkınma hamleleri olan tarımsal üretimden sanayi üretimine geçiş evresinin sonucunda ülke içerisinde insanların bir sirkülasyon halinde olduğunu söylemiştir. Bu dönemde doğudan batıya bir göç olurken aynı zamanda da ülke içerisinde yaşayan insanlar Avrupa'ya çalışmaya gitmişlerdir. Devletin bu dönem içerisinde sosyo-ekonomik alandaki problemleri çözerken karşılaştığı güçlükler ve ulus-devlet inşası sürecinde yaşanan sıkıntılar devletin bazı sosyal alanlarda yetersiz kalmasına sebep olmuş ve bunun neticesinde devletin boş bıraktığı bu alanlara İslami ekonomik ve sektörel insanlar girmişlerdir. Daha sonraki süreçte bu finansal kuruluşlar büyüyerek geniş iş hacimleri ortaya çıkarmışlardır.

Nuray Mert (2005:414)'in iddiasına göre Cumhuriyet dönemindeki İslami düşüncenin fikri anlamda arka planında Demokrat Parti'nin etrafında çevrelenen ve Cumhuriyetin yönetim tarzına karşı biriken bir tepki olmuştur. Bu bakımdan Cumhuriyet döneminde oluşan İslami düşünceyi meşrutiyet dönemindeki İslami düşünceden ayırmak gerekmektedir. Bu süreç içerisinde Demokrat Parti'nin iktidarı ile birlikte İslamcı düşünce hem dini bir motif içinde barındırmış hem de ulus kimlik inşası sürecine katılarak İslamcılık düşüncesi ile alakalı oluşabilecek tıkanmasının önünü kesmeye çalışmıştır.

Bu dönemdeki İslami düşünürler kendilerine İslamcılık dışında milliyetçilik ve muhafazakârlık gibi başka adlar bulmuş olmaları dönem içerisindeki bir yeni dil arayışının göstergesi olmuştur. Bu arayış bir dönem kaybedilen ve yeniden ortaya çıkarılması zor olan bir siyasal durumun neticesi olmuştur. (Aktay, 2006:359)

Tanıl Bora (2003:126)'ya göre İslamcılık düşüncesi 1950'li yıllardan sonra "milliyetçi-muhafazakâr" bir yapıya bürünmüştür. Bu dönem içerisinde yer alan İslami düşünürler genelde daha çok ülkesel konularda etkili olmuşlardır. Ancak Mısır'da Müslüman Kardeşlerin; İran'da Humeyni'nin gerçekleştirmiş olduğu hareketler bir zaman sonra Türkiye'de bulunan İslami düşünürleri de etkilemiş ve diğer Müslüman ülkelerdeki eserler Türkçe 'ye çevrilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bu eserler ve düşüncelerle tanışan İslami düşünürler Sencer Ayata'ya göre İslam dininin sadece kişinin kendi hayatında değil toplumsal alandan siyasi alana kadar birçok noktayı etkileyebileceğini düşünmüşlerdir. (Çaha, 2006:477) Bu İslami düşünce artık insanların kendi kimliklerini belli etmede bir araç olarak kullanılmaya başlanmışken aynı zamanda da toplumun içerisinde ciddi bir karşılık bulmaya başlamıştır.

Bu dönem içerisinde kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) ile başlayan Cumhuriyet içerisinde İslamcı olarak nitelendirilen insanların siyasete girmesi Cumhuriyetin ilk dönemdeki baskıcı uygulamaların bir sonucu olmuştur. Celil Bozkurt (2012)'un iddiasına göre ise Türkiye Cumhuriyetindeki İslami parti hamleleri Necmettin Erbakan ile değil Cevat Rifat İla başlamıştır. Cevat Rifat Atılhan'ın 1951 yılında kurmuş olduğu "İslamcı Demokrat Parti" (İDP) Cumhuriyet tarihinin ilk İslami siyasi partisi olmuştur. Hulusi Şentürk (2011:195)'e göre Milli Nizam Partisi ideolojik anlamda olmasa da kültürel anlamda İslamcı bir parti olmuştur. MNP'nin kapatılmasının ardından 1972 yılında Milli Selamet Partisi (MSP), onun da kapatılmasının ardından 1983 yılında Refah Partisi (RP) kurulmuştur. 28 Şubat sürecinin ardından kapatılan Refah Partisinden sonra aynı ekolde olan Fazilet Partisi (FP), Saadet Partisi (SP), Has Parti ve Son Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) kurulmuştur. (Aytepe, 2016:186)

1.4 MODERNLEŞME KAVRAMI

Modernleşme, Avrupa'nın batısında ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmeleri anlatan bir kavramdır. Fransız İhtilali ve arkasından gelen Aydınlanma Çağı'nın bir mahsulü olan "Modernleşme" kavramı kısa bir zaman içerisinde tüm dünyada kabul gören ve kaçınılmaz olarak ulaşılması gereken bir hedef haline almıştır. Osmanlı Devleti süreç içerisinde kaybettiği topraklar ve savaşlar neticesinde Avrupa'ya karşı olan üstünlüğünü kaybetmiş ve bunun neticesinde kurtuluş reçetesi olarak "Modernleşme" ve Avrupalı gibi olma esas problem haline gelmiştir. Bu amaçla Osmanlı Devleti 18. yüzyıldan sonra yüzünü Avrupa'ya dönmüş Batı'nın elde ettiği başarıları yakalayabilmek için izledikleri yolu izlemeye başlamıştır. Bu sürecin son noktası olarak Cumhuriyetin kuruluşu gösterilebilmektedir. (Kurttaş, 2012:101)

Ali Budak (2016)'ın iddiasına göre Batıda oluşan modernleşme süreci doğulu toplumlarda aynı şekilde cereyan etmemiştir. Batılı toplumlarda kendi iç bünyesinde olan toplumların ve olguların etkisiyle gelişen modernleşme süreci doğulu toplumlarda dış devletlerin kurduğu ve yapmaya zorladığı baskılar neticesinde gerçekleşmiştir. Batılı devletler doğulu devletlerin modernleşme hareketlerini desteklemeleri aslında bir nevi sömürge ağlarını geliştirmek ve kendilerini daha fazla kuvvetlendirme çabalarından ibaret olmuştur. Batılı devletlerin bu baskıları aslında devletin içerisinde yeşermeye çalışan ve devletin kendi iç dinamikleri olan kültürel, siyasi ve askeri oluşumları engellemiş ve doğru dürüst bir gelişip serpilme Doğulu ülkelerde meydana gelmemiştir. Üstelik doğulu toplumların her biri bu zorlu ve sancılı macerayı farklı süreçlerle yaşatmıştır.

Fazlı Arabacı (2004:86)'ya göre Osmanlı Devleti'nin modernleşememe sebepleri aslında devletin iç yapısının kapalı olmasının önemli etkisi olmuştur. Siyasal sistem içerisinde her ne kadar kurumsal yenilikler yapılmışsa da toplumun buna hazır olmaması ve muhatap alınan toplum kesiminin modern anlamda gelişmemiş bir toplum olması nedeniyle modernleşmenin getirdiği yeni oluşumlar toplum tarafından kabul görmemiştir. Bu uygulamalar karşısında devletin baskısı artmış ve devlet kendisini bu baskıcı uygulamalardan kurtaramamıştır.

1.5 II. ABDÜLHAMİT ÖNCESİNDE OSMANLIDAKİ GENEL DURUM

18. yüzyıl dönem itibariyle Osmanlı Devleti'nin ilerleme aşamalarını tamamıyla gerçekleştirmediği bazı hamlelerin erken davranılıp bazı hamlelerde ise geç kalındığı bir dönem olmuştur. Nuray Mert (2005:97)'e göre bu dönemde Osmanlı Devleti için bir karşılaştırma unsuru olarak ele alınırsa Rusya'nın daha hızlı ilerleme yapmıştır.

Bu dönemdeki aydınlar ve devlet adamları sorunlara daha çok geleneksel yapı çerçevesinde müdahale etmek istemişlerdir. Müdahale edilen alanlar genelde mali ve askeri alanlarda sınırlı kalmıştır. Yapılan bu geleneksel müdahaleler istenilen sonuçları vermemiş ve devlet adamlarını daha farklı çözümler aramaya mecbur etmiştir. Bu farklı çözümler geleneksel yapıdan daha farklı olarak reformist şekilde olmuştur. Reformist çalışmalarda Avrupa tecrübesi Osmanlı devlet adamları için bir model olmuştur. Bu reform sürecine giren Osmanlı Devleti'nde kurumsal ve toplumsal alanlarda pek çok radikal kararlar alınmış ve uygulanmaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde devlet büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Bu reform dönemlerine örnek olarak III. Ahmet'in hükümdarlığı döneminde Lale Devri ve III. Selim'in başlattığı geniş çaplı "Nizam-ı Cedit" hareketleri örnek gösterebilmektedir. (Şimşek, 2006: 95; Ünal, 2003:275)

Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme hamlelerinin önemli mihenk taşlarından birisi olan III. Selim, tahta çıktıktan sonra şehzadeliğinden beri devlet içerisinde yapmayı tasarladığı büyük reform hareketini uygulamaya koymayı esas almıştır. Ona göre kendisinden önceki padişahların düşündükleri ıslahat fikirleri Osmanlı Devleti'ni eski kuvvet ve kudretine ulaştırmaya yeterli olmamış; bu sebeple yalnız askeri alanda değil devletin bütün kurum ve kuruluşları yeni baştan ıslahata muhtaçtır. Bu düşüncenin etkisi altında III. Selim, büyük bir reform hareketine girişmiş ve bunlar tarihte "Nizam-ı Cedit" adı altında toplanmıştır. (Eryılmaz, 2006:40-49) Aslında Nizam-ı Cedit hareketi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde içinde bulunduğu gericiilik ve düzensizlikler çare olmak için uygulamaya konulan ve mevcut devam eden düzen içerisindeki kurum ve kuruluşlara müdahale eden hareketlerin tümüne denmiştir. Nizam-ı Cedit düşüncesi Osmanlı Devleti'nde yeni bir merhaleyi ve yeni bir düzeni simgelemesi bakımından çok önemli olmuştur. (Karaağaçlı, 2016)

III. Selim zamanında yapılmaya başlanan ıslahatlar, başlangıç olması hasebiyle bir önem arz etmekte iken istenilen sonucu verememiştir. Bunun önemli sebeplerinden biri III. Selim'in yöneticilerinin, Nizam-ı Cedit meselelerini, kendileri için bir servet ve mal biriktirme aracı haline getirmiş olmaları olmuştur. Bilal Eryılmaz'ın iddiasına göre (2006:40-49) Nizam-ı Cedit için oluşturulan İrad-ı Cedit Hazinesi'ne gelir sağlamak amacıyla konulan gelirler, halka ağır gelmiş ve bunların toplanması sırasında halka yapılan baskı ve yolsuzluklar da halkı rahatsız etmiştir.

III. Selim tahttan indikten sonra 1808 yılında tahta geçen II. Mahmut Osmanlı modernleşme tarihi açısından önemli bir padişahdır. Niyazi Berkes (2014:171)'e göre II. Mahmut'un başlatmış olduğu reformist dönem, Osmanlı Devleti'nin genel olarak ele alınması durumunda gelenek doğrultusuna en fazla uyan ve mutlakiyetçi monarşi dönemine yönelişin en önemli dönemi olmuştur. Bunu gösteren etmenler ise II. Mahmut'un hala mutlak otorite sahibi olması ve halkın yani yönetilenlerin "reaya" ismin almaktan çıkıp "tebaa" veya "halk" olarak isimlendirilmeye başlanması; sivil bürokrasi hamlesinin geliştirilerek kapı kulluğunun yerine sınıf, ırk ve din farkları gözetilmeksizin devşirilen insanların oluşturulması; kapıkulu ordusunun yerine farklı şekilde devşirilecek bir militer örgüt kurulmasına doğru gidiliyor olması; sivil bürokrasi ve ordunun başında bulunanlarla ulemadan seçilen kişilerden oluşan en üst yetkili, kanun yapma görevlisi sürekli meclisler kuruluyor olması gibi etmenler sayılabilmektedir. (2014:171)

Bu süreçte Yılmaz Öztuna (2015:51-53) II. Mahmut, kıl kadar ince bir denge üzerinde hükümdarlık ettiğini söylemiştir. Radikal inkılapları yapan II. Mahmut Tanzimat Fermanı'nı ilan etmeyi düşünmüş ancak onun ölümü üzerine, Reşat Paşa tarafından tatbik mevkiine konulmuştur. II. Mahmut'un ölümü üzerine tahta çıkan II. Abdülmecid Tanzimat ve Islahat Fermanlarını ilan etmiştir.

1.5.1 Tanzimat ve Islahat Fermanları

"Tanzimat" kelime anlamı "mülki idareyi tanzim ve ıslah etmek" manasına gelmektedir. Ferman şariat ve Kuran hükümlerine göre kurulan Osmanlı Devleti'nin son 150 senedir bu hükümlere riayet etmemesinden dolayı geri kalmışlığı, halkın istidadı ve tedbirler alınması halinde bu geri kalmışlığın kısa sürede giderileceği şeklinde

başlamıştır. İltizam sisteminin ülke içerisinde yanlış uygulanmasından doğan yanlışları belirten fermanla, verginin herkes için adil olarak alınmasına, asker süresinin belirsizliğinin giderilmesine vurgu yapılmıştır. Hiç kimsenin yargılanmadan öldüremeyeceği, herkesin kendi malı üzerinde tasarruf hakkının bulunduğu, bütün haklardan Gayrimüslim ya da Müslim olsun herkesin eşit olarak yararlanması gerektiğine değinilmiş ve bu fermanın iç ve dış kamuoyuna duyurulması kararlaştırılmıştır. İlan edilen bu ferman farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu fermanı; Avrupa'dan mülhem, programlı bir ıslahat (reform) hareketi olarak görenlerin yanında, Osmanlı Devleti'ne Avrupalı bir idare şekline verme gayreti diyenler de çıkmıştır. (Eren, 1970:710) Tanzimat Fermanı Müslüman ve Gayrimüslim azınlıkların arasında oluşan sorunları çözmek ve hukuki anlamda meşruti bir yönetim tarzını benimseme adımları olmuştur.

Mustafa Öztürk (2014:18)'e göre genel olarak Tanzimat hareketi planlı ve programlı bir hareket olmaktan ziyade günübürlük ihtiyaçlara cevap verecek bir yapıda olmuştur. Bunun sebepleri Tanzimatçıların tamamıyla reformları anlayıp hayata geçirecek ehliyetinde olmamaları, gerekli zamanı bulamamaları, devletin sağlam bir ekonomik yapıya sahip olmaması sayılabilmektedir.

Necdet Hayta ve Uğur Ünal (2014:119)'ın kaleme aldığı "Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri" isimli kitaplarında Tanzimat Devri'nin Osmanlı Devleti'nin batılılaşma ayağının önemli bir noktasını teşkil ettiği söylenmiştir. Bu dönem diğer dönemlerden daha farklı bir özellik taşımıştır. Daha önceki dönemlerde yapılan değişiklikler ve gelişmeler daha çok askeri alanda yapılmış ve askeri alanın gelişmesi halinde devletin refah seviyesinin yükseleceği eski dönemlerdeki şaşaalı günlere dönüleceği düşünülmüştür. Tanzimat Dönemi'nin ortaya çıkışında ise böyle bir kaygı olmamıştır. Bu dönemde asıl sorunun toplumun kendi iç dinamiklerinde olduğu düşünülmüş ve toplum düzenine, idari sistemdeki bozukluklar giderilmeye çalışılmıştır. Sosyal, idari ve hukuki alanlarda yeni çalışmalar yapılarak yeni ve farklı bir düzenin oturtulması amaçlanmıştır. Tanzimat Dönemi'ni diğer dönemlerden ayıran bir diğer özellik ise bu dönemde padişah kendi iradesi ile kendi otoritesinin sınırlandırılmasını kabul etmiş ve bunu bir ferman ile deklare etmiştir.

Tanzimat reformcularının bile öngöremediği bazı gelişmeler bu dönemde olmuştur. Yerel nüfuz sahibi insanların yenilgiye uğratılmasını yeterli gören Osmanlı reformistleri yapılan reformların özellikle Balkanlar ve Doğu illerindeki parçalanmayı körükleyeceğini düşünmemişlerdir. Yapılan reformlar bu çevrelerde olan yapıyı kırmış ve yerine eski yerel aşiretleşme etkisini artırmıştır. (Mardin, 2013:58)

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ortodoks Hristiyanların himayesini isteyen Rusya'nın Osmanlı Devletince reddedilmesinden sonra patlak veren Kırım Harbinde Batılı devletler Osmanlı Devleti'nin yanında yer almışlardır. Rusya'nın Hristiyan kozunu kullanarak Avrupa kamuoyunun Osmanlı Devleti ve ona yardım eden batılı devletler aleyhine harekete geçirmesi tehlikesine karşılık Batılı devletler Osmanlı Devleti'nden Hristiyanlar için yeni bir düzenleme yapılmasını istemişlerdir. İki kez toplanan Viyana Konferansında Osmanlı Padişahının Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlere verilen imtiyazlar ve ayrıcalıkların genişletilmesine karar verilmiştir. Çok çekişmeli geçen müzakereler sırasında 21 muhtıra verilmiş ve sonunda bu muhtıralar birleştirilerek yeni bir ıslahat programı oluşturulmuştur. Sonraki süreçte Ferman Babıâli'de okunarak yürürlüğe girmiştir. Bu fermana "Islahat Fermanı" adı verilmiştir.

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanını yeterli bulmayan Avrupalı Devletlerin, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunan Müslümanların Gayrimüslimlere göre siyasi alanda daha gelişmiş haklara sahip olduğunu ileri sürerek daha kapsamlı reformların yapılmasını istemeleri sonucunda hazırlanmış bir ferman olarak tanımlanabilmektedir. (Gülsoy, 1999:186)

Islahat Fermanı'nın başlıca hükümleri hukuk alanından toplumsal hayata kadar Osmanlı tebaasının her şeyini etkileyen bir ferman olmuştur. Fermanın önemli maddelerinde şunlar bulunmaktadır. Tüm tebaanın can mal namus güvencesi, iltizam usulünün kaldırılması ve vergi hususunda herkese eşit vergi alınması, Hristiyanlara hakaret içeren kelimelerin kullanılmaması gibi maddeler olmuştur. Bu maddeler Müslüman kesimler tarafından üzüntü içerisinde karşılanmıştır. (Gülsoy, 1999:186)

Tanzimat ve Islahat Fermanları kıyaslatıldığı zaman Islahat Fermanının daha ayrıntılı bir şekilde yazıldığı görülmektedir. Tanzimat Fermanı Müslüman halka hitap eden bir ferman iken Islahat Fermanı daha çok Gayrimüslim kesimler için hazırlanmış

bir ferman olmuştur. Islahat Fermanı sayesinde Gayrimüslim azınlıklar Osmanlı Devlet’inde eskisinden daha iyi hak ve hürriyetlere sahip olmuşlardır. İki ferman arasındaki farklar ise, Tanzimat Fermanı daha çok iç dinamiklerden kaynaklı olarak hazırlanmış bir ferman iken; Islahat Fermanı tamamıyla dış güçlerin baskısıyla beraber yabancı temsilciler ile hazırlanmıştır. Tanzimat Fermanı ile bir taahhüt altına girmeyen Osmanlı Devleti Islahat Fermanı ile girmiştir. Çünkü Islahat Fermanı Paris Antlaşmasında özel bir maddede zikredilmiştir. (Erdem, 2005:67; Erdem, 2010:341)

1.5.2 Fermanlar Sonrası Ülke İçerisindeki Karışıklıklar ve Kanun-i Esasi’nin İlanı

Abdülmecit’in yaptığı ve başlattığı Batılı tarzdaki ıslahat hareketleri bazı kesimleri rahatsız etmiş ve Abdülaziz’in tahta geçmesini istemişlerdir. (Şimşek, 2015) II. Abdülmecid’in ölümü üzerine tahta geçen Abdülaziz Tanzimat ve Islahat Fermanlarına sadık kalacağını söyledikten sonra tahtta kaldığı süreç içerisinde yenileşme hareketlerine ağırlık vermeye devam etmiştir. Eğitim, sağlık, ulaşım alanlarında birçok yenilik yine Abdülaziz döneminde yapılmıştır. (Şimşek, 2015) Ali Paşa ve Fuat Paşa’nın yönetimde etkilerinin artması da bu süreçte Batılı tarzda yeniliklerin hızlı bir şekilde yapılmasının önünü açmıştır. Hatta bu süreçteki yenileşme faaliyetleri, öncekilerine nazaran Düvel-i Muazzama kefaleti altına girerek farklı bir boyut kazanmıştır. Özellikle Islahat Fermanı’nın Paris Kongresinde zikredilmesi böyle bir duruma hukuki zemin hazırlamıştır. Batılı ülkeler ilerleyen süreçlerde Osmanlı Devleti içerisinde bulunan Gayrimüslim tebaalar için reform taleplerini ileterek Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmaya başlamışlar ve bunun gereği olarak diplomatik baskı kurmuşlardır. Bu durum, ilgili yabancı devletlerin Osmanlı Devleti’nin dâhili işlerinde pervasızca müdahale etmesine ve devletin çözülme sürecinin hızlanmasına vesile olmuştur. (Gülsoy, 1999:186)

Necmettin Alkan (2011:33)’ın iddiasına göre Osmanlı Devleti içerisinde başlayan bu değişim hareketin takip eden ve yeni açılan bu okullardan mezun olan öğrenciler daha sonraki süreçte devlet yönetimine etki etmişlerdir. Okuyan bir gençlik hareketi olan “Genç Osmanlılar” yabancı devletlerin Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmasını, devletin kötüye gidişinin durdurulamaması ve buna bir çözüm önerisi getirilememesi üzerine kurulmuş bir teşkilatlanma olmuştur. Bu teşkilatın üyeleri askeri

okullarda okuyan subaylar, devletin değişik kademelerinde görev alan bürokratlar ve yeni açılan okullarda okuyan talebeler olmuştur. Bu teşkilat mensuplarının Avrupa’da gördükleri birtakım pratikleri kendi ülkelerinde de uygulamak istemeleri ve bunun neticesinde ülkenin kurtulacağını düşünmeleri olmuştur. Bu pratikleri uygulamak için Osmanlı Devlet düzeninde ilk kez “klasik yeniçeri” , “muhalif devlet adamları” ve “ulema” gibi üçlü sacayağının başrol oynadıkları eski ihtilaller yerine daha farklı bir kesimin ihtilal yaptığını görülmüştür. Yapılan bu ihtilal neticesinde Abdülaziz tahttan indirilmiş ve yerine V. Murad tahta geçirilmiştir.

Necip Fazıl Kısakürek (1994:374-375) Abdülaziz’in tahttan indirilmesi ile sonuçlanan ayaklanmanın herhangi bir dünya görüşüne ve fikir temeline dayanmadığını iddia etmiştir. Ona göre yapılan ayaklanma eğer herhangi bir fikri veya içtimai gerekçelere dayanacak olsaydı tahta hasta ve padişahlık meziyeti kendisinde olmayan bir padişah olan V. Murad değil devleti kurtarabilecek ve dış ülkelere karşı şahsiyetli bir duruş sergileyecek olan II. Abdülhamit’in tahta geçirilmesi gerekirdi.

Genç Osmanlılar meşrutiyet ve özgürlük yanlısı kişilerden oluşmuştur. Mehmet Burak Durdu (2003:294)'nın iddiasına göre bu süreçte Sultan Abdülaziz’in baskıcı rejimi altında Genç Osmanlılar aradıkları lideri Mithat Paşa'nın kişiliğinde bulmuşlardır. O da Türk Anayasacılık tarihinin ilk adımlarını atmıştır. Yavuz Özgüldür'e göre (1994:325) Tanzimat nasıl Mustafa Reşit Paşa'nın, 1856 Islahat Fermanı Ali ve Fuat Paşaların eserleri ise; Meşrutiyet de Mithat Paşa'nın eseri olmuştur.

Niyazi Berkes (2014:312) ise Mithat Paşa'ya atfedilen ünlü Kanun-i Esasi'nin gerçekte Namık Kemal'in ideolojisinden geliştirilen fikirlere dayandığını söylemiştir. Berkes' in iddiasına göre iki noktada Mithat Paşa'nın hazırladığı anayasa Namık Kemal'in düşüncesinden ayrılmıştır. Bunlar Mithat Paşa'nın asıl amacı Osmanlı Devleti içerisinde Alman Birliği modelinin esas alınarak yapılmış olacağı bir federatif yapı oluşturmak ve bu oluşturulan yapının devlet merkezîyetçiliği anlayışının olmaması birbirine bağlı bir şekilde oluşmuş mahalli idarelerden oluşmasını savunmuştur. Mahalli idarelerin yönetimi devlet tarafından atanan kişiler ve yerel halk tarafından seçimle gelen kişilerin oluşturduğu meclis tarafından sağlanacaktı. Bu fikrin dönemin şartları nedeniyle bir diplomatik yanı da vardır. Dönemin güçlü devletleri olan Fransa, Rusya ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerinde kurdukları baskı bu dönemde fazlasıyla

artmıştır. Mithat Paşa ortaya koyduğu bu anayasa değişikliği ile bu üç devletin Osmanlı Devleti üzerinde kurdukları baskının da azalacağını düşünmüştür. Ancak Namık Kemal'in ortaya attığı anayasa taslağında ise güçlü bir merkezîyetçi yapının olduğu ve eğer federatif bir yapı uygulanırsa devletin parçalanacağını iddiası olmuştur.

Bu görüşlerin haricinde devlet içerisinde farklı fikirlerde cereyan etmiştir. Bunların önemlileri Hüseyin Avni Paşa'nın önderliğinde olan askeri diktatörlük anlayışı; (Uysal, 2014:26) Cevdet Paşa'nın temsil ettiği Tanzimat ilkelerinin yeterli olduğu ve aklı başında bir Padişah ile devletin kurtulabileceği görüşü ve son olarak da Halifelik devleti olan Osmanlı Devleti'nin Şeriatın ilkelerine sadık kalarak yönetilmesi görüşü olmuştur. (Acıpayam, 2015)

Rıdvan Özdiç (2014:429-430)'e göre bir toplumda modernleşme hamlelerinin tamamıyla oluşabilmesi için toplumun içerisinde bulunduğu konjonktürel durum, eğitim seviyesi, ahlak seviyesi ve birçok ölçüt çok önemli olmuştur. Bu modernleşme hamlesi içerisinde bulunan düşünürlerin her birinin ayrı bir insan tasavvuru ve eğitim anlayışı olmuştur. Bu sebeple bütün bu düşünürler düşündükleri insan tasavvurunda bireylerin hürriyetlerini elini almış, kendi iradeleri ile hareket edebilen, vazife bilincine sahip, iş gücüne sahip bireyler olduklarını tasavvur etmişlerdir. Bu aynı zamanda dini ve tasavvufî arka planı çok güçlü olan, kadere boyun eğmiş, kanaat sahibi, mütevekkil, rind, kalender-meşrep bir insan tipinin zemmedilmesini gerektirmiştir.

Genç Osmanlılar hareketinin temsilcileri olan Şinasi ve Ziya Paşa gibi kişiler çözümün sadece ve sadece meşrutiyeti ilan etmekte olduğunu söylemiş ve Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenini padişahın despotik ve mutlak otoritesinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. (Biçer, 2011:7)

Genç Osmanlılar yurt içi ve yurt dışından padişaha yaptıkları kuvvetli baskılar sonucunda, ülkede despotik bir rejimin olduğu ve bunun kırılıp yerine daha meşrutî bir yönetim gelmesi yönünde bir kamuoyu oluşmuştur. Kamuoyunun bu etkisini göz ardı edemeyen Sultan Abdülaziz, Avrupa gezisi dönüşünde batı tarzına uygun yeni kurumlar oluşturmuştur. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyyeyi (Yargıtay) kurarak başına Ahmet Cevdet Paşayı, Şurayı Devlet-i (Danıştay) kurarak başına Ahmet Mithat Paşayı getirmiştir. Ancak bütün bu çalışmalara karşın Genç Osmanlılar Meşrutî bir anayasa ilan

edilmedikçe çöküşün önlenemeyeceğine kanaat getirmişlerdir. Bu nedenden dolayı Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi gayreti içine girmişlerdir. (Akgündüz, 1991:264)

Bu dönemle alakalı olarak Necip Fazıl Kısakürek yazdığı “Sahte Kahramanlar” (1989c:74-75) adlı eserinde Mithat Paşa'nın İngilizlerden yardım aldığını iddia etmiştir. Necip Fazıl'a göre Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin başında Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa bulunmakta idi. Bu dönemde Mithat Paşa Avusturya Sefirinden de yardım talep ettiğini iddia etmiş yardım alamayınca İngiliz Sefirinden yardım istediğini söylemiştir.

Ahmet Mithat Paşa'nın da çabalarıyla Padişah Sultan Abdülaziz tahttan uzaklaştırıldıktan sonra, tahta çıkan V. Murat tahta çıkarılmıştır. V. Murat tahta çıktıktan sonra tahta çıkmasında önemli rol oynayan Ziya Paşa'yı kendisine başkâtip tayin etmiştir. Abdülaziz döneminde sürgüne gönderilen Namık Kemal ve arkadaşlarını ülkeye tekrar geri gelmelerini istemişse de buna vakıf olamamıştır. V. Murat döneminde Meclis-Vükela (Bakanlar Kurulu), yeni bir sistemin (hukuk düzeninin) kurulmasını oy birliğiyle kabul etmekle birlikte, yerine konulacak sistem konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Sadrazam Rüştü Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa meşrutiyet yanlısı olmamışlardır. Eskiden beri rahatsız olduğu bilinen V. Murat devlet içerisinde oluşan rahatsız durumun etkisi ve peşi sıra gelen olumsuz hadiselerden dolayı psikolojisi iyice bozulmuştur. Cülus merasimindeki bitkin ve manen çökmüş hali, Cuma selamlıklarına çıkamaması, kılıç kuşanma merasiminin yapılamaması ve yönetim konusunda yetersiz kalması üzerine Kanun-ı Esasi'yi ilan edeceği vaadiyle II. Abdülhamit tahta çıkarılmıştır. Tarihte bu süreç, Meşrutiyet dönemi olarak anılmıştır. (Kara, 2007:214-215)

1.6. II ABÜLHAMİT DÖNEMİNDE OSMANLIDAKİ GENEL DURUM

Metin Kayahan Özgül (1991: 368-369)'ün iddiasına göre Sultan II. Abdülhamit daha şehzade iken devletin birçok problemine şahitlik etmiş ve bu sorunlar onun mizacında derin etkiler bırakmıştır. Bu dönemde yaşanan Tanzimat ve Islahat Fermanları, Kırım Savaşı'nın açtığı derin yaralar, ülkenin muhtelif yerlerinde çıkan anlaşmazlıklar ve isyanlar, devlet dairelerinde ve saraylarda devam eden müsrif davranışlar, Avrupa'dan alınan ve bir türlü ödenemeyen borçlar ve yıllardır süregelen

Avrupa'nın devletin iç işlerine karışma hadisesi daha gençlik döneminde karşılaştığı ve şahit olduğu önemli gelişmelerden bazılarıdır.

Mehmet Ali Beyhan (2015:51)'a göre II. Abdülhamit'in diğer padişahlardan farklı olarak kendine has bir yönetim tarzı olmuştur. Bu yönetim tarzını etkileyen olayların ilki Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve sonucunda katledilmesi olmuştur. 1876 yılında asker, ulema ve bürokrasinin içinde bulunduğu bir ekip eliyle tahttan indirilmiş ve yine aynı yıl içinde intihar süsü verilerek katledilmiştir. Bu ekip önce V. Murat'ı, cinnet hali ortaya çıkınca da II. Abdülhamit'i pazarlık yoluyla tahta çıkarmıştır. Sultan II. Abdülhamit karşı karşıya bulunduğu gücün ve şartların her zaman farkında olup ona göre hareket etmiştir.

II. Abdülhamit Osmanlı Devleti'nin başına geçtikten sonra Avrupa'da yaptığı geziler ve kendinde bulunan gözlem yeteneğini kullanarak görmüştür ki 19. yüzyılın ortalarından itibaren sunulan çözüm önerileri kabul görmemiş ve sonuçsuz kalmıştır. Devlet yönetimine talip olan insanların birbirlerini ezerek bunu başarmaya çalıştıklarını gözlemlemiştir. İşte II. Abdülhamit'in iç siyasetteki siyasi dehasını burada kullanarak bu güçleri birbirlerine karşı kullanmış ve yönetimi kendi istediği gibi yönlendirmiştir. (Çetinsaya, 2009:274)

Meşrutiyet kelimesi o dönemlerde padişahın mutlak olan otoritesinin kısıtlandırılması ve bir şarta bağlanması olarak anlaşılmaktaydı. Meşrutiyet kavramı şart kökünden gelen "meşrut" kelimesinden türetilmiş bir kelime idi. O günlerde pek anlamı iyice belirginleşmemiş de olsa Meşrutiyet kelimesi "meşveret" ten, "parlamenter sistem" e kadar pek çok manayı karşılamıştır. (Kodaman, 1993:31)

I. Meşrutiyete ihtilalle değil, bir grubun hareketi ile geçilmiştir. İlber Ortaylı (2016:303)'ya göre I. Meşrutiyet, haris bürokrasinin darbesi olarak nitelendirilemez; Meşrutiyet, devletin devlet içerisinde gerçekleştirdiği bir dönüşümdür.

1.6.1 II. Abdülhamit Döneminde İç Siyaset

Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet Mithat Paşa ve ekibinin ısrarının etkisiyle ve içeride oluşan tepkiler sebebiyle 23 Aralık 1876 yılında ilan edilmiştir. Hamit Bozarslan (2015:149)'a göre II. Abdülhamit ülke içerisinde hürriyet isteyen muhalefetleri hoşnut etmek ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne saldırmasını engellemek için Mithat Paşa'nın

anayasa hazırlama teklifini kabul etmiştir. I. Meşrutiyete “Taçlı Meşrutiyet” ve “93 Meşrutiyet” de denilmektedir. Bu tarihten 1960 yılına kadar kalacak olan ilk yazılı anayasamız pek çok kesim tarafından farklı şekilde algılanmıştır. Kimi kesimler bunun kendileri için bir kurtuluş reçetesini olduğunu söylerken, çiftçiler vergiden muaf olacaklarını ayrılıkçı örgütler ise Kanun-i Esasi’yi Osmanlı Devleti’nden kopmanın bir anahtarı olduğunu ve memurlar ise maaşlarına zam yapılacağını düşünmüşlerdir. Kanuni Esasi’nin ilanından güç alan ve devletteki otoritesini iyice artıran Mithat Paşa ve ekibi ordunun harp isteğini ve Rusya ile yapılacak olan savaşın devletin eski kaybettiği toprakları kazanması için bir fırsat olarak görmüşler ve harbe karşı çıkanların vatan haini olduklarını ilan etmişlerdir. II. Abdülhamit ise bu savaşı kabul etmeyerek devletin ve milletin böyle bir savaşa hazır olmadığını ve bu savaşın sonuçlarının kötü olacağını dillendirse de elinden bir şey gelemeyen durumda kalmıştır. Harp tekliflerini değerlendirmek için Ocak 1877’de toplanan Meclis-i Mebusan’ın kararı, harp ilanı lehine çıkmış ve Osmanlı Devleti’ni yıkılışa götüren bu karar, Rusya ile Osmanlı Devleti’nin baş başa kalmasına sebep olmuştur. Bu kararın etkisiyle II. Abdülhamit şubat ayında Mithat Paşa ve kabinesini azletmiş ve sürgüne göndermiştir. Daha sonraki süreçte Mithat Paşa II. Abdülhamit’in emriyle Taif’te sürgünde iken öldürülmüştür. (Buz, 2007:243) Bu sırada batılı büyük devletler evvela büyükelçilerini İstanbul’dan memleketlerine çağırılmışlar ve Mart 1877’de ise Londra Protokolünü imzalamışlardır. Tersane Konferansından daha hafif teklifler ihtiva eden bu konferansı, Rus Çarı kabul etmiştir ve sadece harp isteyen aşırı milliyetçileri teskin etmek için Karadağ’a Nikşi kazasının bırakılmasını istemiştir. Bu anlaşmayı kabul etmeyen ve Kanuni Esasi’ye aykırı olduğunu iddia eden Bab-ı Ali, Nisan 1877’de Osmanlı Devleti-Rusya savaşı olan ve halk tabiriyle “93 Harbi” olarak anılan savaşın başlamasına yol açmıştır. 1877 yılında başlayan bu savaş Osmanlı Devleti’nin her şeyi kaybetmesiyle Ocak 1878’de sona ermiştir. (Akgündüz ve Öztürk, 1999:266)

Bu dönemin önemli şahsiyetlerinden ve Mecelle ‘nin yazılmasında önemli rol alan Ahmet Cevdet Paşa (Ahmet Cevdet, 2011:236) savaşa girmeden önceki Osmanlı Devleti’nin askeri durumu hakkında askerin yeterince eğitilmiş olmadığını söylemiş ve askerlerin başlarında kumandan bile bulunmadığını söylemiştir. Yetişen kumandanlar ise Hüseyin Avni Paşa’nın kayırmaları neticesinde hızla üst kademelere yerleşmiş ve

kendini beğenen zabıtler olduğunu söylemiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın yaptığı çıkarım ordunun ve askerlerin herhangi bir savaşa hazır olmadığı yönünde olmuştur.

93 Harbinin neticesi olarak Osmanlı Devleti'nin o dönemde belirli bir dış politikası olmamiş, Avrupa'da oluşan ve sürekli gelişerek devam eden dengeler yakından takip edilmemiş, devlet hariciyesi haysiyetli, bilgili ve tutarlı bir politika izleyememiştir. Hariciye yabancı diplomatların etkisinde kalmış ve bunun neticesinde kendi milli bir politika retememişler, birbirleriyle ekişmekten isabetli kararlar alamamışlardır. Yabancı devletlerin çıkarlarına alet olmuşlar ve dış politikadaki bu yanlış tutum dolayısıyla devletin dış itibarı sıfıra inmiştir. Bu yüzden Osmanlı Devleti, İstanbul ve Berlin Kongrelerinde hakaret derecesine varan muameleye maruz kalmıştır. (Küçük, 1988:218-219)

Sezgl Karcıoğlu (2017)'nun iddiasına göre Osmanlı Devleti'nin büyük kayıplar aldığı 93 Harbi Osmanlı Devleti-Rusya Savaşı, lke içerisinde bazı kişilerin II. Abdülhamit'i tahttan indirerek tahta tekrar Murat'ı çıkarmak istemeleri talepleri olmuştur. Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devlet adamlarını çeşitli şekillerde elde ederek politikalarını bu yolla yürütmeleri gibi etmenler II. Abdülhamit'i daha tedbirli hareket etmesine neden olmuştur. Babıalı'ye güvenmeyen II. Abdülhamit devletin idaresini Yıldız Sarayına taşımış ve katı bir merkezizetçi anlayış ile devleti idare etmeye başlamıştır. Bu katı merkezizetçi yapı içerisinde belki de en önemlisi II. Abdülhamit tarafından Said Paşa'ya kurdurulan "Hafiye Teşkilatı" olmuştur. Bu teşkilatın asıl amacı, İttihat Terakki Cemiyeti'nin ülke içerisinde bürokrasi, askeri gibi birçok alanda taraftar bulması üzerine her şeyden haberdar olmak, buna göre gerekli tedbirleri zamanında almak ve ülkenin geleceği için zarar gördüğü faaliyetlere engel olmak olmuştur. Bu kurulan teşkilat aslında bir merkezi idare yapılanmasının sonucudur. Bu şekilde padişah ülkesinin muhtelif yerlerinden gönderilen bilgiler sayesinde olup biten her şeyden haberdar olmuştur. (şeber, 2012:34)

Necip Fazıl Kısakürek (1992:286) Berlin Kongresi'nin tarihimizin en önemli dönüm noktalarından birisi olduğunu iddia etmiştir. Batı Dünyası'nın, Türk'e karşı olan hıncını bazı sınırlar içerisine alarak ve durdurarak ve Osmanlı Devleti'ne "hayat hakkın bu kadardır!" dediği ve bunun neticesi olarak adına "şark Meselesi" dediği soruna çözüm arayan bir Avrupa iradesinin sonucu olduğunu söylemiştir.

II. Abdülhamit etrafındaki birçok danışman ekibi ile dönemin modernleşme hareketlerini yakından takip etmiştir. Bu kadro devlet içerisinde işlevi büyük olan ancak pek fazla gündeme getirilmeyen bir mekanizma olmuştur. II. Abdülhamit herhangi bir karar alacağı zaman bu danışman halesine danışır ve uzmanlık gerektiren konularda görüş belirtmekten ziyade konuyla ilgili şahıslara başvurmuştur.² (Akyıldız, 2004:175-176) Sultanın danışmanlar halesi, danışmanların görevleri, görev yerleri, kabiliyetleri, eğitimleri, toplumsal kökenleri ve güvenilirliklerine göre farklı şekillerde tasnif edilebilmiştir. (Gündüz, 2016:10)

Sezai Karakoç (2007:15) II. Abdülhamit tahta çıktığı zaman, yönetim konusunda kendisine yardımcı olabilecek etkinlikte insanların olmamasının, devletin çöküşünde önemli bir rol oynadığını iddia etmiştir. Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışarak uyguladıkları politikaların gençlerin yönetime karşı olmalarına sebep olmuştur. Bu durumda da II. Abdülhamit genç nesli başka şekilde oyalayıp, yaşlı nesil ile devleti yönetip yeni bir nesil yetiştirerek, devleti onlara bırakmayı düşünmüştür.

II. Abdülhamit tahta çıktığı zamanlarda Osmanlı Devleti'nin dış borcu bir hayli fazlalaşmış ve devletin gelirlerinin yarısı dış ülkelere olan faiz ve anapara ödemelerine gitmiştir. Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin kendilerine ekonomik anlamda bağımlı olmasını fırsat bilerek, Osmanlı içişlerine karışmışlardır. Bunun bilincinde olan II. Abdülhamit, dış borçları kapatma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda, 1881 yılında, "Muharrem Kararnamesi" adı verilen bir anlaşma ile alacaklı Avrupalı devletlere belli devlet gelirlerini toplamak üzere "Duyun-ı Umumiye" yi kurma imtiyazı tanınmıştır. Bu dönemde dış ülkelerden alınan borçlara karşılık olarak, ülkenin yeraltı ve yerüstü kaynakları İngiliz, Fransız, Alman şirketlerine bırakılmıştır. Bir yabancı kuruluş olan Osmanlı Bankası (Bank-i Osmanî-i Şahane) kurularak yabancı uzmanların ülke ekonomisini denetlemesine imkân verilmiştir. (Küçük, 1988:219)

---

² "II. Abdülhamit, iradesi çıkmak üzere kendisine takdim edilen maruzatın bir kısmını güvenini kazanmış, uzmanlığına ve görüşlerine önem verdiği şahıslara havale eder; karar alırken onlardan gelecek görüşleri göz önünde bulundurdu." *Osmanlı Bürokrasisi Ve Modernleşme*, Ali Akyıldız, İstanbul, 2004

1.6.2 II Abdülhamit'in Vahamet Duygusu

Saltanatının daha ilk yıllarında böyle sorunlarla karşılaşan genç padişah sonraki yıllarda sivil ve asker devlet adamlarına karşı ciddi bir güvensizlik duygusuna sahip olmuştur. II. Abdülhamit'in bu güvensizlik duygusu ve bünyesi icabı oluşan vehim duygusu onun devlet yönetimini de etkilemiştir. Bu konuda 15 sene başkâtipliğini yapmış olan Tahsin Paşa (Tahsin Paşa, 1990:60) II. Abdülhamit'in vehim duygusu için yaratılış icabından kaynaklandığını söylemiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde hem şehzadeliği hem de padişahlığı döneminde yaşadığı olaylar ve yanından bulunan insanlar onun bu duygusunu tahrik etmiş ve daha da artmasına neden olmuştur.

Tahsin Paşa (Tahsin Paşa, 1990:58-60-62) II. Abdülhamit'in vehimli yapısının küçükken bile V. Murat'ın ona bu konuda takıldığını söylemiştir. Daha sonraki süreçte II. Abdülhamit'e sadrazamlık yapan Said Halim Paşa'nın II. Abdülhamit'te olan vehimden daha fazlası olduğunu ve bunun II. Abdülhamit'in devlet yapısından kişisel hayatına kadar birçok alanda artarak devam ettiğini söylemiştir. Yıldız Sarayı'nın merkez yapılmasından, ülkedeki hafiye teşkilatının kurulmasının aslında Said Halim Paşa'nın eseri olduğunu söyleyen Tahsin Paşa; bunların resmi evraklarla kayıtlı olduğunu belirtmiştir. Hatta II. Abdülhamit Tahsin Paşa'ya Said Halim Paşanın vehmiyle alakalı: "Paşa'nın âdetidir, geç vakte kadar elinde bir mumla odaları dolaşır, hatta bazı geceler karyolanın altında yatar" demiştir.

Nizamettin Nazif'e göre 1871 yılında Fransa'da meydana gelen ve Üçüncü İmparatorluğun yıkılmasıyla sonuçlanan olaylar II. Abdülhamit'in vehim duygusunu daha da körüklemiştir. II. Abdülhamit padişah Abdülaziz ile yaptığı Avrupa gezisinde gördüğü ihtişamdaki etkilenmiş ancak sonradan bu ihtişamın yerle bir olması onu daha da etkilemiştir. Bu olaydan sonra Rusya'ya değil aynı zamanda İngiltere'ye de şüphe ile bakmıştır. (Tepedenlioğlu, 1978: 476; Müftüoğlu, 1979:85)

Necip Fazıl Kısakürek "Ulu Hakan İkinci Abdülhamid Han" (2015:338) adlı eserinde II. Abdülhamit hakkında vehim iddialarına ilişkin olarak II. Abdülhamit'in devleti otuz üç sene boyunca sorunsuz bir şekilde yönettiğini, yabancı devletleri birbirine düşürdüğünü, hafiyelik sistemini kurarak ülkenin her yerinden haber aldığını söylemiştir. Bu gibi vasıfları kendisinde bulunduran bir insanda vehim duygusunun olmayacağını iddia etmiştir.

Nizameddin Nazif'in iddiasına göre düşmanlarının II. Abdülhamit'e vesveseli demesi aslında onun ihtiyatlı ve tedbirli olmasının neticesidir. II. Abdülhamit için söylenen bu iddia aslında asrımızdaki devlet yöneticilerin için tanınmış en büyük bir siyasi meziyettir. (Müftüoğlu, 1979:86)

II. Abdülhamit'in küçük oğlu olan Şehzade Mehmet Abid Efendi yazdığı mektuplarda babasının ruh halini anlatırken; her insanın içerisinde vehim duygusunun az veya çok olduğunu söylemiştir. Ona göre bir insanın içinde bulunduğu durum ve makam insanların vehim duygusunu artırmaktadır. Babasının da günde 15-20 defa suikast mektubu almasının vehim duygusunu artırdığını söylemiştir. (Bardakçı, 2013)

Sina Akşin (1989:166) "Türkiye Tarihi" adlı eserinde II. Abdülhamit'in uyguladığı sansürün bir ruh hastalığı boyutunda olduğunu söylerken; dönem içerisinde II. Abdülhamit'in burnunun büyük olmasından dolayı burun, oturduğu semt hasebiyle "Yıldız", selefî V. Murat dolayısıyla da "Murat" isimlerinin kullanılmadığını söylemiştir. II. Abdülhamit rejimini insanların şirket kurması, seyahat özgürlüklerinin ellerinden alınması ve her tarafa yayılan jurnalcılık faaliyetleriyle insanların ve devletin ilerlemesinin engellendiği bir rejim olarak tanımlamıştır. Kazım Karabekir (2011: 31-32) de bu dönemde aynı sıkıntıların olduğunu söylemiş "Vatan", "Millet" gibi kelimelerin kullanımının yasak olduğunu belirtmiştir. Hatta "Murat", "Hamid", "Yıldız" demenin yasak olduğunu bunlar yerine "Mir 'at", "Hâmid", "Yaldız" kullanıldığını söylemiştir.

1.6.3. II Abdülhamit'e Muhalif Olan Bir Örgüt Olarak İttihad Ve Terakki Cemiyeti (İTC)

1890 yılında bir kısım Harbiyeli ve Askeri Tıbbiye talebeleri tarafından kurulan "İttihat ve Terakki Cemiyeti" (İTC), II. Abdülhamit'in azlini kendine gaye edinmiştir. Cemil Topuzlu, Jön Türk hareketinde Fransız İhtilali'nin etkisinin olduğunu söylemiştir. Dönemin şartlarını anlatan Topuzlu, Tıbbiye öğrencilerinin yatakhanelerinde sürekli II. Abdülhamit'in istibdat tavrından şikâyet ettiklerini ve padişah aleyhine yazılan yazıların gizli bir şekilde okul içerisinde ve dışarısında dağıttıklarını söylemiştir. (Sırma, 2007:16)

Yeni Osmanlılar hareketi ilk başlarda “Meslek” ve “İttifak-ı Hamiyyet” adı ile anılmaya başlamıştır. Ancak süreç içerisinde bu cemiyete bağlı insanların Avrupa’ya gitmesinin de etkisiyle Avrupa basını bu oluşuma “Jeunes- Turquie” demişlerdir. Niyazi Berkes (2014: 282-283) bu dönemde “jeune” teriminin iki anlam barındırdığına iddia etmiştir. “Jeune” ilk olarak ıslahatçı kesimi ifade eden ve Osmanlı Devleti kurumlarının ıslah edilerek eski döneme dönebileceğini inananlar ve daha seküler bir anlayışa sahip din ile devlet kavramlarının birbirinden ayrılmasının gerekli olduğuna inananlar şeklinde ifade etmiştir. Bu kavramlar incelendiğinde bir kesimini daha devrimci bir yapıya diğer kesimin de daha ilerici bir yapıya haiz olduğunu anlaşılmaktadır. Berkes buradaki “ilericilik” ve “devrimcilik” kavramlarından Jön Türklerin aslında “ilericilik” kavramını çıkardıklarını söylemiştir. Bu dönemde aslında “jeune” terimi Avrupa’da ulusçuluk, meşrutiyetçilik ve hatta cumhuriyetçilik yanlıları için kullanılan bir kavram olmuş; ancak Osmanlı Devleti’nde bu kavram hem din hem de devlet düşmanları için nitelendirilmiştir. II. Abdülhamit 1897 yılında Damat Celaleddin Paşa’yı Avrupa’ya göndererek, muhaliflerin bir kısmını ikna ederek ülkelerine dönmelerini sağlamıştır. Bu dönem içerisinde Jön Türk hareketi sönük bir şekilde geçmiştir. (Babacan- Kahraman, 2013:23) Bu dönem içerisinde İslamcı birçok isim de İTC’ye üye olmuşlardır. Bu konuyla alakalı Elmalılı Hamdi Efendi ülkenin gelişmesine ve katkı sağlayacağını düşündüğü için İTC’nin ilmiye şubesine kayıt olmuştur. Aslında onun istediği meşrutiyet tarzı İslam’ın emir ve yasaklarına uygun olarak hareket eden bir yönetim tarzı olmuştur. (Kozan: 2015,383) İttihat ve Terakki de ilmiye sınıfına mensup olanlar gizli bir şekilde Mısır’da teşekkül etmiş ve oradan yaygınlaşmışlardır. Mısır’ın seçilmesindeki neden ise İsmail Kara (2015:23)’ya göre Mısır’ın Osmanlı Devletinden uzak bir eyalet olması, kuvvetli bir İngiliz etkisinin bulunması ve bağımsızlaşma hareketlerinin olması yüzünden olmuştur.

Mehmet Sabri Şenol (2006:18)’un iddiasına göre Yeni Osmanlıların asıl amacı “padişahlığı kaldırmak” olmamıştır. Yeni Osmanlılar padişahı Osmanlı Devlet yönetim sistemi içinde kendileri ve tüm tebaa için adalet istemişlerdir. Fakat bu istedikleri adalet esaslarını liberalizmden alan bir adalet olması gerektiğini söylemişlerdir. Ancak bakıldığı zaman Osmanlı Devleti siyasi geçmişinde böyle bir dayanak noktası hiçbir zaman olmamıştır. Yeni Osmanlılar her ne kadar temellerinin İslami oluşlardan geldiklerini de söyleseler son noktada adaletle dayalı geleneksel

Osmanlı Devleti metodundan daha farklı bir metot teklif etmişlerdir. Yeni Osmanlıların kuruluşu kendisinden daha sonra kurulan Jön Türkler, İTC, Ahrar Fırkası gibi oluşumları etkilemiş ve ilham kaynağı olmuştur. (Ağcakulu, 2017;108)

Kazım Karabekir (2011:16) İTC'nin kuruluş sürecini anlatırken II. Abdülhamit'in aydın kesimin çoğalmasından dolayı bir çekincesinin olduğunu, kendisini zulmün ve gericiliğinin baş aktörü olarak görünmesine sebep olduğunu bunun neticesinin de halk içinde ve münevver kesimde hürriyet isteğinin biraz daha kökleştiğini söylemiştir.

Kurulan bu cemiyet daha sonraki yıllarda dağıtılmışsa da üyelerinin bazıları Paris'e kaçmışlar ve faaliyetlerine buradan devam etmişlerdir. Avrupa'nın da desteğini alarak çeşitli dillerde II. Abdülhamit aleyhine yazılar yazmışlardı. Bu dönemde İTC II. Abdülhamit'e muhalif olan bütün kesimlerle ittifak yapmıştı. Bu kesimler, Ermeni-Taşnak, Arnavut, Arap, Rum, Yahudi gibi etnik kimliğe sahip olan insanlar olmuştur. Ahmet Rıza pozitivist, Abdullah Cevdet biyolojik materyalist, Hoca Muhyiddin, Hoca Kadri ulema, Derviş Hima Arnavut milliyetçisi ve ayrılıkçısı, Malumyan Efendi Ermeni komitacısı, Yusuf Akçura da Türk milliyetçiliğinin önde gelen temsilcisi olmuşlardır. Her bir etnik kimlikteki unsurların varmak istedikleri hedef farklıyı ama önlerindeki engel aynı olmuşlardır II. Abdülhamit kalabalık ve taklit psikolojisi içinde olan İTP kuruluşundan sonuna kadar bütün ulusun yekpare ve gerçek siyasi temsilcisi olduğu inancına sahip olmuştur. (Durdu, 2003:314; Karacakaya, 2017)

Tarık Zafer Tunaya (1988:28) 'ya göre İTC üç ana çizgi etrafında şekillenmiştir. Bunlar ilk olarak cemiyetin bir gizli oluşum şeklinde kurulup daha sonrasında siyasi bir partiye dönmesi; çoğulcu bir anlayışa sahip olarak inşa olması ama daha sonrasında tekçi (tek partili) bir anlayışa bürünmesi ve son olarak da "İttihad-ı Osmanlı" bir ideolojiden, milliyetçi ve laik bir ideolojiye evrilmesi olmuştur.

Muhsin Eliaçık (2011:76) ortak bir ideolojisi bulunmayan ve farklı kültürlerden bir araya gelen bu insanların tek ortak noktaları olan II. Abdülhamit aleyhtarlığı ve bu rejimin yıkılarak yerine yeni meşruti bir rejimin getirilme isteği içerisinde olan Jön Türkler içerisinde ulamalardan ve dini anlamda yetkin insanlarda bulunduğunu söylemiştir. Jön Türk basınında özellikle Mısır'da çıkan yazılar incelendiğinde bu dönemde Mısır'daki ulamalardan olan Hoca Muhyiddin, Hoca Kadri ve diğerlerince

müstear veya isimsiz yazılarında II. Abdülhamit rejimine karşı yapılmış olan ulema muhalefetine ne denli ciddi ve güçlü boyutta bulunduğu daha iyi anlaşılabilir.

Kazım Karabekir (2011:17) İTC'nin kuruluş gayesi olarak Batı dünyasının ilerlemesi ve Osmanlı Devleti'nin geri kalması ve bunun müsebbibi olarak II. Abdülhamit'in gözükmeye neticesinde "İttihad-ı Osmani" nin kurulduğunun söylemiştir.

1.6.4 II. Meşrutiyet'in İlanı Süreci ve Toprak Kayıpları

Bu süreç içerisinde Avrupa'daki tartışmalar ve gruplaşmalar devam ederken İstanbul'dan Osmanlı Devlet yönetim şeklini etkileyecek bir karar verilmiştir. Makedonya'da dağa çıkarak Osmanlı Devleti rejimine karşı başlatılmış bir eylem başlatan grubun Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulmasını istemeleriyle başlayan eylem bir isyan hüviyetine bürünmüştür. Bu isyanı kısa sürede bastırılmayacağını anlayan II. Abdülhamit Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koyduğunu ilan etmiştir. (Berkes, 2014:401) Makedonya'dan yola çıkan bu topluluklar aslında "Padişah'ı kurtaracağız" yalanına inanmış insanlar olmuşlardır. Necip Fazıl Kısakürek (1990e:12-23)'in iddiasına göre II. Abdülhamit'in elinin altında bulunan Hassa Birliklerini durumu müdahale etmesi için bu gruhun üstüne göndermesi kendisi için çok basit bir şeydir. Ancak kendisi Müslüman kanı dökmekten imtina etmesi daha sonraki süreçte bu alınamayan basit tedbirin sonucu olarak ülke kan gölüne dönmesine sebep olmuştur. II. Abdülhamit her zaman Rumeli askerlerinin sadakatinde güvenmiş ve yine Necip Fazıl Kısakürek'in iddiasına göre: "*Onların hepsi benim evlatlarımdır ve hepsi Müslümandır; hiçbir zaman bana fenalık etmezler*" demiştir. Kısakürek (2015a:358-359) II. Abdülhamit'in bu şekilde hareket etmesinin nedenini onun yumuşak huylu bir insan olmasına bağlamıştır. Eğer II. Abdülhamit elinde bulunduğu birlikleri kullanmış olsaydı Osmanlı Devleti'nin yıkılmayacağını dünya üzerindeki petrolün Osmanlı denetiminde olacağını iddia etmiştir.

Bu dönemde yaşayan İslam düşünürleri de meşruti yönetimin şeriata uygunluğu ile alakalı birçok yazı yazmıştır. İlerleyen yıllarda Şeyhülislam olacak olan Musa Kazım Efendi "İslam'da Usul-i Meşveret ve Hürriyet" adlı eseriyle ve daha sonraki süreçte yazılarıyla destek vermiştir. (Musa Kazım, 2017) Dönemin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Mustafa Sabri Efendi de meşrutiyeti şeriata ve yaşam tarzına uygun olduğunu

düşünerek Allah'ın yardımı ve mücahitlerin gayretleri ile birlikte tekrar ilan edilen meşrutiyetin devlet ve millet için önemli bir etken olduğunu söylemiştir. Mustafa Sabri Efendi meşrutiyetten önce dünya ve ahireti düşünmeyen bir kişi tarafından tutsak şeklinde yaşadıklarını söylemiştir. (Dindar, 2016:165)

II. Meşrutiyet adı verilen bu olay sanılanın aksine Osmanlı Devleti'ni kurtarmaktan ziyade çöküşünü hızlandırmıştır. Kanuni Esasi'nin ilanının hemen akabinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i işgal etmişti. Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Girit Yunanistan'a bağlandığını açıklamıştır. (Savaş, 2008:9)

II. Abdülhamit aleyhine yürütülen bu mücadelede bazı kesimdeki insanlar kan akıtmaksızın zafer kazandıklarını düşünmüşler ve bu zaferin sadece Osmanlı Devleti'ni kurtarmaya değil aynı zamanda devlet içerisinde olan ayrılıkçı hareketlere son vereceğini, devletin kuvvetlenip güçlenmesine kâfi geleceğini düşünmüşlerdir. Ancak kısa bir süre içerisinde yaşanan gelişmeler göstermiş ki, hakikat sandıkları gibi olmamış ve devlet iyice güçten düşmüştür. (Hammer, 2015:633) Bu dönem içerisinde 1896 yılında Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan Ermeni komitacılar Osmanlı Bankasına silahlı ve bombalı bir baskın yapmışlardır. Bu baskın kısa sürede bastırılmış ve bu vakanın bastırılması üzerine II. Abdülhamit'e Ermeniler tarafından "Kızıl Sultan" yakıştırılması yapılmıştır. (Danişmend, 1979:104) Başkâtibi Tahsin Paşa Ermeni komitacıların ülke dışında özellikle Cenevre ve Londra'da yaptıkları neşriyatların da bu unvanının yakıştırılmasında önemli olduğunu söylemiştir. (Müftüoğlu, 1979:72) "Genç Türk" ihtilalcilerinin hemen hepsi II. Abdülhamit'in Ermeniler üzerindeki bu hareketini siyasi olarak addetmiş ve bunun müsebbibini bu dönemde olan istibdat rejimine bağlamışlardır. Bu dönemde Avrupa'da bulunan Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları bu isyanları gerçekleştiren Ermeni isyancılara büyük yardımlar yapmışlardır. (Cemal Paşa, 2010:342)

II. Abdülhamit'i anayasal rejim sınırları içerisinde tekrardan alınmasının en önemli sonuçlarından birisi de Osmanlı Devleti'nde halk yığınlarının devrime katılmamasına rağmen ilk kez hükümdara dini açıdan değil siyasi açıdan bir müdahale etmesi olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde yaşanan ilk sorunun rejimin saptanması sorunu olduğunu iddia eden Tarık Zafer Tuna'ya (1988:5); 1876'da padişahlı bir rejim tarzı oluşturulmaya çalışılırken II. Meşrutiyet döneminde parlamenter bir rejim oluşturma gayreti içerisine girildiğini söylemiştir. Bu parlamenter rejim ise hiçbir zaman halka benimsetilememiş bir tutku halinde araç olarak değil de amaç olarak düşünülmüştür.

II. Meşrutiyet'in ilk seçimi, Türkler ve Türk olmayanlar arasında geçen bir mücadele şeklinde olmuştur. Bir yanda; ordu ve devlete hâkim olan İTP diğer yanda âdem-i merkezîyetçiliği savunan Ahrar Partisi yer almıştır. Seçimlerin sonucunda açılan mecliste Türkler azınlık olarak temsil edilmeye başlanmıştır. Meclis içinde bulunan mebusların ayrılıkçı tavırlar sergilemesi Arap ve Arnavut gibi Müslüman unsurların Türklerden yüz çevirmeleri gibi etmenler İTP'nin öne sürdüğü "İttihad-ı Anasır" hayallerini suya düşürmüştür. (Küçük, 1988:222) Daha sonraki süreçte İTP üyelerinin sorumsuz tavırları iç huzursuzluğa neden olmaya başlamıştır. Halk arasında bu parti mensuplarına masonlukla itham edilmesi, medresede eğitim gören talebelerin askerlik vazifelerini yapmasının halk tarafından dini eğitime karşı yapılmış bir darbe olarak nitelendirilmesi gibi olaylar partiye olan muhalefeti daha da güçlendirmiştir. "Volkan" ve "Mizan" gibi dergilerinde İTC aleyhine yaptığı yayınlar halkı daha fazla galeyana getirerek İstanbul'da büyük bir ayaklanmanın patlak vermesine neden olmuştur. Bu olay eski takvimden dolayı "31 Mart Vakası" olarak tarihteki yerini almıştır. İstanbul'daki bu olaylar on şiddetli gün sürmüş ve birçok kişinin ölümüne neden olmuştur. (Aslan, 2010:18) Bu isyanın durdurulması için Selanik'te görev yapan "Hareket Ordusu" görevlendirilmiş ve isyan bastırılmıştır. Daha sonraki süreçte Falih Rıfkı Atay (1985:55) "Çankaya" adlı eserinde Hareket Ordusuna isim verenin Mustafa Kemal olduğunu söylemiştir. Hareket Ordusu Kumandanı Şevket Paşa Yeşilköy civarlarına geldiklerinde II. Abdülhamit'e bir telgraf yazarak bazı kimselerin ordunun kendisini hal edeceğine dair haberlerin dolaştırdığını ancak ordunun böyle bir düşüncesi ve amacının olmadığını söylemiştir. (Müftüoğlu, 1985:158) Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesi üzerine Yıldız Sarayında bulunan eşraf kaçmış ve sağa sola sığınmışlardır. Sarayda sadece II. Abdülhamit ve birkaç yakını kalmıştır. Hareket Ordusu birliklerinin Yıldız Sarayına girmesi üzerinde II. Abdülhamit Sadrazam Tevfik Paşa'ya şu şekilde sitem ettiğini Necip Fazıl Kısakürek (1990e:25) iddia etmiştir:

“Ben sizi bana daha merbut ve daha sadık zannederdim. Şu perişan halimi görüyorsunuz da beni bu vaziyetten kurtaracak bir şey yapmıyorsunuz. Ben sizden selametimi temin hususunda daha fazla gayret beklerdim. Odalaruma kadar girmiş olan şu vahşilerden kat’iyyen emin değilim. Herhangi bir anda, herhangi birinin süngüsü altında can vermekten mütemadiyen endişe ediyorum. Eğer isterlerse beni hal ’etsinler; ama şu herifleri başımdan savsınlar ve hayatımın masuniyetini temin etsinler...”

Sonraki süreçte II. Abdülhamit’i hal etmeye karar veren Meclis-i Mebusan üyeleri asayişin sağlanmasından sonra Mecliste toplanmışlardır. Hal fetvasının müsvedesini Elmalılı Hamdi (Yazır) yazmıştır. Meclis Başkanı Said Paşa padişahın tahttan çekilme teklifini meclise sunmuş ve meclisteki mebusların oylarıyla birlikte II. Abdülhamit’in tahttan hal’ine karar verilmiştir. İttihatçıların II. Meşrutiyet ilanından sonra *“velinimet-i bi-minnet-i hazret-i hilafetpehani”* dedikleri II. Abdülhamit’i hal etmişlerdir. (Tunaya, 1989:151) Hâl oylamasında 274 üyeden 273’ü hal edilmesi yönünde oy kullanırken sadece Yorgiyadis Efendi karşı çıkmıştır. (Ersöz, 171:1993) Recep Çiğdem (2005:428) Sahib Molla da ret oyu kullananlardan birisi olduğunu iddia etmiştir. Daha sonra kabul edilen hal fetvasını Elmalılı Hamdi meclis kürsünden okumuştur. (Kozan, 2015:378) Hal edilen II. Abdülhamit ailesinden birkaç birey ile beraber İTC’nin merkez üssü olan Selanik’e götürülmüş; orada da Alatini Köşkünde *“misafir”* edilmiştir. 1908’de II. Abdülhamit’e dokunmayarak Abdülhamitçi rejimi tasfiye etmek isteyen İTC 1909 yılında ise II. Abdülhamit’i hal ederek bu tasfiye sürecini hızlandırmıştır. (Tunaya, 1988:5) Bu yıllarda Selanik’te kendisiyle birlikte ikamet eden kızı Şadiye Osmanoglu (2016:55) yazdığı hatıratında II. Abdülhamit’in kendisine padişahlık mevkiisini daha önceden terk etmeyi düşündüğünü ancak yakın çevresinde bulunan insanların kendisini bu fikirden caydırdıklarını söylemiştir. II. Abdülhamit tahttan inmeyi kendisinin istediğini ancak bunun bir emrivaki şeklinde başına geldiğini söylemiştir.³

1908’den 1912 yılına kadar Alatini Köşkünde ikamet eden II. Abdülhamit buradan Beylerbeyi Sarayına getirilmiş ve 10 Şubat 1918’de İstanbul’da vefat etmiştir. (Kahraman, 2012:24)

---

³ “Çoktan mevkiimi terk etmeği hatırıma koymuştum ve hatta bazı bendegânıma da söylemiştim; ama onlar daima mukavemet ederek beni bu fikirden caydırmaya çalışmışlardır; çünkü refahları saltanatımla kaimdi. Kendi arzumu yapmak istediğim, bugün emr-i vaki ile olmuştur” *Babam Abdülhamid*, Şadiye Osmanoglu, İstanbul, 2016

Yaşamı boyunca müstebit ve zorba bir hükümdar olarak lanse edilmesinde İTC'nin büyük rolü olmuştur. Ancak ölümü Meclis-i Mebusan' da çok matemli bir şekilde karşılanmış ve 11 Şubat 1918 celsesi de onun ölümünden ötürü tatil edilmiştir. (Tunaya, 1989:152)

“Hürriyet” ve “Adalet” için yola çıkan İTP daha sonraki süreçte anayasayı parlamentoda kabul ettirdikten sonra koyu bir tek parti yönetimine dönmüş ve baştaki hedeflerine sadık kalmamışlardır. İttihat ve Terakki rejimi ile II. Abdülhamit'in iktidarda kaldığı 33 yıl arasındaki en büyük fark II. Abdülhamit idare ettiği milletler, iç ve dış siyasetteki dengeleri hep barışçıl yollarla çözmeye çalışırken; İttihat ve Terakki rejimi savaşçılığı bir eylem haline getirmişler ve ataklığı tercih etmişlerdir. (Çetinsaya, 2009:276)

Joan Haslip'in iddiasına göre İttihat ve Terakki Batılı güçler tarafından desteklenen bir oluşumdur. Sistemi ele geçiren İttihat ve Terakki sistemin reform edilmesi için batılı devletleri devletin her kademesine yerleştirmişlerdir. Bu ülkeler içerisinde Fransızlar, İngilizler, Almanlar ve İtalyanlar bulunmakta idi. (Çiğdem, 2015:420)

Tarik Zafer Tunaya (1989:23) 'ya göre Sultan II. Abdülhamit'i deviren hareket özü bakımından yerlidir. Üslubu bakımından Balkanlıdır. Kılıfı bakımından Osmanlıdır.

1.6.5. II. Abdülhamit Döneminde Modernleşme

II. Abdülhamit ile birlikte Osmanlı Devleti değişimi ve dönüşümü önemli oranda tamamlanmıştır. Kurumsal anlamda taşların yerine oturması gerçekleşmiş aynı zamanda bu kurumları modern anlamda işler hale getirecek ve daha da önemlisi bunlardan hizmet alacak modern bir toplum yetişmiştir. (Demirci Akyol, 2013:36) II. Abdülhamit döneminde önemli bir gelişme daha yaşanmıştır. Bu gelişme devletin modernleşme yolunda yeniden şekillendirilmesi veya dönüştürülmesinin bir sonucu olarak yetişen sivil aydın ve bürokratlar olmuştur. Bunlar, çeşitli fakültelerden mezun olup belli alanlarda ihtisaslaşmışlar ve bürokraside, yönetimde önemli görevler almaya başlamışlardır. Aynı zamanda yabancı dil bildiklerinden kültürel anlamda doğrudan ve çok çeşitli kanallar vasıtasıyla Avrupa ile iletişim halinde olmuşlardır. Bu şekilde ortaya

çıkan bürokrat ve aydın zümrelerinin yanı sıra, üçüncü grup olarak modern Osmanlı subayları da yetişmiştir. II. Abdülhamit'in saltanat yıllarında ağırlık verilen askeri okullardaki eğitimin bir sonucu olarak yetişen subaylar, askeri görevlerinin dışında siyasetle de aktif olarak ilgilenmeye; devleti kötü yönettiğine inandıkları Abdülhamit'i yönetime alttan alta tepki duymaya ve ona karşı siyasi oluşumlara katılmaya başlamışlardır. (Ürkmez, 2006:57-69)

Modernleşme hareketinin tamamıyla Batıya uyum sağlamaktan ziyade bir ayağının gelenekte diğer ayağının ise modernleşmede olduğunu düşünen ve buna göre hareket eden II. Abdülhamit ve onun kurduğu bu yeni okullarda yetişen Jön Türklerin aslında devletin değişmesi veya dönüşmesinin bir neticesi olarak ortaya çıkmışlardır. Yeni yetişen bu aydın, bürokrat ve askeri kesim mevcut geleneksel yapıyı eleştirmişler ve bu geleneksel yapıyı ayakta tutanlara karşı tepki göstermişlerdi. Necmettin Alkan (2011:39)'a göre aslında bu aydınların asıl hedefi II. Abdülhamit değil onun elinde bulundurduğu mevcut kadro ve mevcut yapıya olmuştur. Bunun neticesinde II. Abdülhamit'i bu yapı ile özdeşleştirilmiş ve onun üzerinden mevcut yapıyla hesaplaşmak istemişlerdir. Bu da haliyle Jön Türk-II. Abdülhamit mücadelesi aslında modernite ile geleneğin hesaplaşması ve ayrışması olarak da değerlendirilebilmektedir.

II. Abdülhamit'in yaşadığı ve yönettiği dönem siyasetten eğitime basından kültürel yaşama kadar birçok alanda farklılıklar gösteren bir dönem olmuştur. II. Abdülhamit'in ilk on yıllık padişahlık döneminde yapılan çevirilerin ve yazılan yazılarda genelde modernleşme hareketinin etkisini görülebilmektedir. Fen ve Matematik ilminden Coğrafya ilmine kadar birçok alanda çeviriler yapılmıştır. Bunun nedenlerini aslında dönemin kozmopolit yapısında, yeniliklerin hızlı bir şekilde yapılmasında aranabilir. Batılılaşma ve modernleşme aşamasındaki geleneksel devlet yapısına uygun olarak devam eden ümmet ve tebaa anlayışının bir kenara bırakılmıştır. Vatandaş ve ulus-millet anlayışına dayalı, meşruiyetini milletin tarihi, dili, hassasiyeti üzerine bina eden bir ideolojisi olan ve bunun doğrultusunda hareket eden bir devlet yapısına II. Abdülhamit döneminde geçilmiş ve bu geçiş süreci çok sancılı bir şekilde cereyan etmiştir. II. Abdülhamit iki uç kesimdeki durumları çok iyi idare etmiş ve Tanzimat'ın getirdiği seküler ve laik reformların devamını sağlamış aynı zamanda elinde bulundurduğu "halifelik" unvanını da en etkili şekilde kullanmaya çalışmıştır. II. Abdülhamit ülkenin içinde bulunduğu durumu iyi bir tahlil süzgecinden geçirdikten

sonra esnek ve her kesime hitap edebilecek bir modernleşme hareketini başlatmıştır. Devletin yıkılmasını engellemek, mutlak bir otorite sahibi olmak ve devleti geleneksel gücüne kavuşturmak için elinden gelen bütün imkânları seferber etmiştir. Bu minvalde devletçilik ve merkezîyetçilik üzerine bir devlet yapısı inşa etmeye gayret etmiş ve bu yapıyı inşa ederken de dini kurumları yani İslam ile eğitim alanlarını iyi kullanmayı ihmal etmemiştir. (Gündüz, 2016)

Murat Belge (2006:98)'ye göre; II. Abdülhamit'in İslamcılık algısı tamamıyla batıyı reddeden dışlayan ve batılılaşma girişimlerinin durduğu bir dönemden olmamıştır. Aksine bu dönemde piyano, tiyatro ve batılılaşma amacına yönelik açılan eğitim kurumları batılılaşma hareketlerinin etkilerini göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ VE II. ABDÜLHAMİT

II. Abdülhamit padişahlık yaptığı dönem itibariyle çok meşakkatli ve zor bir süreç içerisinde kalmıştır. Bu zorlu süreç 33 yıl Düvel-i Muazzama denilen büyük devletlere karşı ve içerideki muhalif kesimlere karşı sürmüştür. Bu süreç içerisinde II. Abdülhamit otoriteyi sağlamak ve devleti bir arada tutabilmek için daha otoritaryan bir anlayış sergilemiştir. Bu tavır daha baskıcı ve daha özgürlükleri kısıtlayan bir anlama gelmiştir. Bu özgürlüklerin kısıtlanması, hafiyelik teşkilatının kurulması ve daha baskıcı rejimden sadece muhalif kesimler değil aynı zamanda İslamcılar da etkilenmiştir. Her ne kadar sonraki süreçte II. Abdülhamit için bir İslamcı algısı oluşmuşsa da dönemin koşullarını iyi anlayan ve ona göre hareket eden II. Abdülhamit, el verdiği ölçüde İslamiyet politikasını izlemiş ve sadece salt bir İslamcılık politikası izlememiştir. İsmail Kara (2013:24) bu durumu o dönemde çıkarılan ders kitaplarında görülebildiğini öne sürmektedir. II. Abdülhamit'in istediği dini muhteviyatı ve aynı zamanda modernliği içerisinde barındıran bir anlayışı hâkim kılmaktır. Bu dönemde zaten İslamcı düşünürler de II. Abdülhamit aleyhine hareketler ve eylemlerde bulunmuşlardır. Ulema bu dönemde II. Abdülhamit'in İslami politikaları izlemesi neticesinde maddi ve manevi şekilde destek göreceklerini ummuşlar; ancak II. Abdülhamit'in uyguladığı politika bu minvalde olmamış ve ulema sınıfı ihmal edilmiştir. Bu dönemde medreseler geçmişin de etkisiyle iyice yozlaşmış ve gerekli reformlar yapılmamıştır. Ulema sınıfının ihmal edilmesinin sebepleri ise dönemin şartlarında bu sınıfın insanlar üzerinde nüfuzunun fazla olması ve bu nüfuzun etkisinden korkulması olmuştur. İsmail Kara (2015:20)'nın iddiasına göre II. Abdülhamit'in medreseleri kendi haline terk etmesi ve modern eğitim kurumlarına yönelmesi birçok İslami kesimdeki âlimin ona muhalif olmasına yol açmıştır. Engin Akarlı (1997:260)'nın düşüncesi de İsmail Kara gibidir. Bu dönemde II. Abdülhamit muhalifliğine daha somut olarak Said Nursi, Elmalılı Hamdi, Mehmet Akif gibi İslam mütefekkirleri örnek olarak gösterilebilmektedir.

2.1 SAİD NURSI'NİN HAYATI

Said Nursi 1873 tarihinde Bitlis Vilâyetine bağlı Hîzan Kazasının İsparit Nahiyesi 'nin Nurs Köyünde doğmuştur. (Alkan, 2017:108) Babasının adı Mirza, annesinin adı Nuriye'dir. Abisi Molla Abdullah'ın ilim tahsil etmesi ve bu ilmin ona kazandırdığı itibarı görerek 9 yaşında Molla Mehmed Emin Efendi 'nin medresesinde eğitim hayatına başlamıştır. (Turan, 1998:15) Buradaki eğitim hayatı çok kısa süren Said tekrar köyü olan Nurs'a geri dönmüştür. Bu sırada bir rüya görür. Rüyasında kıyametin koptuğunu ve kâinatın yeniden dirildiğini gören ve bu sırada Hz. Muhammed (sav)'i nasıl göreceğini düşünmeye başlayan Said Nursi; bu esnada Sırat Köprüsü'nün başına giderek durmayı tahayyülünde canlandırır ve Sırat Köprüsü'nün başında Hz. Muhammed (sav)'i beklemeye başlar. Burada bütün peygamberleri tek tek ziyaret eder ve Hz. Muhammed'i de ziyaret ettikten sonra uyanır. Bu rüyanın etkisinde kalarak içinde ilim aşkı daha da katlanmış bir şekilde babasından da izin alarak ilim tahsil etmek üzere Arvâs nahiyesine gitmiştir. (Togan, 1960:212; Kısakürek, 1990e:25) Sonraki süreçte Muhammet Celali, Molla Fetullah gibi hocalardan ders almıştır.

Molla Said küçük yaşta edindiği bilgileri kendi içinde bulundurarak "Bediüzzaman" sıfatı ile anılmaya başlamıştır. "Bediüzzaman" kelime manası olarak; "zamanın eşsizi" anlamına gelmektedir. Bir rivayete göre Said Nursi'ye, Bediüzzaman unvanı, hocası Molla Fetullah tarafından verilmişken; bir diğer rivayete göre ise Van Valisi Tahir Paşa'nın konağında bulunduğu süreç içerisinde müspet ilimlerde yetkin âlimleri ilzam etmesi üzerine almış olduğudur. Tarihçe-i Hayat eserinde, bu durum şu şekilde açıklanmıştır: *"Pek genç yaşındaki mezkûr [zikredilen] harikuladeliklere ve bahr-i umman halinde bir ilme mâlikiyetine şahit olan ehl-i ilim, Molla Said'e Bediüzzaman lakabını vermiştir."* (Nursi, 1976b:45)

Said Nursi, Volkan Gazetesi muhabirinin kendisine yönelttiği ve eserlerinde neden "Bediüzzaman" lakabını kullandığı, bu lakabın bir methi mi ima ettiği sorusuna, kusurlarını örten bir örtü olduğunu söylemiştir. Bediüzzaman kelimesinin manası olarak

“bedi” kelimesinin garip anlamına geldiğini ve kendisinin de bir garip olduğu için bu unvan verildiğini söylemiştir.⁴ (Aydemir, 1971:147)

Nursi doğudaki ihtilafı yapının, başkaldırmaların ve İslami olan eksikliğin farkına vararak, bütün doğuyu ihya edecek ve kendi açısından “kurtuluş reçetesi” olarak gördüğü ve batılılaşma, sekülerleşme hareketlerinin etkisiyle İslamiyet hakkında şüpheler için çözüm olacak bir medrese kurmak istemiştir. Adına “Medresetüz Zehra” dediği; dini ilimler ile birlikte fen ilimlerinin de bir arada okutulacağı bu medreseyi kurabilmek için dönemin devlet adamlarından ve II. Abdülhamit’ten yardım alabilmek için 1907 yılında İstanbul’a gelmiştir. Dönemin Van Valisi Tahir Paşa Nursi’ye II. Abdülhamit ile görüşmesini kolaylaştırmak için bir mektup vermiştir. Nursi, engin birikimi ve konuşmasında belagat ile birlikte İstanbul’da Fatih Camiinde vaaz vererek kendisini hem o dönemin âlimlerine kabul ettirmiş hem de saygınlık kazanmıştır. (Dutlu Erten, 2017:78; Açıkgenç, 2008:565; Nursi, 1976b:48)

İstanbul’a gelen Nursi, II. Abdülhamit ile görüşme ayarlamaya çalışmış; ancak görüşmemiş ve bunun üzerine Zaptiye Nazırı Şefik Paşa tarafından kendisine ayda bin kuruş maaşla memleketine müderris olarak tayin edildiği bildirilmiştir. Ancak Nursi kendisinin amacının para kazanmak olmadığını doğudaki eğitim seviyesinin yükseltilmesi için böyle bir yola başvurduğunu söylemiş ve maaşı reddetmiştir. (Açıkgenç, 2008:565) II. Abdülhamit’in on beş yıl özel kalem müdürlüğünü yapan Tahsin Paşa (Tahsin Paşa, 2015:35) hatıratında, II. Abdülhamit’in saraya gelen gidenlerden padişahın haberdar edildiğini söylemiştir. Aynı zamanda II. Abdülhamit’in sarayda kendisine müracaat edilen insanların geri çevrilmemesini istediğini söylemiştir. Eğer insanların kendisine bulunulan ihsanı geri çevirirlerse, bu durumu kendisine yapılan bir hakaret olarak gördüklerini ve hoşlanmadığını belirlemiştir. Said Nursi, II. Abdülhamit tarafından kendisine verilen ihsanları reddetmesi ve Osmanlı Paşaları ile aralarında geçen münakaşalardan sonra, aklî dengesinin yerinde olmadığı düşünülerek, Üsküdar Toptaş’ı Akıl Hastanesi’ne sevk edilmiş, doktor raporu aksine hükmedince geri gönderilmiştir. (Nursi, 2007:10-46; Açıkgenç, 2008:565) Nursi’nin 31 Mart Vakası

---

⁴“Medih için değildir. Kusurlarımı, sened-i özüümü, mazeretimi bu ünvan ile ibraz ediyorum. Zira bedi’, garib demektir. Benim ahlâkım suretim gibi ve üslûb-ı beyanım elbisem gibi garibdir, muhaliftir. Görenek ile revaçta olan muhakemat ve esalîbi, benim üslûb ve muhakematımla mikyas ve mihenk itibar yapmamayı bu ünvanın lisan-ı haliyle rica ediyorum.”

<http://www.sorularlarisale.com/index.php?s=modules/kulliyat&id=7347&aranan=czo1OiJtZWRpaCI7>

2016

üzerine çıktığı askeri mahkemede yaptığı müdafaa daha sonra “*Divan-ı Harbi Örfi*” adlı eserinde kitap haline getirilmiştir. Nursi, İstanbul’a geldiği zaman II. Abdülhamit tarafından gözlem altında izlenmiş ve birkaç kere de tevkif edilmiştir. Bediüzzaman asıl amacının Van vilayetinde bir medrese kurmak olduğu ve başka bir amacının olmadığını söylemiştir.⁵ (Nursi, 2007:10-11)

İttihat ve Terakki zamanında Sultan Reşad’ın Rumeli gezisinde olduğu sırada Said Nursi de Kosova’ya gitmiştir. Burada bulunan bir medreseye ithafen Nursi İttihatçılar ve Sultan Reşad’a böyle bir medresenin doğuda da olması gerektiğini söylemiş ve bunun üzerine Padişah bu konuda kendisine söz vermiştir. Ancak Balkan Harbi’nin çıkması bunu engellemiştir. Nursi bu sefer padişahdan yirmi bin altın istemiş ve bin lira ile Van Gölü kenarına medrese için temel atılmıştır. Ancak bu savaştan dolayı geri kalmıştır. (Canlı, 2010:182) 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet Van’da kurmak istediği üniversite için olumsuz bir gelişme olmuş ve maddi yardım alamamıştır.

Nursi 31 Mart Vakasına karıştığı iddiasıyla idam ile yargılanmış ve mahkemede verdiği savunmada kendisine sorulan suallerden ilki “şeriat isteyip istemediğine dair” olmuştur. Nursi şeriatın saadetin asıl kaynağı, adaletin ta kendisi olduğunu söyleyerek, şeriatın tek kelimesi için bile canını vereceğini söylemiştir. İhtilalciler şeriat noktasında Nursi’den ayrılmışlar ve Nursi’nin savunduğu şeriat kavramını savunmamışlardır. Muhammed ümmetinden olup olmadığı sorusuna ise, dinsizlerden başka kimsenin dâhil olmayacağı bu ümmetin en küçük ferdi olduğunu söylemiş ve bir nutuk neşrederek, meşrutiyetin üzerine atılan lekeden ve hakikati şüpheden kurtarmak istemiştir.⁶ (Nursi, 2007:18) Savunmasındaki belagat ve cesur konuşması, onun beraatine vesile olmuş ve idam beklerken beraat etmiştir.

Bediüzzaman yargılamanın ardından İstanbul’dan ayrılarak Kafkas cephesinde savaşa iştirak etmiş ve buradan da Anadolu savunmasına katılarak üç talebesi kalana kadar çarpışmıştır. Esir olarak ele geçirilmiş ve Sibiry’a da bulunan toplama kampına götürmüştü; burada dört sene kadar süren esaretten Rusya’nın içerisinde bulunduğu

---

⁵“Hazret-i Said: ‘Ben memleketimde mekteb-medrese açtırmak üzere geldim, başka bir dileğim yoktur. Bunu isterim, başka bir şey istemem’ diyordu...” *Divan-ı Harbi Örfi*, Said Nursi, İstanbul, 2007

⁶ “İşte o nutku şimdi neşrediyorum. Tâ ki, Meşrutiyeti lekeden ve ehl-i şeriatı me’yusiyetten ve ehl-i asrı tarih nazarında cehil ve cünundan ve hakikati evham ve şübheden kurtarayım.” *Divan-ı Harbi Örfi*, Said Nursi, İstanbul, 2007

karmaşık durumdan faydalanarak İstanbul'a kaçmıştır. İstanbul'da gösterdiği başarılı faaliyetler üzerinde Ankara hükümeti tarafından Ankara'ya çağırılmış ilk çağırılmasına: *“Ben tehlikeli yerde mücadele etmek istiyorum. Siper arkasında mücadele etmek hoşuma gitmiyor. Anadolu'dan ziyade burayı daha tehlikeli görüyorum.”* diyerek cevap vermişse de o dönemde meclis içerisinde Van Mebusu olarak görev icra eden Tahsin Bey'in ısrarları ve kendisini üç defa şifreli bir şekilde Ankara'ya çağırması üzerine 1922 yılında bu davete iştirak etmiştir. (Açıkgenç, 2008:566; Ceylan, 2016:168; Mısıroğlu, 1990:308) Bediüzzaman bu dönemde İstanbul Hükümeti tarafından milli mücadele aleyhinde verilen fetvaya karşı olarak Milli Mücadele lehine fetva kaleme almıştır.⁷

Nursi bu süreç içerisinde Millet Meclisinde konuşma yapmış, vekillerin namaz kılmadıkları gerekçesiyle ve İslami çerçevede bir konuşma yapmıştır. Konuşmasının etkisiyle birlikte birçok vekilin namaza başladığı söylenmektedir. (Yıldız, 2014:12) Nursi'nin iddiasına göre Mustafa Kemal bu konuşması üzerine Nursi'ye: *“Biz, seni buraya çağırdık ki, bize yüksek fikirler beyan edesin. Sen geldin, namaza dair şeyler, yazdın içimize ihtilâf verdin.”* demiştir. Nursi de cevaben: *“İmandan sonra en yüksek namazdır. Namaz kılmayan haindir! Hainin hükmü merduttur.”* demiştir. (Nursi, 1976b:128)

Mustafa Kemal, daha sonra Nursi'nin tabiriyle *“dehşetli kumandanın bir nevi tarziye verip [özür dileyip] hiddetini geri alması”* üzerine kendisi ile iki saatlik bir görüşme yapmıştır. (Nursi, 1976b:127-128) Bu görüşmede Mustafa Kemal, Nursi'nin iddialarına göre, Şeyh Senûsî'nin makamını, yani Doğu Anadolu Genel Vaizliğini, 300 lira maaş, mebusluk ve Dârül-Hikmeti'l-İslâmiye'de sahip olduğu makamına denk bir makam, ayrıca bir köşk gibi cazip tekliflerde bulunmuştur. Nursi, bunları kabul etmemiştir. (Yıldız, 2014:14; Nursi, 1976b:131)

Bediüzzaman daha sonra siyaset alanında bir şey yapamayacağını düşünerek, 1923 yılında, Van'a giderek bir mağarada inzivaya çekilmiştir. Bu inziva sürecini yaşarken 1925 yılında *“Şeyh Said İsyanı”* baş göstermiştir. İsyan katılmayan Nursi, *“Müslümanın Müslümanı kırmamasını”* söyleyerek, isyan üzerinde yatıştırıcı bir rol oynamıştır. Ancak Nursi, bu münzevi hayatından alınarak, sürgüne gönderilmiştir. 1926 yılında ilk önce Trabzon'a, oradan İstanbul'a götürülmüş ve sorgusunda suçsuz olduğu anlaşılmış olsa da, Burdur'a sürgüne gönderilmiştir. Burdur'da 8 ay ikamet eden Nursi

⁷ <http://www.risaleinurenstitusu.org/kulliyat/hutuvat-i-sitte/takdim/89>

Isparta'ya sürgün edilmiştir. “Nurun İlk Kapısı” adlı eseri, Burdur'da sürgünde iken yazmıştır. 1927'nin ocak ayında Barla'ya gönderilmiş, burada 8 sene ikamet eden Nursi muhtelif eserler kaleme almaya başlamıştır. 1935 yılında yüz yirmi talebesi ile birlikte Eskişehir Hapishanesine konmuş ve on bir ay sonra verilen karar üzerine, Kastamonu da mecburi ikamete tabi tutulmuştur. 1936 yılından 1943 yılına kadar Kastamonu da devam eden ikamet ilk önce Ankara'ya, daha sonra Isparta'ya, oradan da Denizli'ye götürülmesiyle devam etmiştir. Burada yapılan yargılama sonucunda tahliye edilen Nursi, Denizli'de bir buçuk ay kaldıktan sonra, Emirdağ ilçesinde ikamet etmek üzere Denizli'den ayrılmıştır. Ocak 1948'de öğrencileriyle birlikte hapse mahkûm edilen Nursi, Afyon'da yirmi ay hücre hapsinde kalmıştır. Nursi, Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan bu hapishane dönemlerini kendi inzivasına çekilmişken İlahi bir emrin sen bu şekilde inzivaya çekilemezsin hizmetine “bu şekilde devam et” çağrısı olarak nitelendirmiştir. Sürgün olarak addettiği bu hapishane yıllarında Nursi, Osman Tunç (2010)'a göre yeni rejimin baskıcı yapısı, dayatmaları ve asimile politikalarına bir kültür devrimi başlatarak karşılık vermiş ve bu devrim kitaplar neşrederek, halkalar oluşturarak olmuştur. Bu hapis cezasından sonra, Emirdağ da ikamet etmeye başlamıştır. 18 Mart 1960 günü Emirdağ'dan Isparta'ya, oradan da gizlice Urfa'ya gitmiş ve 23 Mart 1960 günü de Urfa'da vefat etmiştir. (Açıkgenç, 2008:566; Yavuz, 2006:264-265-267)

2.2 SAİD NURSI'NİN SİYASİ DÜŞÜNCE Sİ

Nursi'nin siyaset hayatı 1894'te Mardin'de ikamet ederken biri Cemalettin Afgani'ye mensup diğeri ise Sünusi'ye tarikatına mensup olan iki talebe ile karşılaşması ile başlamıştır. Burada yürüttüğü siyasi faaliyetlerinin zararlı olduğu düşüncesi hâsıl olunca dönemin mutasarrıfı tarafından Bitlis'e nefyedilmiştir. (Nursi, 1976b:42) Safa Mürsel (2010:185)'in iddiasına göre Nursi'nin siyasetle iştiğal etmesi onun siyaseti halk için bir fayda teşkil edecek bir uğraş olarak görmesinden ileri gelmiştir. Nursi'nin siyasi tercihleri nefsi ve hevesinden bağımsız olarak vatan sevgisinin esasını oluşturmuştur.

Bediüzzaman'a göre İslamiyet en faziletli medeniyet şekli ve Cumhuriyet İslamiyet'e en uygun olan yönetim şeklidir. Nursi insanlığın en kâmil, en mükemmeli manasında İslamiyet'i görmüştür. Şeriatın en faziletli; Eflatun'un hayal ettiği tanımladığı yönetim şeklinden daha evla bir yönetim şekli olduğunu söylemiştir.

Nursi'nin belirtmek istediği meşruti yönetim şeklinin istibdada göre hata payının daha az olmasını sağlayacağı ve tek kişi yönetiminden ise çoğulcu bir anlayışın İslamiyet'e daha fazla uygun olduğu Meşrutiyet yönetiminin bir ayetin tecellisi olduğu ve meşveretin bir sünnet gereği yapılması gerektiğidir.⁸ (Nursi, 2007:72) Bu yapının aklının kanun olduğunu, kalbinin marifet ve lisanının muhabbet olduğunu belirtmiş ve meşruti idarenin aslında milletin hâkimiyeti manasına geldiğini söylemiştir.⁹ (Nursi, 2012:23) Müslüman âleminin kurtuluş yolunun meşrutiyetten geçtiğini söyleyen Nursi; istibdat rejiminden en fazla zarar gören kesiminin yine Müslümanlar olduğunu söylemiş ve dünyadaki saadetlerini ancak meşruti yönetime bağlamıştır.¹⁰ (Koçar, 1999:183; Nursi, 2007:23)

Nursi insanlığın beş temel sürecin üzerinde bina edildiğini söylemiştir. Ona göre bu devirler geçerli olan kuralın güçten ibaret olduğu "vahşet devri", insanlığın yerleşik hayata geçerek mülk edinmesi yani "memlûkiyet devri", malları mülk olarak edinen insanların zamanla insanlara da malik olma hevesini gütmesi ve insanları da mülk edinmesi "esaret devri", ücrete ve anlaşmaya dayalı düzene geçişle başlayan "ecir devri" olmuştur. Nursi insanlığın İslam sayesinde hür bir iktisadi ve toplumsal bir yapıya evrileceğini savunmuştur. İnsanlar bu durumu ancak İslamiyet ile başarabilecektir. Çünkü diğer kabul gören anlayışlarda ve dinlerde tahrifatlar olmuş ve bunun neticesinde insanları mutlu edebilecek yoldan sapmışlar ve uzaklaşmışlardı. Kuran-ı Kerim'in kendi iç bünyesinde bulunan ve yardımlaşmayı ilkesini insanların önüne sunan bu düzenin hem insanların birbirleriyle yakınlaşmasını hem de iktisadi olarak karşılaşılan sorunların çözüleceğini savunmuştur. İslamiyet dinini kabul etmeyen ve mihenk taşı olarak görmeyen görüşler ise dünyayı sadece bir mücadele alanı olarak görmüşler ve sadece kendilerini düşünerek kazanma üzerine bir yol izlemişlerdir. Hâlbuki varlıklar hayatlarını mücadele içinde sürdürmeye çalışmış olsalar ne toplumda ne de maddî âlemden hayatlarının mümkün olacağını söylemiştir. (Açıkgenç, 2008:569)

---

⁸ "İslâmiyet insaniyet-i kübrâ... ve Şeriat ise medeniyet-i fuzla (en faziletli) olduğundan; Âlem-i İslâmiyet, medine-i fâzıla-i Eflâtuniye olmağa sezâdır..." *Divan-ı Harbi Örfi*, Said Nursi, İstanbul, 2007

⁹ Meşrutiyet âyet-i kerîmelerin tecellîsidir ve meşveret-i şer'iyedir. O vücud-u nûrânînin kuvvete bedel, hayatı hakır, kalbi mârifettir, lisânı muhabbettir, akl kânundur, şahıs değildir. Evet, meşrutiyet hâkimiyet-i millettir" *Münazarat*, Said Nursi, İstanbul, 2012

¹⁰ "Dünyevî saadetimiz meşrutiyettedir. Ve istibdaddan herkesten ziyade biz zarardîdeyiz. *Divan-ı Harbi Örfi*, Said Nursi, 2007

Said Nursi'nin hayatını ayırdığı ve adına “Eski Said” ve “Yeni Said” olarak adlandırdığı dönemler aslında Cumhuriyetin ilk yılları ve Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreçlerini içinde barındırmıştır. Bu dönemsel farklılaşma zaman ve devlet farklılaşmasından ziyade bir zihinsel farklılaşmayı da içinde barındırmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecini yaşayan Nursi bu dönemde eserlerinde genelde sosyo-politik konulara değinmiş ve halkın problemleriyle de ilgilenmiştir. Cumhuriyetin kurulma aşamasında ise Nursi siyasetten soğuması ve eserlerini genelde dini, İslami şuurun ve kimliğin korunması konularında vermeye başlamıştır. Bunun nedenleri aslında dönemin devlet adamlarının ve devlet politikasının laik ve ulusal bir toplum oluşturma çabasından ileri gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin silahlı güçlerini iyi amaçlarda kullanılmak için Jön Türkler önemli ve son fırsatı oluşturmuştur. Devletin Balkan Savaşları ve akabinde gelişen I. Dünya Savaşı bu son fırsatı kaçırmamasına neden olmuştur. Nursi bundan sonraki süreçte yapabileceği tek işin yeni bir model olarak siyasi yapılanmanın içinde bulunan Molla Said yerine dini bir cemaatin inancına hitap eden Molla Said olmayı tercih etmiştir. (Açıkgeç, 2008:566; Yavuz, 2006:264)

Hakan Yavuz (2006:264)'a göre Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkan ve devlet ideolojisi olan Kemalist modernleşme ve onun ileri sürdüğü ideal toplum anlayışına karşı Nursi bir tepki dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bıraktığı geleneksellik anlayışından Cumhuriyet'in ilk aşamalarında olan moderne geçiş sürecinde bocalayan kavramsal ve zihinsel bir anlam haritası hazırlamıştır.

Nursi hayatının “Eski Said” olarak nitelendirdiği ilk dönemlerinde siyaset ile içiçe olmuş ve dönemin sosyal olaylarında etkin rol almıştır. Bu dönemde İttihad-ı İslam ile alakalı yazılar yazmıştır. 24-25 Mart 1909 tarihlerinde Volkan gazetesinde kaleme aldığı “*Dağ meyvesi acı da olsa devadır Bediüzzaman Kürdi'nin Fihriste-i Maksadı ve Efkârının Programıdır*” (Kara, 2011a:971) isimli makalesi siyasi olarak kendi düşüncesini aktardığı bir eser olmuştur.

Nursi “*Prens Sabahaddin Beyin Su-i Telakki Olunan Güzel Fikrine Cevap*” isminde irat ettiği nutkunda Osmanlı Devleti'nin federal bir yapıyı teorik olarak kabul edebileceğini söylemiştir. Nursi bu nutukta, İslami bilincin önemine vurgu yaparak İslami dünyanın kalkınması ve gelişebilmesi için bilincin önemine vurgu yapmıştır. Din görevlilerinin iyi yetiştirilmesi ve işinin ehli olmaları gerektiğini, ilmi hürriyetin önemli

bir olgu olduğunu ve ilim adamlarına bu konuda katkı sağlanması gerektiğini, medreselerde ihtisas dallarının kurulması gerektiğini söylemiştir. Bediüzzaman'a göre Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan kurtulması ve parçalanmasının önlenmesi için Hilafet makamının ıslah edilmesi ve Müslümanlar arasında olan kardeşlik bağlarının kuvvetlendirilerek artırılması gerektiği ve Osmanlı halkında ilerleme, gelişme yönünde bir istidat olması gerektiğini savunmuştur. Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan ırkların ve değişik etnik grupların gelişmiş düzeylerinin ve tekemmül sürelerinin farklı olmasından dolayı bu federal düzenin şu an için Osmanlı Devleti için uygun olmadığı ancak bunun farklı etnik grupların ilerlemesiyle uygulanabileceğini belirtmiştir. (Nursi, 2017:460)

Nursi'nin kastettiği asıl medeniyet insanın olgunlaşması ve ilerlemesi üzerine bina edildiği için aslında medeniyeti istemek insanlığın bir vecibesidir. Nursi'nin meşrutî idareye karşı beslediği sevgi Müslüman âleminin ve bilumum insanlığın kurtuluşu şeriat dairesindeki hürriyettir. Çünkü Müslüman dünyası yabancı insanların istibdadı altında ezilmektedir. Bu istibdadın sonlanması için ise tek çare hürriyettir.¹¹ (Nursi, 2007:87-88; Nursi, 1976b:72) Nursi hürriyeti tanımlarken; insanların kullanacakları tek ölçünün adil kanunlar olması gerektiğini, hürriyetin üzerinde başka bir hâkimiyet olmamasını ve son olarak herkesin hürriyet sınırının birbirlerine temas etmeyecek şekilde İslam nizamının içerisinde bulunması gerektiğini söylemiştir.¹² (Nursi, 2012:138-139) Doktor hasta ilişkisi çerçevesinde istibdat rejimini anlatan Nursi doktorun hastaya verdiği ilacı hastanın gözlerini kapaması, doktorun hiçbir önem göstermemesi ve hastaya kâh zehir kâh ilaç vereceğini ve bunun milletin istibdattaki hali gibi olduğunu söylemiştir. (Erdoğan, 2008:51) Nursi bir başka eserinde kanunun kuvvetli olması gerektiğini söylemiş ve eğer bu gerçekleştirilmezse istibdadın olacağını söylemiştir. Kanun kavramının da ancak İslamiyet çerçevesinde olması gerektiğini söylemiştir.¹³ (Nursi, 2007:105)

---

¹¹“Yaşasın meşrutiyet-i meşrûa! Sağ olsun hakikat-ı Şeriat terbiyesinden tam ders alan neyyir-i hürriyet!” *Tarihçe-i Hayat*, Nursi, İstanbul, 1976

¹² Kanun-u adalet ve tedipten başka, hiç kimse kimseye tahakküm etmesin. Herkesin hukuku mahfuz kalsın, herkes harekât-ı meşruasında şahane serbest olsun. *Münazarat*, Said Nursi, İstanbul, 2012

¹³ “Kuvvet kanunda olmalı. Yoksa istibdat tevzi olunmuş olur. Hâkim ve amir-i vicdanî olmalı. O da; marifet-i tam ve medeniyet-i âmm veyahut din-i İslâm namıyla olmalı. Yoksa istibdat daima hükümferma olacaktır.” *Divanı Harbi Örfi*, Said Nursi, İstanbul, 2007

Eski Said siyaset yolu ile hizmet edilebileceği hissini taşımış ve bu yolda çaba sarfetmiştir. Ancak bazı insanların dinsizlik propagandası altında siyaseti kullanması, yeni kurulan İTC yönetiminin ve daha sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin İslam'a karşı menfî manada hareket etmeleri Nursi'nin siyasetten soğumasına neden olmuş ve Nursi bu andan itibaren siyasetten yüzünü Kuran-ı Kerim'e dönmüştür. Eski Said İslam Dünyasının içerisinde bulunduğu durum değerlendirmelerini ve siyasi, içtimai olarak çözüm önerilerini bu dönemde yani kendi adlandırdığı "Yeni Said" döneminden gerçekleştirmiştir. (Çetin, 2015:115; Davutoğlu, 1996: 608-609) Nursi bu dönemde “*Eûzü billahi mineşseytani vessiyase*” demiş ve ilk önce İstanbul'da Yuşa Tepesine çekilmiş daha sonra doğduğu yer olan Bitlis ve Van tarafına giderek bir mağaraya kapanmıştır. Bu mağarada kendi ruh âlemine dalan Nursi, birtakım risaleler mevcuda getirmiş ve buna “Risale-i Nur” ismini vermiştir. Risalelerin bir iman kaynağı olduğunu söyleyen Nursi, bu kaynağı diğer insanlardan mahrum bırakmamak gibi bir imkânı olmadığını söylemiş ve bu metni insanların çoğaltmasına izin vermiştir. Nursi bu risaleler sayesinde Müslümanların zedelenen imanlarının artacağını düşünmüştür. Risalelerde siyasetten bahsetmeyen Nursi risaleleri yazması yüzünden tevkif edilmiş ve adaletin geç de olsa tecelli ettiğini söylemiştir. (Alparslan, 2000:72; Nursi, 1960:418) Nursi savunduğu Müslümanların tekrar Kuran-ı Kerim çizgisine dönme inancını dönemin muhafazakâr kesimlerinin karşı çıktığı matbaa ve radyo gibi o dönem için modern teknolojik iletişim araçlarını kullanarak halka irat etmiştir. (Nursi, 1960:307)

Mehmet Erdoğan (2008:48)'a göre Nursi, siyasetin içerisinde parti kurma, aday olma veya bir partiyi destekleme şeklinde hiçbir zaman bulunmamıştır. Kendine has bir tarz ile siyasetle meşgul olmuştur. Bu tarz siyasilere yol gösterme, eleştiriler yaparak daha iyiye gitme yönünde olmuştur. Burada önemli olan husus Said Nursi'nin herhangi bir menfaat karşılığı gözetmeden, hiçbir siyasi partinin içine dâhil olmadan; sadece devletin ilerlemesi ve dinin gelişmesi için yapmıştır. Aslında meşveret usulünün gerektirdiği usul de bu olmuştur. Demokratik sistemlerde insanlar siyasetin içine girmeden de Nursi'nin yaptığı şekilde siyaset ile hemhal olabilirler. Zaten asıl manada demokrasinin de özü budur. Asıl manada Nursi'nin vurguladığı ve insanların yapması gerektiğini söylediği etkinlik insanın kendini tamamıyla siyasetten soyutlamasından ziyade görüşlerini beyan edebilmesi tavsiyede bulunması ve istek, arzularını

söyleyebilmesidir. Nursi bu gibi etkinliklerden kaçınmamış ve dini olarak da herhangi bir sorun görmemiştir.

Mehmet Erdoğan (2008:49) Nursi'nin siyaset konusunda “muktesit meslek” dediği bir yolu takip ettiğini söylemiştir. Bu yol her hususta insanın aşırılıktan kaçınmasını; israf ve cimrilik etmeden insanın nimetlerini kullanmasını gerektiğini söylemiştir. Zamanının büyük bir bölümünü siyasetle geçiren nasıl hatalı ise; siyaset konusunda hiçbir görüşü olmaması da büyük bir hatadır. Yani insan siyasetin içerisine tamamen girmemeli tamamen de dışına çıkmaması gerektiğini söyleyen Nursi bu meslek tabirini II. Abdülhamit döneminde de kullanmıştır. Çünkü bir dönem II. Abdülhamit'i eleştirirken bir dönem de ona sahip çıkmış ve yanında yer almıştır. Asıl olarak muktesit mesleğini o an durum neyi gerektiriyorsa ona göre hareket etmek şeklinde de yorumlanabilmektedir.

Necip Fazıl Kısakürek (1990e:229)'e göre Nursi Kuran-ı Kerim'in içerisinde bulunan hakikatleri insanlara daha güzel bir şekilde yayabilmiş ve bu hakikatleri siyasete bulaştırmayarak hak ettiği yere koymuştur.

Bediüzzaman “Yeni Said” olarak nitelendirdiği döneminde bir gazete bile okumamış ve bu siyasetten uzaklaşma evresini geçirdiği hapisanelerde hiçbir sıkıntıya mahal vermemiştir. Nursi bunun nedenini Kuran-ı Kerim'in nurunun “siyaset” denilen mefhumdan daha yüce bir değer olduğuna bağlamış ve siyasetin yalanlar üzerine kurulu dünyaya tamah etmek olduğunu belirlemiştir.¹⁴ (Nursi, 1976b:156) Nursî kendisini “Yeni Said” olarak tanımladığı bu dönemde “Eski Said” dönemindeki aktif siyasi yaşamına bir özeleştirici yaptığı görülür. “Kastamonu Lahikası” adlı eserinde Meşrutiyetten önce “*İstikbalde bir nur, bir ışık görüyorum*” diye zamanın dehşetli hâdisatına karşı bir ümitle mukabele ettiğini söylemiştir. Daha sonrasında ise “*Ben de herkes gibi o ışığı siyaset âleminde ve hayat-ı içtimaiye-i İslimiye’de ve çok geniş bir dairede tasavvur*” ettiğini fakat hâdisat-ı âlemin kendisini tekzip edip ümidimi kırdığını belirtmiştir. Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi Nursî, “Eski Said” döneminde siyaset sahnesinde aktif rol aldığını kabul etmekte ve daha sonra bunun kendi açısından yanlış olduğunu anladığını belirtmektedir. (Nursi, 1995:26)

---

¹⁴ Kur'an-ı Hakîmin hizmetinin, bütün siyasetlerin fevkinde bir ulviyeti var ki, çoğu yalancılıktan ibaret olan dünya siyasetine tenezzüle meydan vermiyor *Tarihçei Hayat, Nursi*, İstanbul,1976

Nursi “Yeni Said” dediği bu dönem içerisinde yaşadığı Cumhuriyet devrinde İslamiyet’in bir kenara bırakılması ve maddeci bir tasavvur üzerine devletin bina edilmesine karşı çıkmış ve bu durumu devletin yıkılışına sebep olacak bir gerekçe olarak görmüştür. Bu dönemde batıda yeşeren ve öncülüklerini Bergson gibi fikir adamlarının geliştirdiği pozitivist yaklaşımlar Türk entelektüellerini de etkilemiştir.

2.2.1 Said Nursi’nin Cumhuriyet İnkılaplarına Bakış Açısı

23 Nisan 1920’de Cumhuriyetin ilanının ardından ülkede Abdulkadir Menek (2017:78)’e göre dini bir hava oluşmuştur. I. Meclisin açılışının Cuma gününe denk getirilmesi, mevlitler okunarak, kurbanlar kesilerek açılması bu durumun bir kanıtıdır. Ancak bu dönemden sonra Ankara Hükümeti “batılılaşma” hamlelerini ön plana çıkarmışlar ve bu dönemde İsviçre’den Medeni Kanun alınarak yürürlüğe konmuştur. Nursi Medeni kanunu eleştirmekten dolayı yargılandığı bir mahkemede bu durumun dönemin şartları açısından geçici olduğu ve devletin zamanla kendi benliğinde var olan İslami usullere döneceğini düşünmüştür. (Nursi, 1976b:220) Bu dönemde anayasaya eklenmemiş olan “laiklik” maddesi ve anayasada “Devletin dini İslam’dır” maddesinin bulunması Said Nursi’nin düşündüğü İslam, hürriyet, meşveret tanımlarına uymaktadır. Said Nursi (2012a:371) cumhuriyet hakkında şunları söylemektedir:

“Yaşlı mahkeme reisinden başka daha siz dünyaya gelmeden ben dindar bir cumhuriyetçi olduğumu elinizdeki tarihçe-i hayatım ispat eder. Hülâsası şudur ki: O zaman, şimdiki gibi, hâli bir türbe kubbesinde inzivada idim. Bana çorba geliyordu. Ben de tanelerini karıncalara veriyordum. Ekmeğimi onun suyu ile yerdim. Benden sordular, ben dedim: Bu karınca ve arı milletleri cumhuriyetçidirler. Cumhuriyetperver’inkilerine hürmeten, taneleri karıncalara veriyorum.’ Sonra dediler: ‘Sen Selef-i Salihîne muhalefet ediyorsun.’ Cevaben diyordum: ‘Hulefâ-i Râşidîn; hem halife, hem reisicumhur idiler. Sıddîk-ı Ekber (ra) Aşere-i Mübeşşereye ve Sahabe-i Kirama elbette reisicumhur hükmünde idi. Fakat manasız isim ve resim değil, belki hakikat-i adaleti ve hürriyet-i şer’iyeyi taşıyan mana-yı dindar cumhuriyetin reisleri idiler.”

Başka bir yazısında Nursi cumhuriyeti şu şekilde tanımlamıştır: (Nursi, 1976b:204)

“Madem hürriyetin en geniş şekli cumhuriyettir ve madem hükümet ise cumhuriyetin en serbest suretini kabul etmiştir; elbette hakiki ve katî ve reddedilmez kanaat-i ilmiyeyi ve efkâr-ı saibeyi, asayişe dokunmamak şartıyla, cumhuriyetin hürriyeti, o hürriyet-i ilmiyeyi istibdat altına alamaz ve onu bir suç tanımaz. Evet, dünyada hiçbir hükümet var mıdır ki, bütün bir tek kanaat-i siyasiye de bulunsun..”

Nursi cumhuriyeti aslında insanların fikir ve düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilecekleri ve demokrasi kanunlarını içinde barındıran bir olgu olarak ifade etmektedir. (Nursi, 2012b:519) Ancak dönemin içerisinde bulunduğu durum ve konjonktür Abdülkadir Menek (2017:82)'e göre Said Nursi'nin demiş olduğu cumhuriyet ve demokrasi kavramlarından çok farklı bir şekilde cereyan eden dönem olmuştur. Bu dönemde dini terimlerin yasaklanması ve vicdan ve din hürriyetinin kısıtlanması dönemi istibdat rejimine çevirmiştir.

1937 yılında CHP'nin altı ilkesi olarak bilinen "Atatürk ilkeleri" içerisinde yer alan "laiklik" ilkesi anayasaya konmuştur. Said Nursi'de bu dönemde "laiklik ilkesine karşı gelmek" suçundan yargılanmıştır. Eskişehir'de yargılandığı sırada kendisine "laiklik" kavramı sorulmuş o da şu şekilde tanımlamıştır: (Nursi,2012a:371)

"Eğer laik cumhuriyet soruyorsanız, ben biliyorum ki, laik manası, bitaraf kalmak, yani hürriyet-i vicdan düsturuyla, dinsizlere ve sefahetçilere ilişmediği gibi, dindarlara ve takvacılara da ilişmez bir hükümet telakki ederim"

(...)

"Nasıl ki hükümet-i Cumhuriyet 'dini dünyadan tefrik edip bitarafane kalmak' prensibini kabul etmiş; dinsizlere, dinsizlikleri için ilişmediği gibi, dindarlara da, dindarlıkları için ilişmemesi o prensibin icabatındandı"

Nuri Çakır (2000)'ın iddiasına göre Nursi'nin dönem içerisinde gerçekleştirdiği faaliyetler devletin hâkim zihniyeti tarafından dikkatten kaçmamış yetkililerin işine gelmemiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen batılılaşma hamleleri için bir engel teşkil edeceğini düşündükleri bu faaliyetleri önlemek adına Nursi hakkında yargılamalar başlatmışlardır.

Dönemin içerisinde "laiklik" kavramı farklı bir şekilde yorumlanmış; ülke içerisinde dini kesimdeki insanlar "laikliğe aykırı hareket etmekten" yargılanmış ve bu konuda hüküm giymişlerdir. Bu dönemle alakalı Atilla Yargıcı'nın iddiasına göre (1998:59) laiklik kavramının dinsizlik kavramı gibi kullanılması ve istibdada alet edilmesi I. Meclisin açılmasındaki "dini" havayı bozmuş ve cumhuriyet perdesinin ardından şiddetli bir istibdat dönemi başlamıştır.

Nursi Cumhuriyet rejiminin yaptığı birçok yenilik hareketini reddetmiş ve bunun karşısında durmuştur. Örneğin Harf Devrimi sonrası Nursi bu durumu bir bidat olarak değerlendirmiş ve harf inkılabının asıl amacının yeni kurulan devlet ile Osmanlı Devleti ve İslam medeniyeti arasındaki bağın kopartılması olduğunu söylemiştir. (Nursi, 1976a:197) Nursi yapılan bu devrimi insanlara Kuran'ı unutturmaya çalışılan bir inkılap olarak görmüştür.¹⁵ Bu dönemde Barla'da yazılan risaleler matbaalar tarafından basılmasının engellenmiştir. Bu engellenmenin üzerine halk tarafından yazılan risaleler insanlara neşredilmiştir.¹⁶

3 Aralık 1934 yürürlüğe giren kanun bazı kisvelerin giyilemeyeceği ve din adamlarının ancak mabetlerinde dini kıyafet giyeceği şeklinde olmuştur. Nursi Cumhuriyetin bu kanunu da karşı çıkmış ve yapılan bu devrime karşı yargılandığı bir mahkemede şu şekilde konuşmuştur: (Nursi,2012a:259)

‘‘O zalim, dünyaca büyük makamlarda bulunan bedbahtlar dediler: ‘Sen, yirmi senedir bir tek defa takkemizi başına koymadın. Eski ve yeni mahkemelerin huzurunda başını açmadın, eski kıyafetinle bulundun. Hâlbuki on yedi milyon bu kıyafete girdi.’

Ben de dedim: On yedi milyon değil, belki yedi milyon da değil, belki rızasıyla ve kalben kabulüyle ancak yedi bin Avrupa-perest sarhoşların kıyafetlerine ruhsat-ı şer’iye ve cebr-i kanunî cihetiyle girmektense, azîmet-i şer’iye ve takvâ cihetiyle, yedi milyar zatların kıyafetlerine girmeyi tercih ederim. Benim gibi yirmi beş seneden beri hayat-ı içtimaiyeyi terk eden adama ‘inat ediyor, bize muhaliftir’ denilmez. Haydi, inat dahi olsa, madem Mustafa Kemal o inadı kıramadı ve iki mahkeme kırmadı ve üç vilâyetin hükûmetleri onu bozmadı; siz neci oluyorsunuz ki, beyhude hem milletin, hem hükümetin zararına, o inadın kırılmasına çabalyorsunuz?’

Bediüzzaman bu dönemde yapılan tüm devrimlere karşı milletin kalben bir bağlılık duymayacağını ancak itaat edeceklerini söylemiştir. Ona göre Türk milleti bin senedir İslam kültürüne bağlı kalmış ve bu baskılara direnmiştir. (Nursi, 2012b:164)

Said Nursi (2007:77) Cumhuriyet kurulmasının ardından gelen dönemi “şiddetli bir istibdat” olarak nitelerken; II. Abdülhamit dönemini ise “zayıf istibdat” olarak nitelendirmiştir.

¹⁵<http://www.risalehaber.com/harf-devriminin-amaci-islamdan-uzaklastmak-313353h.htm>

¹⁶<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=501>

"Elhasıl: Şedit bir istibdat ve tahakküm, cehalet cihetiyle şimdi hükümfermadır. Güya istibdat ve hafiyelik tenâsuh etmiş. Ve maksat da Sultan Abdülhamid'den istirdad-ı hürriyet değilmiş. Belki hafif ve az istibdadı, şiddetli ve kesretli yapmış!"

Saltanatın kaldırılmasının ardından Nursi bu dönemde İsmail Kara (2014)'ya göre Mustafa Kemal'e Meclisin şahsında saltanatı devraldığını ve hilafeti de devralması gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Ancak bu dönemden sonra çıkan Şeyh Said isyanının sonucu olarak devletin kurmuş olduğu baskı artmış ve bu konuyla alakalı herhangi bir şey yapılmamıştır. İsmail Kara'ya göre Nursi'nin hayatındaki siyaset anlamında en büyük kırılma bu dönemde olmuş ve siyasetten el etek çekmiştir.

Mehmet Şevket Eygi (2012) Nursi'nin dönemi içerisinde yapılan hiçbir Cumhuriyet inkılabını kabul etmediğini iddia etmiştir. Onun iddiasına göre bu muhaliflik o derece ileridedir ki Mustafa Kemal'in resmi bulunan kâğıt paraları bile üzerinde bulundurmamıştır.

Demokrat Parti dönemine kadar siyasetle ilgilenmeyen Nursi Demokrat Parti (DP)'nin geniş kitlelere ulaşması, halkın inançlarına saygılı icraatlar gerçekleştirmesi ve halkın dini hayatına özgürlük kazandırması gibi durumlardan dolayı bu partiyi desteklemiştir. Ancak bu dönemde de Nursi ve talebelerine haksız bazı kararlar verilmesine rağmen Nursi bu partiden desteğini çekmemiş ve bu durumun bazı Cumhuriyet Halk Parti (CHP) li memurlar tarafından dindarları DP' nin aleyhine geçirmek için bir çaba olduğunu söylemiştir. (Nursi, 2012b:416)

2.3 SAİD NURSİ - II. ABDÜLHAMİT İLİŞKİSİ

Bediüzzaman İstanbul'da kaldığı süreç içerisinde II. Abdülhamit yönetimi aleyhine ve meşrutiyet lehine konuşmalar ve toplantılar yapmıştır. İstanbul'da bulunan hemşerilerini uyarmak amacıyla kahveleri ve halka açık bilumum yerleri gezmiştir. Bu gezilerinde Nursi'nin korkusu, iyi düşünemeyen ve muhakeme yeteneği az olan halkının korkutularak doğu illerinden gelen bu halka bir leke sürülmesi ve bunun neticesinde doğu vilayetlerinin zan altına alınması olmuştur. Bunu engelleyebilmek için meşrutiyeti halkına telkin ederek istibdat rejiminin zulüm ve tahakküm rejimi olduğunu söylemiştir. Nursi istibdadı gerçekleştiren müstebidin etrafında yalancı ve sırf kendi menfaatini gözeterek gerçekleri gizleyen insanlar türeyeceğini bu insanların da yöneticiye

gerçekleri göstermeyeceklerini (Babacan–Kahraman, 2013:29); ancak meşrutiyetin adalet ve İslam dinine en uygun olan yönetim şekli olduğunu söylemiştir. Eğer padişah peygamberin ve İslam dinin yolundan giderse uyulması gereken bir insan olur ancak eğer padişah dini bırakır ve kendi kafasına göre uygulamalar yaparsa padişah dahi olsa haydut olacağını söylemiştir. İslam dininin en büyük düşmanları cehalet, zaruret ve ihtilaf olduğunu ve bu düşmanlara karşı sanat, marifet ve ittifak silahı ile savaşmamız gerektiğini söylemiştir. Kendisi Kürt olması hasebiyle bir ırkçılık yaparak ayırım yapmak yerine “*Türk kardeşlerimiz ile ihtilafa düşmeden ittifak içinde yaşamalıyız*” diyen Nursi, düşmanlığın kötü bir etken olduğunu ve ayrılık için vaktimiz olmadığını söylerken hükümetin işlerine karışmamalarının gerektiğini ve hükümetin icraatlarını bilmediklerini söylemiştir.¹⁷ (Nursi, 1976b:60; Nursi, 2007:25-26)

Said Nursi için iman ve hürriyet iki ayrılmaz bir bütün olmuştur. Nursi bu yüzden Müslüman müminlerin hayatlarında her zaman hürriyeti savunmaları gerektiğini söylemiştir. Bir istibdat her ne adına yapılsa yapılsın bu dinin gerektirdiklerine aykırı olduğu için tahakküm olacağını ve Müslümana bir eziyet olacağını söylemiştir. (Karabaşoğlu, 2013:240)

Ahmet Turan (1998:16)'ın iddiasına göre II. Abdülhamit'in Nursi'nin Panislâmist önerilerine sıcak bakmamasının altında Nursi'nin Kürtlere özerklik sağlama düşüncesi ve ülkenin bütünlüğüne zarar vereceği düşüncesi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında Nursi'ye bu konuda suçlamalarda bulunulmuştur.

Said Nursi bu dönemle alakalı kendisine yöneltilen ve neden İTC ile ihtilafa düştüğü sorusu üzerine (Weld, 2008:69): “Onlardan ben ayrılmadım bazıları ayrıldılar. Niyazi ve Enver Bey ile hala ittifak halindeyim ancak bazıları bataklık yoluna sapıp bizden ayrıldılar.” demiştir.

Nursi 1911 yılında kaleme aldığı eserinde (Nursi, 2012:125) II. Abdülhamit lehine açıklamalar yaparak bazı kesimler onun aleyhinde konuşmalar yapsa da o bunu desteklememiş ve II. Abdülhamit'in yanında yer almıştır:

---

¹⁷ ‘İstibdad, zulüm ve tahakkümdür. Meşrutiyet, adâlet ve şeriattır. Padişah, Peygamberimizin emrine itaat etse ve yoluna gitse halifedir. Biz de ona itaat edeceğiz. Yoksa Peygambere tâbi olmayıp zulüm edenler, padişah da olsalar haydutturlar. *Tarihçe-İ Hayat*, Nursi, İstanbul, 1976

“Hükümete hücum edenler, bazıları ‘Haydo, Haydo’ derlerdi, bazıları ‘Haydar Ağa, Haydar Ağa’ derlerdi; ben ‘Haydar’ derdim, şimdide ‘Haydar’ diyorum vesselam.”.

1932 yılında Nursi (1976a:161) II. Abdülhamit hakkında ve lehine olarak şunları söylemiştir:

“Evet, şu hürriyet perdesi altında müdhiş bir istibdatı taşıyan şu asrın gaddar yüzüne çarpılmaya lâyık iken ve hâlbuki o tokada müstehak olmayan gayet mühim bir zâtın yanlış olarak yüzüne savrulan kâmilane şu sözün:

*Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imha-yı hürriyet;
Çalış idraki kaldır, muktedirsен âdemiyetten.*

Sözünün yerine, bu asrın yüzüne çarpmak için ben de derim:

*Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imha-yı hakikat;
Çalış kalbi kaldır, muktedirsен âdemiyetten.*

Veyahut:

*Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imha-yı fazilet;
Çalış vicdanı kaldır, muktedirsен âdemiyetten.”*

Necip Fazıl Kısakürek'e göre Said Nursi "Eski Said" döneminde hürriyet adlı cereyanın içerisinde yer aldığını ve bu oluşumun Türk nizamını bozmayı amaçlayan bir oluşum olduğunu bilmeden içerisinde yer aldığını iddia etmiştir. Ona göre bu dönem içerisinde Said Nursi tarafını tam olarak belli edemez ve bir dönem II. Abdülhamit'in yanında yer alırken bir dönemde ise İTC'nin yanında yer almıştır. İttihatçıların öne sürdükleri sahte hürriyeti şeriat zannetmiş ve II. Abdülhamit'in ortaya koyduğu yönetim tarzını zulüm ve istibdat olarak görerek hataya düşmüş olduğunu iddia etmiştir. (Dindar, 2016:217)

II. Abdülhamit döneminden “istibdat” diye bahseden Bediüzzaman aslında meşrutiyetin İslamiyet nizamına uygun bir nizam olduğunu ve doğru uygulanırsa şeriata uygun olarak hareket edilmiş demek olduğunu söylemiştir. II. Abdülhamit yönetiminin kendisini on sene evvel aldattığını söyleyen Nursi, bunun nedenini istibdatın kendisini

muhafaza etmek için yaptığını söylemiş¹⁸ ve o dönemde istibdat rejimine itaat ettiğini ancak İTC idaresine, meşruti yönetime itaat etmenin bir farz olduğunu söylemiştir. Bunun nedeninin ise meşruti yönetimin aslında milletin hâkimiyeti olmuş olmasına bağlamıştır.¹⁹ (Ceylan, 2016:77)

Orhan Dindar (2016:39)'ın iddiasına göre Said Nursi II. Abdülhamit döneminde kurulan hafiye örgütünün idarede liyakat sistemine mani olan bir uygulama olduğunu ve insanların kabiliyetlerine mani olan bir örgüt olduğunu söylemiştir. Nursi hafiyelik uygulamasıyla Kuran'ı Kerim'in Suresinde geçen "İnsanların gizli hallerini araştırmayın" ayetine muhalefet ettiğini söylemiştir.

Nursi II. Meşrutiyetin ilanı üzerine 26 Temmuz 1908 yılında ve 27 Temmuz 1908 yılında Sultanahmet Meydanında Selanik'te "Hürriyete Hitap" isminde bir nutuk irat etmiştir. Bu nutukta II. Abdülhamit yönetimi aleyhine sözler sarf etmiş ve yeni gelen meşruti idareye övgüler yağdırmıştır. Bu nutuk bir övgüler manzumesi olmaktan ziyade, Osmanlı Devletinde yen yeni gelişmiş olan firik manzumesinin bir girizgâhı rolünde olmuştur. "Ey Hürriyet-i Şer'i" hitabı ile başlayan nutuk istibdat rejimi altında Osmanlı tebaasının otuz senedir sabırla tuttıkları oruçların artık sona erdiğini cennetin kapılarının meşruti idare ile birlikte gaflet içerisinde olan milleti güzel müjdeli bir seda ile çağırdığını söylemiştir. Nursi'ye göre şeriat dairesi içerisindeki hürriyet İslamiyet'e en uygun yönetim şeklini temsil eden cumhuriyettir. Buradaki cumhuriyetten kasıt batılı anlamda insanların anladığı cumhuriyetten ziyade İslami daire içerisindeki cumhuriyettir. Eğer devlet şeriatı hayatın kaynağı yaparak hürriyeti uygularsa eski zamana nispeten daha fazla ileri gidebileceğini söyleyen Nursi, ancak bunun olması için insanın hürriyeti intikam fikirleri ile lekelememeleri gerektiğini söylemiştir. Nursi II. Meşrutiyet için neticesi saadet olacak olan bir kıyamet olduğunu söylemiş; Asya ve Rumeli de saklanmış, gizlenmiş bulunan birçok medeniyet istibdatın yıkılarak yerine hürriyetin gelmesiyle birlikte tekrar hayatlarına başladıklarını söylemiştir. Yeni kurulan hükümetin ve yönetimin "beşikte iken konuştu" ayeti kerimesi sırrına ereceğini, bir

---

¹⁸ "Bununla beraber, istibdat kendini muhafaza etmek için herkese vesvese verdiği gibi, beni inkılaptan on sene evvel aldattı ki... "Münazaratlar, Nursi, İstanbul, 2012

¹⁹ "Hem de istibdat zamanında bir batman itaat etmiş isek, şimdi bin batman itaat ve İttihad farzdır. Zira şimdi sırf menfaati göreceğiz. Çünkü hükümet-i meşruta, hakiki hükümet-i meşruadır." *Gerçeğin Aynasında Bediüzzaman*, Nurettin Ceylan, İstanbul, 2016

anda tekemmül ederek ileri gideceğimizi söyleyen Nursi; vatandaşların kanun-u şer'iyeye vatandaşların dâhil olmasını söylemiştir. Bu kanunu şeri kanunların beş kapısını sayan Nursi, ilk kapısının İslam birliği; ikincisinin Müslümanlara sevgi duyma; üçüncüsünün eğitim; dördüncüsünün insanın çalışması ve son olarak da insanların gayri meşru zevkleri bırakmaları olduğunu söylemiştir. Kanuni Esasi'nin ilan edilmesi bozgun düşünceler, kötü ahlak, şeytanın hileleri, kendini küçülterek başkasına beğendirmeye çalışanları Azrail hükmüne geçerek susturmuştur. Kanuni Esasi'nin ilanı ile birlikte yüz senedir geride kaldığımız ilerlemeden peygamber mucizesi vasıtası ile ilerleyerek Avrupalıların tekemmül ettiği seviyeye gelecek ve onlarla yarış edeceğiz. Avrupa yeni bir yönetim oluşturmak yerine eski yönetim tarzını devam ettirmiş ancak Osmanlı yaptığı bu devrim ile birlikte bir binayı yıkıp yerine yeni ve en ileri teknolojidekini yapmıştır. Bu sayede Osmanlı Avrupalı medeniyetleri kısa zamanda yakalayıp geçeceklerdir. Eğer bu meşrutî idare olmasaydı insanların hala zulüm içerisinde ve esaret hayatı sürececeklerini söylemiş, eğer hürriyet neşvünema bulmasa, bütün bir şark ve şarklılar esaret zindanına mahkûm olacak, hürriyet hayata hayat edilse, şark milletleri bin derece terakki edeceklerdi. Yani ilerleyecek, gelişecekti.²⁰ (Nursi, 2007:119)

Sonraki süreçte bu durumu II. Meşrutîyetin ilanından sonra yargılandığı mahkemede anlatan Nursi, Sultanahmet Meydanında verdiği nutukta İslamiyet'in istibdat rejimine uygun olmadığını en uygun rejimin meşveret usulü ile yönetimi esas alan meşrutî yönetim şeklinin olduğunu söylemiş²¹ ve bunu Kuran-ı Kerim'deki birçok ayetle desteklemiştir. (Nursi, 1994: 61; Nursi, 2007:85-86) Nursi'ye göre devlet içerisindeki birlik ve beraberliğin II. Abdülhamit'in uyguladığı yönetim şekli ile sağlanamayacaktır. Batılı yönetimler Osmanlı Devlet düzenine yüzyıllardır hâkim olan geri kalmışlığı, cahilliği ve tutuculuğu ve II. Abdülhamit'in uyguladığı istibdatı İslami düzene uygun zannetmişlerdi. Bu durum kalben Nursi'yi üzmüş ve Batılı devletlerin İslamiyet'i yanlış anlamamalar meşrutî yönetimi İslamiyet'e uygun olduğunu gösterebilmek ve söyleyebilmek için meşrutî yönetimi alkışlamış ve II. Abdülhamit'in kurduğu ve kendisinin "istibdat" dediği yönetimi eleştirmiştir. Bu endişe ve korkular neticesinde Sultanahmet Meydanında meşrutî yönetim namına konuşmalar yapmıştır. Dönemin mebuslarına meşrutîyeti kendi nam ve hesaplarından ziyade toplum için

---

²⁰ Ek 1

²¹ "Asya kıtasının ve istikbalinin keşşafı ve anahtarı şûrâdır." *Hutbe-i Şâmiye*, Nursi, İstanbul, 1994

kullanmalarını ve tekrar o eski “pis, gizli ve dinsiz bir istibdat” yönetimine dönmek, hürriyet denilen kavramı şeriat namına kullanmalarını, cahil insanların hür olsalar bile itaat noktasında devlete başkaldırabileceklerini söylemiştir. Ancak Nursi bu konuşmalarında yanlış yaptığını belirtmiş ve bu vazifeyi üstlenmesi sonucunda tokat yediğini söylemiştir.”²² (Babacan- Kahraman, 2013:51; Nursi, 2007:28)

Şerif Mardin (2013:138) Nursi’nin Selanik’te olduğu dönemlerde Jön Türklerin toplantılarına katıldığını iddia etmiş bu toplantılarda Talat Paşa, Doktor Nazım gibi önde gelen Jön Türklerin de olduğunu söylemiştir. Bu toplantıların birisinde Talat Paşa Said Nursi’ye İstanbul’a dönmesini istemiş; ancak daha Nursi yola çıkmadan yeni yönetim tarafından tutuklanmıştır. Bunun nedenini de Mardin Jön Türklerin Nursi’nin faaliyetlerinden kuşku duyduklarından yaptıklarını söylemiştir. Nursi bu dönemde II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesinde önemli rol oynayan ve Mason Locası’nın önemli şahsiyetlerinden Selanik Milletvekili Emmanuel Karaso ile görüşmüştür. Bu görüşmenin içeriği hakkında bilgi sahibi olmamakla beraber Emanuel Karaso’nun toplantının yarısında dışarıya çıkarak Nursi’nin iddiasına göre “Eğer yanında biraz daha kalsaydım beni Müslüman yapacaktı” (Nursi, 1976b:57) demiştir.

Nursi II. Meşrutiyetin ilk haftalarında İTP ile hareket etmiş ve elindeki nüfuzu kullanarak doğu vilayetlerinde bulunan aşiret liderlerine mektuplar yazarak Meşruti yönetimin İslami nizamın uygun bir yönetim şekli olduğunu dünya saadetinin ancak meşrutiyet ile geleceğini söylemiştir. (Weld, 2011:69) Bu süreç içerisinde Nursi, Teşkilat-ı Mahsusa da görev almış ve devletin bütünlüğü yolunda çaba harcamıştır. (Mürsel, 2010:178)

Hasan Babacan ve Mehmet Ali Karaman (2013:65)’ın iddialarına göre Said Nursi II. Abdülhamit’e muhalif olduğu bu süreç içerisinde İTP’nin içerisinde yer almasının nedenleri vardır. Bunlar İslamiyet’in istibdat anlayışına karşı olması ve İttihatçıların istibdada karşı olmaları, İTC oluşumunun içerisinde dindar insanların

---

²² “Avrupa, bizdeki cehalet ve taassub müsaadesiyle, şeriatı -hâşâ ve kellâ- istibdada müsaide zannettiklerinden, nihayet derecede kalben üzülmüştüm. Onların zannını tekzip etmek için, meşrutiyeti herkesten ziyade şeriat nâmına alkışladım. Lâkin yine korktum ki, başka bir istibdat tekrar o zannı tasdik eder diye, ne kadar kuvvetim varsa Ayasofya Câmîinde meb'usana hitaben feryad ettim. Ve söyledim ki: Meşrutiyeti, meşrûiyet ünvanı ile telakki ve telkin ediniz. Tâ yeni ve gizli ve dinsiz bir istibdat, pis eliyle o mübareği ağrazına siper etmekle lekedar etmesin. Hürriyeti, âdâb-ı şeriatla takyid ediniz.” *Divan-ı Harbi Örfî*, Nursi, İstanbul, 1976

bulunması ve bu parti içerisinde bulunan zararlı oluşumları engelleyerek müspet oluşumların artmasını sağlamak olmuştur.

Meşrutiyetin tekrar ilan edilmesinden sonra insanların beklentisi “istibdat” olarak nitelenen II. Abdülhamit’in otoritaryan rejiminin yıkılarak yerine iyimserlik havasının etkin olacağı düşüncesi olmuştur. Ancak süreç bu şekilde gelişmemiş ve toplum arasında bulunan uçurumlar daha fazla artmıştır. Bu dönemde Mizan gazetesi sahibi Mizancı Murad Bey bir konferans vermiştir. Konferansta Mizancı Murat Roma dönemini işlemiş; ancak Roma yöneticileri ile İTP yöneticileri arasında bir bağ kurunca konferansta elektriklenme olmuş dinleyiciler iki gruba ayrılmış ve birbirlerine bağırma, küfürleşmeye başlamışlardı. Toplantıda bulunan Munis Süleyman Çapanoğlu Bediüzzaman’ın sandalyenin üzerine çıkarak kalabalığa bir konuşma irat ettiğini söylemiş ve bu konuşmasından halkın etkilendiğini belirtmiştir. (Weld, 2011:107)

2.4 SAİD NURSI’NİN II. ABDÜLHAMİT’E BAKIŞ AÇISININ DEĞİŞMESİ

Said Nursi kendi hayatını iki döneme ayırmıştır. Bu dönemler “Eski Said” ve “Yeni Said” dönemleri olmuştur. Eski Said döneminde gazete ve siyasetle hemhal olan Nursi; Yeni Said döneminde ise bu iştiğal ettiği şeyleri bırakarak dini kavramlara yönelmiştir. Eski Said döneminde Nursi dönemin insanları ve siyasilerinin de kapıldığı “istibdada muhalif olmuş, ona karşı cephe almış ve bilmeyerek resmî, zâif ve ismî bir istibdat görüp ona karşı hücum göstermiştir. Ancak ileriki zamanlarda gelecek olan yeni baskı rejimini bilememiştir. Burada Nursi amacının doğru ama hedefin yanlış olduğunu söylemiştir. Amaç II. Abdülhamit’in gösterdiği istibdadı kırmak ve yerine daha hürriyetperver bir yönetim şekli getirmek şeklinde iken; sonuç ve varılan hedef yeni ve daha kötü bir rejim olmuştur.

II. Abdülhamit’in gösterdiği yönetim şeklinden Nursi’de olumsuz olarak etkilenmiş ve Kuran-ı Kerim’de bulunan meşveretin uygulanmaya başlanması, meşrutî rejimin gelmesi bu müthiş musibet dediği II. Abdülhamit rejiminin yok olacağını zannederek bu amaca yönelik çalışmıştır.²³(Nursi, 1976b:254; Nursi,1995:78) Nursi

---

²³ “Eski Said, bazı dâhî siyasî insanlar ve hârîka ediblerin hissettikleri gibi, çok dehşetli bir istibdadı hissedip ona karşı cebhe almışlardı. O hiss-i kabl-el vuku' tabir ve teville muhtaç iken bilmeyerek resmî,

1936 yılında söylediği bu cümlelerle aslında yaptıkları işin doğru olduğunu ama yıllar sonra gelinen noktanın yanlış olduğunu söylemiştir. II. Abdülhamit'e muhalif olarak başlanılan süreç aslında Balkan Savaşları'nın başlaması, I. Dünya Savaşı'nın çıkması ve akabinde Osmanlı Devleti'nin yıkılışına sebep olmuştur. Kurulan yeni devlet ise Nursi'nin istediği yönetim şeklini benimsememiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde Nursi, "Sunuhat", "Hakikat Çekirdekleri", "Nokta", "Rumuz", "İşarat" gibi eserler kaleme almış ve bu eserlerde yıkılış sürecine giden devletin asıl sorunun çok daha derinlerde yatan gerekçeler olduğunu söylemiştir. (Nursi, 1979:440)

İttihad ve Terakki Partisi (İTP)'nin II. Abdülhamit'i tahttan indirmesinin ardından gelişen süreç ve akabinde kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti Said Nursi'nin düşüncelerini destekler nitelikte hareket etmemiştir. Aklında tasavvur ettiği demokratik düzeni getiremeyen iki yönetim anlayışı da İslam üzerine bir baskı uygulamışlardır. Özellikle yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ülke içerisinde bulunan Müslüman kimlikte insanların hayatlarına müdahale etmeye başlamıştır. Bu dönemde II. Abdülhamit'in uygulamış olduğu Nursi'ye göre "istibdat" düzeninden daha baskıcı bir düzen meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde önemli bir yer teşkil eden halifelik kurumu, kılık kıyafet gibi bazı önemli noktaların yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti tarafından yasaklanması Nursi'nin II. Abdülhamit ile alakalı olan görüşünün de değişmesine neden olmuştur.

Nursi II. Abdülhamit'ten sonra gelen rejimin baskıcı tutumunu gördükten sonra II. Abdülhamit aleyhtarı olarak söylediği sözleri üzerine yakındaki öğrencilerine dert yanmış ve yakın talebelerinden Abdülkadir Badıllı (1998:226) kaleme aldığı eserinde:

"Mustafa Sungur ağabeyden birçok defa duymuşuz ki: Üstat Hazretleri Sultan Abdülhamit hakkında eskiden itirazvarî ba'zı makaleleri için, bir defasında şöyle buyurmuşlardı, eliyle mübarek başına vurarak:

'Keçel Said, sen şefkatli bir padişaha müstebit diye itiraz etmiştin.

Onun cezası olarak şu dehşetli istibdatların zulmünü çek!' demiştir.

---

zaîf ve ismî bir istibdat görüp ona karşı hücum gösteriyorlardı. Hâlbuki onlara dehşet veren, bir zaman sonra gelecek olan istibdatların zaîf bir gölgesini asıl zannederek öyle davranmışlar, öyle beyan etmişler. Maksad doğru, fakat hedef hata. İşte Eski Said de, eski zamanda böyle acib bir istibdatı hissetmiş. Bazı âsârında, ona hücum ile beyanatı var. O müdhiş istibdatat-ı acibeye karşı meşruta-i meşruayı bir vasıta-i necat görüyordu. Ve hürriyet-i ser 'iye, Kur'an'ın ahkâmı dairesindeki meşveretle o müdhiş musibeti def 'eder diye düşünüp öylece çalışmış." *Tarihçe-i Hayat*, Nursi, İstanbul, 1976

Daha sonra bu iddiaları Mustafa Armağan (2017a:290)'da eserinde aynı şekilde dile getirmiştir. Nursi'nin burada bahsettiği “İstibdat” aslında İttihat ve Terakki'nin zorbalığı ve kötü yönetimidir. Nursi bu dönemde yapılan kötü yönetimi eleştirmiştir.

Bediüzzaman bir insanın farklı durumlarda türlü değişik şahsiyetler gösterebildiğini söylemiştir. Misal olarak devlet kademelerindeki yetkili insanların bazen makamının da etkisi ile ağırbaşlılık, her gelen misafiri için tevazu göstermesi gerekmektedir. Ancak ev ahalisi ile olan münasebetlerinde bu durum devlet dairesindeki gibi değil az bir ağırbaşlılık ve halim duygusu gösterse kâfi gelir. Nursi İTP'nin kuruluş ve sonraki süreçteki yaptığı faaliyetleri de bu şekilde ifade değerlendirmiştir. İlk başlarda devleti kurtarma ve hürriyet duygusunu hayata daha fazla yayma amacıyla çıkan bu parti daha sonraki süreçte ise kuruluş amacından saparak daha baskılı bir rejim oluşturmuştur. (Nursi, 1979:295) Aslında Nursi'nin savunduğu meşruti idare ile İTP'nin sonraki süreçte getirdiği meşruti yönetim birbirinden farklılıklar ihtiva etmiştir. İhsan Süreyya Sırma (1998:209)'nın iddiasına göre Nursi bu farklılığı bilmemiş ve İTP'yi samimi zannetmiş ve onları desteklemiştir.

Nursi II. Abdülhamit'in kişisel, özel hayatına karşı herhangi bir aleyhtarlığı bulunmamıştır. Nursi'nin II. Abdülhamit aleyhtarlığı aslında kendisinin de söylediği şekilde “istibdat” rejimini uygulamasına olmuştur. Nursi haddizatında II. Abdülhamit 1876 de Kanuni Esasi'yi ilan etmesine ve 1908 de tekrar Kanuni Esasi'yi yürürlüğe koymasına yani II. Meşrutiyet'e karşı olmamıştır. II. Abdülhamit'i “özel dünyasında II. Abdülhamit” ve “devlet işlerinde II. Abdülhamit” şeklinde ikiye ayıran Nursi'nin asıl sorunu sistem sorunu olmuştur. Bu itibarla “veli” olarak gördüğü II. Abdülhamit'e karşı İTP desteklemiş II. Abdülhamit'e muhalif bir duruş sergilemiştir. Ancak İTP Nursi'ye göre daha baskıcı ve şedit bir idareye başvurunca onları da eleştirmekten kaçınmamıştır. Bunu en sarıh şekilde 31 Mart olaylarında Nursi'nin Divan-ı Harbi de yargılanması ve 31 Mart olayları başladığı zaman takındığı tavır üzerinde görülebilmektedir. (Nursi, 1976b:57-58; Nursi, 2007:57)

Nursi 31 Mart ile alakalı yargılandığı mahkemede yaptığı savunmada ve daha sonra kendi adına çıkardığı “Divan-ı Harbi Örfü” de adlı eserinde yaptığı savunmada II. Abdülhamit'in şefkatine dikkat çekmiş ve "aklımı feda ettim, hürriyetimi terk etmedim.

O şefkatli Sultana boyun eğmedim" diyerek II. Abdülhamit'in şefkatine dikkat çekmiştir. (Nursi,2007: 52)

1952 yılında İstanbul'da bulunan bir öğretmenin Nursi'ye II. Abdülhamit'in aleyhinde olup olmadığı hakkında bir soru sorması üzerine Nursi talebelerine yazdırdığı bir mektupta (Ceylan, 2016:80-82)²⁴ Nursi- II. Abdülhamit ilişkisi hakkında yeni bir boyut oluşmasına neden olmuştur. Mektupta Nursi hayatının ilk düsturunun bir insanın hatasını başka birisinin üstlenemeyeceği ve o dönemde hükümetin yaptığı hataların sorumlusunun II. Abdülhamit değil yönetimde bulunan iktidarın olduğunu söylemiştir. Sultanahmet Meydanında irat ettiği nutukta II. Abdülhamit'e yüklenmesini meşruti idarenin şeriat namına en uygun idare şekli olduğunu ve tek şahsın idare ettiği yönetim şeklinde herkesin bir müstebit olacağını söylemiştir. Nursi Müslüman âleminin yabancıların tahakkümünden kurtulması ve İslami Cumhuriyetler Birliği'nin kurulabilmesi için hürriyetin elzem olduğunu söylemiş ve bu minvalde konuşmalar yaptığını söylemiştir. Nursi İttihad-ı İslam fikrini savunduğunu ve bu konuda Yavuz Sultan Selim'in doğu vilayetlerine yaptığı seferlerde doğu insanlarına İttihad-ı İslam fikrini aşıladığını söylemiştir. Bu konuda seleflerinin o dönemde İslam modernleşmelerinin öncüleri ve İttihad-ı İslam fikrini savunan Şeyh Cemaleddîn-i Efganî, Mısır müftüsü Muhammed Abduh, Ali Suâvi, Hoca Tahsin ve Namık Kemal ve Sultan Selim olduğunu söylemiştir.²⁵ (Nursi, 2007:38) Nursi eğer hürriyeti ilan eden İttihat ve Terakki idaresinin kendi istibdad rejimini kurarlarsa onlara da karşı çıkacağını söylemiştir.

Mustafa Kasadar (2018)'ın kaleme aldığı makalesinde Said Nursi'nin II. Abdülhamit'in tahttaki son yıllarında Fatih Camiinde verdiği bir vaaz sırasında İttihad ve Terakki yönetiminin doğru bir iş yaptığını söylemiş ve şu şekilde konuşmuştur:

"Bu İttihatçı paşalar öyle büyük bir iş yapmaktadırlar ki şu kubbedeki isimler kaldırılıp onun yerine bunların isimleri asılsa sezadır (daha uygundur). Zira onlar Peygamberi görerek ona halîfelik yapmışlardır. Ama bunlar (İttihatçı paşalar) Hz. Peygamberi görmeden onun halîfeliğini yapıyorlar"

²⁴ Ek 2

²⁵ "Sultan Selim'e biat etmişim. Onun ittihad-ı İslâmdaki fikrini kabul ettim. Zira o vilâyat-ı şarkiyeyi ikaz etti. Onlar da ona bîat ettiler. Şimdiki şarklılar, o zamanki şarklılardır. Bu meselede seleflerim, Şeyh Cemaleddîn-i Efganî, allâmelerden Mısır müftüsü merhum Muhammed Abduh, müfrit âlimlerden Ali Suâvi, Hoca Tahsin ve ittihad-ı İslâmî hedef tutan Namık Kemal ve Sultan Selim'dir" *Divan-ı Harbi Örfi*, Said Nursi, İstanbul, 2007

İhsan Süreyya Sırma Bediüzzaman'ın Meşrutiyeti desteklemesi üzerine özür dilediğini söylemiştir. Sırma'ya göre Nursi'nin Kastamonu Lahikasında yazdığı bölümü buna delil olarak göstermiştir. Bu bölümde Nursi (1995:78) yaşadığı durumu şu şekilde anlatmıştır:

“Münazarat namındaki esere baktım; gördüm ki; Eski Said'in o zamandaki inkilabdan ve muhitten ve tesirat-ı hariciyeden neşet eden bir halet-i ruhiye ile yazdığı bu gibi eserlerinde hatalar var. O küsurat ve hatiatından bütün kuvvetimle istiğfar ediyorum ve bu hatiattan nedamet ediyorum. Cenab-ı Hakkan rahmetinden niyazım odur ki, ehl-i imanın meyusiyetlerini izale niyetiyle ettiği hatiat hüsn-ü niyetine bağışlasın affedilsin”

Kadir Mısıroğlu (Mısıroğlu, 2012:22)'nin iddiasına göre ise hayatının son demlerinde Nursi Urfa'ya gitmek için yola çıktığı zaman II. Abdülhamit'in torunu Nemika Sultandan helallik istemiştir. Olay şu şekilde cereyan etmiştir:

Sultan II. Abdülhamid'e muhalefet kendilerine hiç yakışmayacak iki şahıstan biri olan Üstat Bediüzzaman Said-i Nursî, pek geç kalmış dahi olsa, âhir ömründe nedâmet göstermiştir. Şöyle ki: Prof. Dr. Osman Turan merhumdan dinlediğime göre Bediüzzaman Said-i Nursî, 1960 yılında vefatıyla nihayetlenen Urfa seyahatine çıkarken Ankara'daki evlerini ziyaret etmiş ve O'nun kayınvalidesi Nemika Sultan'dan dedesi adına helâllik istemiştir:

Bilindiği üzere Osman Turan Bey'in kayınvalidesi Nemika Sultan, Selim Efendi'nin kızıydı. Selim Efendi ise, Sultan II. Abdülhamid'in en büyük oğluydu. Nemika Sultan, Ankara'da damadıyla birlikte yaşamakta ve bir apartman katında kendisine tahsis edilen odadan çıkmayarak devamlı ibadetle meşgul olmaktaydı. Vâkî ısrar üzerine misafirlerin yanına gelmiş ve Said-i Nursî merhum, şu sözlerle kendisinden helâllik dilemiştir:

-Sultan Efendi Hazretleri!. Biz, gençlik sâikasıyla İttihadçılar'ın propagandalarına kapılarak dedemiz merhum Abdülhamid Han Hazretleri hakkında pek çok itâle-i kelâmda (lisânen tecâvüzde) bulunduk. O'nun vârisi sıfatıyla sizden helâllik diliyorum. Ben bir ölümlü yolcusuyum. Kabre az mesafem kaldı. O'nun nâmına bana hakkımızı helâl ediniz!..

Nemika Sultan:

-Ne beis var hoca efendi!.. O zamanın siyaseti icabı böyle çok işler oldu! Artık geçen geçti. Demişse de

Bediüzzaman sarahaten Helâl ettim! Cümlesini duymak istemiş ve bunu Sultan Efendi'ye ısrar ederek üç kere tekrarlatmış ve sonra da:

-Oh! Elhamdülillâh, inşallah bu haktan da kurtuldum. Artık müsterih olarak ölebilirim! Demmiştir.

Hakikaten o anda Urfa'ya gitmek üzere yola çıkmış bulunuyordu. Urfa'ya varmış ve kısa bir müddet sonra da orada vefat etmiştir.²⁶

²⁶ Bu bilgiyi II. Abdülhamit'in torunu 6 Nisan 2016 tarihinde Habertürk Televizyonunda katıldığı “Pelin Çift ile Gündem Ötesi” adlı programda kabul etmiştir.

Programın linki: https://www.youtube.com/watch?v=r6Pm_IrKHiE

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET AKİF (ERSOY) VE II. ABDÜLHAMİT

3.1 MEHMET AKİF ERSOY'UN HAYATI

Mehmet Akif 1873 yılının Aralık ayında İstanbul Fatih'te dünyaya gelmiştir. Babası küçük yaşlarda İstanbul'a gelip yerleşmiş ve daha sonra Fatih medresesinde müderrislik yapan Mehmed Tahir Efendidir. Annesi aslen Buharalı olup Tokat'a yerleşmiş bir aileden Emine Şerîfe Hanım'dır. Mehmet Akif Emir Buhari mektebinde ilk eğitimine başlamış iki yıl sonra iptidai mektebine yazılmıştır. Bu okuldan mezun olduktan sonra Mülkiye mektebinin idadi kısmına yazılmış ancak babasının erken yaşta vefatı üzerinde daha erken zamanda iş bulabilmek için okulunu bırakarak Mülkiye Baytar Mektebine yazılmıştır. Maddi ve manevi büyük sıkıntılar yaşayan Akif okulunu birincilikle bitirmiştir. Mezuniyetinin ardından Ziraat Nezâreti Umûr-ı Baytariyye ve Islâh-ı Hayvânât umum müfettiş muavinliğiyle memuriyet hayatına başlamıştır. Memuriyeti dolayısıyla Anadolu ve Rumeli'de birçok şehri gezmiş ve bu gezilerde Anadolu ve Rumeli'nin haleti ruhiyesini ve şehirlerin durumlarını tetkik edebilme şansı bulmuştur. Bu geziler Akif'in şirini de olgunlaştırmış daha realist ve canlı yaşadığı olayları şiirine yansıtmıştır. Küçük yaşlarda başladığı hafızlığını bu gezilerde tamamlamıştır. (Kır, 1988:12; Kılıçoğlu, 2011:14; Düzdağ, 2003:433)

Akif'in kişiliğinin ve siyasi düşüncesinin oluşumunda birçok kişi etkili olmuştur. Bunların başında eğitim hayatının ilk yıllarında Türkçe öğretmeni olan Hoca Kadri Efendi gelmektedir. Akif, hocası için II. Abdülhamit devrinde yaşayan önemli bir hürriyetperver olarak bahsetmiş ve o dönemde "Kanun-i Esasi" adlı derginin çıkarılmasında etkili olduğunu söylemiştir.

Akif'in doğduğu yıllardaki Osmanlı Devleti'nde büyük bir değişim dönemi başlamıştır. Abdülaziz tahttan indirilmiş yerine II. Abdülhamit geçmiş; Ruslar ile "93 Harbi" olarak nitelenen savaş yapılmış ve Ruslar İstanbul Yeşilköy'e kadar ilerlemiştir. 93 Harbinin ardından Balkanlarda isyanların çıkmış ve akabinde Balkan Savaşları başlamıştır. Bu gibi olayların Akif'in görüşlerini nasıl ve ne şekilde etkilediğini tam manasıyla bilinmese de daha küçük yaşta bu gibi olayla karşılaşmasının onun şiirlerine

de yansımış ve şiirlerinde bu acı, keder hayatın izlerini görülmektedir. Akif eserinde dönemin durumunu anlatırken yetimleri, yıkılan yuvaları ve savaşın açtığı derin yaraların düşünülmesi bile insanın kendi hayatında büyük yaralara açacak bir durum olduğunu söylemiştir. (Çiftçiğüzeli, 2009:507)

1908 yılında şiir hayatına başlayan Akif; Ziya Paşa, Namık Kemal, Abdülhak Hamit gibi yerli şairlerle, Victor Hugo, Lamartine ve Emile Zola gibi Fransız yazarlardan etkilenmiştir. Şiirlerinin ahlaki boyutunu ise İran'ın büyük şairi olan Şirazlı Sadi'nin etkisinde devam ettirmiştir. (Kılıçoğlu, 2011:39-40; Düzdağ, 2003:435) İstanbul'da bulunduğu dönem içerisinde ve II. Meşrutiyetten sonra Eşref Edip ve Ebül'ulâ Zeynelâbidîn ile dönemin önemli gazetelerinden olan "Sırat-ı Müstakim"i çıkarmıştır. 1912 yılından itibaren ise dergide yazar olarak görev yapan Eşref Edip dergiye "Sebilürreşad" adını vererek 1925 yılına kadar yaşam hayatını devam ettirmiştir. Balkan Harbi sırasında "Müdafaa-i Milliye Heyeti Neşriyat Şubesi" nde Abdülhak Hamid, Süleyman Nazif, Cenab Şahabettin, Hüseyin Kazım ve birçok yazar ile aza olmuştur. Bu heyetin başkanlığını Recaizade Mahmut Ekrem yapmıştır. Burada görevli olduğu yıllarda Balkan Savaşlarında yaşanan drama şahitlik etmiş ve Bayezid, Fatih ve Süleymaniye Camilerinde insanları cihada davet eden vaazlar vermiş ve bu konuşmalarını Sebilürreşad 'da yayınlamıştır. (Kır, 1988:12; Düzdağ, 2007:16) Bu yılları içinde İstanbul içerisinde birçok okulda hocalık yapmıştır. 1913 yılında haksızlıklara karşı net tavır sergileyen Mehmet Akif müdürünün haksız yere görevinden alınması üzerinde memuriyetinden istifa etmiştir. 1913 yılının sonunda İTP'nin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Ziya Gökalp'in ırkçı yazılarına ve bu minvalde yazılar yazan yazarlara karşı çıkması İttihat ve Terakki hükümeti tarafından kabul görmemesi üzerine İstanbul'da Darülfünundaki görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu yıllar içerisinde çıkartmakta olduğu Sebilürreşad dergisinde aynı sebeplerden dolayı birkaç kez kapatılmıştır. (Düzdağ, 2003:433)

Akif gençlik döneminde ise Batılılaşma etkisine giren bir toplum yapısı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin ve Avrupa'dan Osmanlı içerisine gelmiş yabancıların etkisiyle İslamiyet'in ilerlemeye karşı en büyük engel olduğu ve İslamiyet'in asra ayak uyduramadığı gibi bir kanaat hâsıl olmuştur. Bu durumdan kurtulabilmek için gerekli olan Batı'ya yönelme olmuştur. Ancak bu süreç

farklı kesimlerdeki farklı insanlar tarafından yanlış anlaşılmiş ve yanlış tetkik edilmiştir. Aslında buradaki mesele batılılaşmadan ziyade insanların bu “batılılaşma” kavramını nasıl anladıkları ve nasıl kabullendikleri olmuştur. (Yetiş, 1992:75)

İTP'nin karşısında muhalif bir duruş sergileyen Mehmet Akif; yurtdışı gezilerini bir vatan hizmeti olarak addetmiş ve bu minvalde yerine getirmiştir. Bu gezilerde Akif “Teşkilat-ı Mahsusa” adına çalışmış ve bilgiler toplamıştır. O dönemde Teşkilat-ı Mahsusa direk orduya bağlı ve siyasi bir yönü olmayan bir kuruluştur. 1914 yılında iki aylık Mısır gezisi ve 1914 sonlarında Berlin gezisi onun değişik kültürleri yakından tanınmasına katkıda bulunmuştur. Berlin gezisinde yaşadığı olayları “Berlin Hatıraları” adlı eserinde uzun bir manzume şeklinde kaleme almıştır. Daha sonra değişik süreçlerde ve değişik amaçlarla Arabistan ve Lübnan'da bulunmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında halkın imani noktada eksiklerini gidermek ve dini, ahlaki değerleri canlandırmak amacıyla “Darül Hikmet’i İslamiye” adında bir müessese kurulmuştur. Dönemin tanınmış âlimleri de bu kuruluşa üye olmuşlardı. Beyrut'tayken Mehmet Akif bu kuruluşa başkâtiplik vasfıyla atanmış ve dönüşünde vazifesine başlamıştır. (Okay-Düzdağ, 2003:433)

I. Dünya Savaşı yıllarında Milli Mücadele hareketine destek vermiş ve direnişi desteklemek için vaaz ve konferanslar yapmıştır. Bu dönemde Milli Mücadeleyi desteklemesi Kurtuluş Savaşının halk içerisinde İttihatçıların yeni bir macerası olarak görülmesini engellemiş ve bu da Kurtuluş Savaşına önemli bir güç katmıştır. Bu sebeple Mehmet Akif için “Milli Mücadele'nin manevi lideri” unvanı verilmiştir. (Düzdağ, 2003:434) 1920 yılında Balıkesir Zağnos Camiinde verdiği vaaz bu minvalde olmuştur. Akif burada “Ey Müslümanlar” hitabıyla başladığı vaazında Cihan altüst olurken seyre baktın öyle durdun da; Bugün bir serserisin, derbedersin kendi yurdunda” diye başlayan şiirini okumuştur. Vaazında Müslümanların neden geri kaldıklarına, tekemmül için nelerin gerekli olduğuna ve vatana sahip çıkılması gerektiğine değinmiştir. Vaaz sonrası İstanbul'a hareket eden Akif buradaki baskı ve şiddetin daha fazla artmasına dayanamayarak gizli bir şekilde Ankara'ya gitmiştir. Ankara'da dönemin Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey ile buluşmuş ve Mustafa Kemal'in isteği ve teklifi ile Burdur mebusluğu yapmıştır. Burdur mebusu seçilmesinde Mustafa Kemal'in bir mebus namzedinin istifa etmesi ve yerine Mehmet Akif'in aday gösterilmesini istemesiyle

başlamıştır. Yine aynı yıl içerisinde Erkân-ı Harbiye Riyasetinin isteğiyle Maarif Vekâleti millî marş güftesi için bir yarışma açmış ve Mehmet Akif para karşılığı yapmayacağını söylemişse de ısrarla marş yazması istenmiştir. Bunun üzerine “İstiklal Marşı”nı kaleme almış ve marş 12 Mart 1921 de mecliste okunarak kabul edilmiştir. Kazandığı parayı da kabul etmeyerek “Dârü’l-mesâî” adlı bir hayır cemiyetine bağışlamıştır. (Orhan- Düздаğ, 2003:434)

Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasından sonra kurulan ikinci meclise aday gösterilmemiş ve 1923 yılında Mısır’a gitmiştir. 1936 yılında memleketine olan özlemi ve rahatsızlığının da etkisiyle birlikte İstanbul’a dönen Akif yine aynı yılın içerisinde vefat etmiştir. (Düздаğ, 2007:20; Abacı, 2013:111)

3.2 MEHMET AKİF ERSOY’UN SİYASİ DÜŞÜNCE

Akif siyasi düşünce olarak her zaman “İttihad” fikrini savunmuştur. Din ile dünya, din ve şeriat ilişkilerinde her zaman ittihat fikri ön planda olmuştur. Akif bunların arasında herhangi bir ayırım yapılmaması gerektiğini söylemiştir. Asıl yapılması gerekenin ise dinin asıl kaynaklardan öğrenilip hurafelerden ve çarpırtılardan uzak durulması olduğunu belirtmiştir. (Kaya, 2009:105) Akif’in “İttihad” kavramından vurgulamak istediği asıl ise tam olarak bir Pan-İslamist devlet idealinden ziyade aynı hedefe doğru koşan ve aynı siyasal inanç etrafından birleşmiş Müslümanlar topluluğu olmuştur.

Darülfünunda Osmanlı Edebiyatı Müderrisliği yaptığı dönemde ilk derse girdiği zaman Nihat Sami Banarlı’nın iddiasına göre (Turgay, 2011:241) ilk dersinde Muallim Naci’nin "Tevhid" adlı şiirini okumuş ve bu şiir üzerine bir ders boyunca açıklamalar yapmıştır. Bu şiire bu kadar ilgi göstermesini Mehmet Akif’in tevhit inancına olan bağlılığı şeklinde yorumlanmıştır.

Akif, Bayezid Camiinde verdiği bir vaazda İslam Birliği’nin tüm Müslüman âlemi için gerekli bir şey olduğunu söylemiştir. Burada kastedilen İslam Birliği bütün Müslümanları bir bayrak etrafında toplamaktan ziyade gelişme halinde bir Müslüman âlemi olduğunu belirtmiştir. Akif’e göre eğer Osmanlı Devleti yıkılırsa bütün İslam âlemi büyük bir sıkıntı içerisine girecektir. Tüm Müslümanlar Osmanlı Devletinden hayır beklemektedir. (Akçay, 2009:564)

Kuran-ı Kerimde bulunan Ali İmran Suresinin 103. ayetinde Müslümanların ayrılığa, tefrikaya düşmemeleri yönünde olan ikazı Mehmet Akif Ersoy; eserinde sadece bu ayetin değil Kuranı Kerimde bulunan birçok ayetin Müslümanların ayrılığa düşmemeleri ve İslam birliği içerisinde yer almaları gerektiğini söylemiştir. Bu birliğin sağlanması Müslümanlar için dünyada bir cennet hayatı yaşamak, ayrılığın ise Müslümanların dünyada cehennemi yaşamalarına neden olacağını söylemiştir. (Turgay, 2011:248)

Sırat-ı Müstakim 'de bir yazısında Akif, Müslümanların tefrikaya düşmemelerini ve birbirleriyle uğraşmamaları gerektiğini söylemiştir. Dünya üzerindeki tüm Müslümanların bir buhran içerisinde olduklarını ve hepsinin mahkûm bir durumda olduğunu söylemiştir. (Ersoy, 2016)²⁷ Ona göre tüm Müslümanların birbirine bağlayan en önemli ve yegâne kaynak İslam'dır. İslam ülkesinin Müslümanları birbirlerine İslami hassasiyet noktasında bağlanmaları neticesinde bu ülkede yaşayan gayrimüslimler de vatanın birliği neticesinde bu bağlılığa katılacaklardır. (Timurtaş, 2006:132)

Mehmet Akif'in asıl olarak arzu ettiği şey, Osmanlı Devleti'nin yaşaması ve içerisinde bulunan Müslüman unsurların ayrı ayrı gelişme göstererek ilerlemeleridir. Aralarında İslami birlik ve bütünlük ise bu unsurların birlikte hareket etmeleri neticesinde doğacaktır. (Yetiş, 1992:167)

Akif'in anladığı İslam anlayışı toplumdan soyutlanmış bir din anlayışı olmamıştır. Akif'in bu görüşünü destekleyen birisi olarak Said Halim Paşa da (Said Halim Paşa, 2015:186) eğer bir insan kendine “Müslüman” diyorsa ona göre düşünüp hareket etmesi gerektiğini söylemiştir. Ona göre Müslüman siyasi hayattan toplumsal hayata kadar her konuda kendisini İslami anlayışa endekslemedikçe hiçbir şey kazanamayacak ve hiçbir saadete eremeyecektir.

Akif'in en büyük ideallerinden birisi İslam idealinin gerçekleşmesi olmuştur. Akif'e göre Osmanlı Devleti ve Anadolu İslam'ın son kalesidir ve eğer bu vatan kurtulursa bütün olarak İslam âlemi kurtuluşa ve felaha erecektir.

---

²⁷“Artık Allah için olsun birbirimizle uğraşmaktan vazgeçelim. Artık bu fırkalara, bu mel'un tefrikalara nihayet verelim...”

<http://www.bagcilar.bel.tr/Files/eKitap/Siratimustakim/siratimustakim4/siratimustakim4.html>

Akif yaşadığı dönem itibariyle daha çok sekülerleşme hamlelerinin ve dinin devlet işlerinden soyutlanmaya başladığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde batı hayranlığı baş göstermiş ve geri kalmışlığın baş müsebbibi olarak şeriat, İslami düzen gösterilmiştir.

*“Yıkılmamış, ne kadar yıkmak istesek, îman;
Ayırmak istemişiz sonra dîni dünyâdan.
Ayırmışız, ederek Şer’i muttasıl ihmâl;
Asıl ikincisi olmuş, şu var ki, berzede -hâl!”*(Ersoy, 2007:212)

Mehmet Akif'e göre Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının en önemli neden devlet içerisinde batıya duyulan hayranlık ve Batı'nın her şeyini taklit etmesi olmuştur. Batıyı taklit eden devlet yöneticileri ve halk, yüzyıllardır devleti ayakta tutan değer yargılarını bir kenara bırakmışlar ve kendisi olmaktan çıkmışlardır. Mehmet Akif kaleme aldığı eserinde dininden dünyadaki yaşantısına taklit üzere yaşayan bir toplumun sonsuza kadar yaşamasının imkânsız olduğunu söylemiştir. (Doğan, 2011:410-411)

Akif için Batılılaşma kavramı, aydın kesim ile halk arasındaki kopuşun ve birbirinden nefret edişin bir simgesi olmuştur. Aydınlar halkı kendi yollarından gitmediği için hakir görmüşler ve onlardan nefret etmişlerdir. Halk ise yeni tip insanı kabul etmemiş, yenilik namına gelen her şeye karşı çıkmıştır ve bunun sonucunda bütün bu felaketlerin de fen okumadan kaynaklandığına inanmaya başlamışlardır. Akif ise millette ilmin olmayışını aydınların yanlış anlayışına bağlamıştır. (Yetiş, 1992:87) Akif'in karşı olduğu Batılılaşma kavramı kültürel bir batılılaşma kavramı olmuştur. Bu batılılaşma kültürel ve ahlaki olarak toplumu bitiren bir kültür olmuştur.²⁸ (Ersoy, 2007:252)

---

²⁸ “Fransız’ın nesi var? Fuhşu, birde ilhadı;
Kapıştı bunları yirminci asrın evladı!
A Almanın nesi var? Zevki okşayan birası
Unuttu ayrı ma’tuha döndü kahrolası” *Safahat*, Mehmet Akif Ersoy, İstanbul, 2007

Akif'e göre doğu ile batı arasındaki en büyük fark doğuda yaşayan insanların tembel olmaları ve her şeyi tevekkül kalıbına sığdırmaları olmuştur. Çalışmayan her fert İslam nizamına bir engel teşkil etmiş ve bunu yaparak da dini maskaraya çevirmiştir.²⁹ (Ersoy, 2007: 229)

Müslümanlığın geri kalmışlığı noktasında Akif bir memlekette insanların sadece dini anlamda insanlar yetiştirmesi ve bu alanda kendilerini geliştirmelerini eleştirerek; medreselerin doktor, mühendis gibi toplumun yararına olacak insanları yetiştirmemelerini eleştirmiştir. Medreselerin doktor mühendis gibi toplumun önemli unsurlarını yetiştirmelerini farz-ı ayn mertebesine koyan Akif; ulema sınıfını sorgulayarak neden bu farzı yerine getirmediklerini sormuştur. Akif'e göre ulema sınıfı bu konulara duyarlı olmuş olsalardı ülke bu hale gelmeyeceğini söylemiştir.³⁰ (Düzdağ, 2007:20)

Orhan Okay (2008:8)'a göre Mehmet Akif; İslami düzen içerisinde önemli bir yere haiz olan tarikat ve tekkelere önem göstermemiş ve tekke düşüncesinin İslam'ın yeniden eski şaşaalı günlerine kavuşabilmesi için gerekli olan bir unsur olarak görmemiştir.

Kadir Şeker (2009:454)'in iddiasına göre Akif'in medreselerin işlevlerini yerine getirmediği ve daha reformist bir duruş sergilemesi bazı çevreler tarafından "zındıklık" boyutunda değerlendirilmiştir. Akif'in bu şekilde hareket etmesinin sebebi babasının dini bilgisinin yüksek düzeyde olması ve kendisini bu alanda geliştirmesi olmuştur. Akif'in Baytarlık Mektebine giderek eğitim alması ve kendisini hem modern hem de daha gelenekselci bir eğitim alanlarında geliştirmesi medreselerin görevlerini yerine getirmediğini sorgulamasına sebep olmuştur. Akif gücünü Kuran-ı Kerimden fikir ve düşüncelerini ise Afgani ve Abduh' tan almıştır. Akif'in bu tutumu ve davranışı Afgani ve Abduh'un Türkiye temsilcisi sayılmasına vesile olmuştur.

---

²⁹ Çalış dedikçe, şeriat çalışmadın, durdun;
Onun hesabına birçok hurafe uydurdun.
Sonunda bir de "tevekkül" sokuşturup oraya,
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya

³⁰ Yüzlerce din âlimine karşı memleketin bir hekimi yok iken, din âlimi olmanın farz-ı kifayeliği kalmadığı, kim yok iken, din âlimi olmanın farz-ı kifayeliği kalmadığı fakat bir tabib yetiştirmenin farz-ı ayn olduğu zamanlarda niçin medrese farzın ifasını koşmamıştır?" *İstiklal Şairi Mehmet Akif Ersoy*, Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, 2007

Mustafa Akçay (2009:564) Mehmet Akif'in siyasal anlamda İslamcılığı temsil ederken, itikadî anlamda selefiyeciliği temsil ettiğini söylemiştir. Sırât-ı Müstakim ve Sebilürreşad dergileri bu akımın temsilciğini yapan dergiler olmuştur. Mehmet Akif de bu dergilerde başyazarlık yaparak Muhammed Abduh, Ferid Vecdi gibi kişilerin eserlerini tercüme etmiştir.

Mehmet Akif (Ersoy, 2007:161)'e göre Müslüman âlemi Kuran-ı Kerim ve sünneti kendine yön edinerek bu minvalde İslami bulmalıdır. Ancak bu İslam anlayışında batıdan tamamıyla mahrum kalmak demek değildir. Batı fen ilminde ilerdedir ve Müslüman âlemi kendi ilerlemesini yaparken batının fen ilminden de yararlanmalıdır.³¹ (Ersoy, 2007:170) Mehmet Akif'e göre mantıklı düşünebilen her birey aslında din ile devletin birbirini tamamlayan bir yapı olduğunu ve bu iki yapının birbirlerinden ayrılmasının iki taraf içinde felaket getireceğini söylemiştir.

Mehmet Akif (Ersoy, 2007:17) monarşi düzeni eleştirerek bütün bir milletin bir şahsa esir olduğunu söylemiştir.³² Devlet başında bulunan kişilerin liyakatsizliğinin ve ehliyetsizliğinin faturasını bütün bir milletin ödediğini söylemiştir.

*“Saltanat nâmına, din nâmına bin maskaralık...
Ne felâket, ne rezâletti o devrin hâli!
Başta bir kukla, bütün milletin istikbâli,
İki üç kuklacının keyfine mahkûm olmuş:
Bir siyâset ki didiklerdi, emînim, Karakuş!”* (Ersoy, 2007:146)

Akif gücü elinde bulunduran erkin kendi isteklerini yapması ve halkı ezme anlayışına karşı çıkmıştır. Aynı zamanda herkes için geçerli bir adalet sisteminin teşkil edilmesini ve kanunların güçlü ve işler bir halde olmasını söyleyen Mehmet Akif (Ersoy, 2007:396) şiirinde bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

*“Bize, Âsım, ne şunun yumruğu lâzım, ne bunun;
Birinin pençesi ister yalnız kânûnun”*

³¹ “Alınız ilmini Garb’ın, alınız san’atini
Veriniz hem de mesâ’inize son sür’atini
Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız
Çünkü milliyeti yok san’atin, ilmin.” *Safahat*, Mehmet Akif Ersoy, İstanbul, 2007

³² “Bir şahsa esîr olmayı bir koskoca millet,
Mekrinle mi Yâ Rab sanıyor kendine devlet?” *Safahat*, Mehmet Akif Ersoy, İstanbul, 2007

Akif'in İTP'ye üye olması ise Fatin Gökmen aracılığıyla olmuştur. Bu dönemde teşkilatla alakası olmayan Mehmet Akif, millete irşat ve eğitim faaliyetleri açısından faydalı olacağını düşündüğü için cemiyete kayıt olmayı kabul etmiştir. Bu kayıttan sonra o İTC'nin Şehzadebaşı Kulübünde Arapça dersleri vermiş ve zamanla ders halkası genişlemiştir. Mehmet Akif'i partiye üye yapan Fatin Hoca Akif'in üye kaydı olma esnasında söylenmesi gereken metinde yer alan "Cemiyet'in bütün emirlerine, bila kayd ü şart itaat" ibaresini kabul etmeyerek: "Ben cemiyetin yalnız emr-i ma'rufuna biat ederim. Mutlak söz veremem" demiştir. Fatin Hoca, Meşrutiyet'in ilanının daha onuncu gününde, herkesin taşkın bir heyecan içinde bulunduğu İttihat ve Terakki'nin "Cemiyet-i Mukaddese" olarak yüceltildiği sırada Mehmet Akif'in bu cesareti göstermesine, edeceği yemine ve vereceği söze bu kadar önem vermesine ve örgüte girip girmemeye aldırılmamasına bakmıştır. Ona göre üyeliğin kişisel çıkar düşüncesiyle olmamıştır. O dönemde herkes bir "mevki kapma hevesinde olmuş ve herke partiye üye olmak için çaba içerisinde olmuştur. Bu yemini eden Mehmet Akif İttihatçı olmuş; ancak İttihatçılığı bazı kesimlerin kendi çıkar ve hesaplarına göre yaptıkları gibi olmamıştır.³³ (Uyanık, 2015:540)

Akif'in daha sonraki süreçte 1918 yılında kaleme aldığı eserinde (Ersoy, 2007:418-419) İTP'yi eleştirerek beceriksizliklerine vurgu yaparak şunları demiştir:

*"Hürriyeti aldık!" dediler, gaybe inandık;
"Eyvah, bu bazicede bizler yine yandık!"
Cem'iyete bir fırka dedik, tefrika çıktı:
Sapsağlam iken milletin erkânını yıktı.*

Hasan Kaya (2009:108)'ya göre Akif devlet yönetimi konusunda siyaset bilimi açısından yeni ve orijinal sayılabilecek bir öneride bulunmamıştır. Olaya daha çok Kuran-ı Kerim'in çizdiği sınırlar ve ilk dönem uygulamalarını merkeze alarak

---

³³ Eski bir ittihatçı olan Fatin Hoca'nın anlattığına göre: Mehmet Akif kendisinin cemiyetle ilgili açıklamalarını dinledikten sonra, üye olunurken yapılması gereken yemine karşı çıkmış, yemindeki "Cemiyet'in bütün emirlerine, bila kayd ü şart itaat" ibaresini kabul etmeyerek: "Ben cemiyetin yalnız emr-i ma'rufuna biat ederim. Mutlak söz veremem" demiştir. Oysa o günlerde bir mevki kapmak ve yerinden emin olmak düşüncesi ve endişesiyle, büyük bir kalabalığın cemiyete üye yazılmak için çırpınmakta olduğu bilinen bir gerçektir. Mehmet Akif'i daha önce elden ele dolaşan şiiirlerinden tanıyan Fatin Bey, Akif'in kararlılığı karşısında, kendi iradesi ile yemini onun istediği şekilde değiştirmiş; bu ise, önce Cemiyet içinde epeyce bir tartışmaya ve sonunda yeminin değiştirilmesine sebep olmuştur. Bu değişik yeminle Akif, ittihatçı olur. Fakat onun İttihatçılığı bazılarının gibi şahsi çıkarlara ve komitacı oyunlarına bulaşmayacaktır. *Mehmet Akif'te Çağdaşlaşma Anlayışı ve Bu Eksende Bazı Meselelere Bakışı*, Necmi Uyanık, Konya, 2015

yaklaştığını söylemiştir. Bununla birlikte temel hakların kısıtlandığı ve baskıcı yönetimi ifade eden istibdadın her türlüüne karşı çıkarak, adalet prensibinin işlediği, kişilerin değil, kanunların gücünün işlerlik kazanmış olduğu bir idare tarzının taraftarı olduğunu söylemiştir.

3.2.1 Mehmet Akif Ersoy'un Cumhuriyet İnkıplalarına Bakış Açısı

Akif yaşadığı süreç içerisinde hem Osmanlı Devleti'nin yıkılış devresine hem de Cumhuriyetin ilk yıllarına tanıklık etmiştir. Ama her iki dönemde de siyasal atmosferde kurulan bağın da din ile kurduğu bağ onu memnun etmemiş ve şiirlerinde eleştirilere neden olmuştur. Bu iki yapı da dini merkeze almamış daha batıcı bir anlayış, kendi çıkar ve fikirlerine uygun bir din anlayışını oturtmaya çalışmışlardır.

Cumhuriyetin ilanının ilk yıllarından itibaren gelişen ve bir devlet politikası halinde devam eden batılılaşma ve sekülerleşme politikası devletin aldığı sert tedbirlerle devam etmiştir. Bu dönemdeki İslamcı düşünürler idam ve hapis cezalarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı aşamasına gelen kadarki süreç içerisinde yaşamış tüm İslam devletlerinde İslam'ın yayılması ve geliştirilmesi amacı güdülürken Cumhuriyetin ilanının ardından dini öğeler bir devlet problemi olmuştur. Bu dönemde yapılan bazı inkıplar dönemin İslamcı düşünürleri gibi Mehmet Akif'i de etkilemiştir. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından yürürlüğe konan Harf devrimi, kılık kıyafet ile alakalı kanun, Laiklik gibi maddeler İslami kesimden tepkiye karşılanmış ve bu dönemdeki İslami düşünürlerin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı düşüncelerinde de kırılmalara sebep olmuştur.

Cumhuriyetin kuruluş süreci içerisinde yaşamış İslami düşünürlerin bazıları devlet içerisinde muhalif duruşlarını sergilemeye devam ederek ülke içerisinde bir çözüm aramışlarken; bazı İslami düşünürler ise ülkeyi terk etmişlerdir. Bu düşünürlerin başında ise Mehmet Akif gelmiştir. Sebilürreşad Dergisi'nin kapatılması ve derginin sahibi olan Eşref Edip'in Şeyh Sait isyanı sebebiyle idam ile yargılanması daha sonrasında beraat edilmesi Ahmet Faruk Kılıç (2008:47)'in iddiasına göre Akif'i çok üzmüş polislerin kendisini takip etmesi de bu duruma vesile olarak Türkiye'den ayrılmak durumunda kalmıştır. Ancak Akif, muhalif olduğu II. Abdülhamit döneminde istediği eleştirileri yapabilmiş, İttihatçılarla birlikte hareket ederek II. Abdülhamit'in

tahttan indirilmesine bile destek olmuştur. Bu süreçte II. Abdülhamit tarafından kendisi takibe alınmamış ve sürgüne gönderilmemiştir. (Coşkun, 2014:37)

Akif, 1923 yılında Mısır'a gitmiştir. Bazı yazarlar bu gidişinin sebebinin dönem içerisinde yapılan devrimlere bağlarken; bazı yazarlar da bu durumun Akif'in şahsi sıkıntılarından dolayı olduğunu iddia etmişlerdir.

Türkiye'den ayrılmasına neden olarak hak kazandığı emekli maaşının bağlanmamasından doğan geçim sıkıntısı ve hükümetin muhalif kabul ettiği birçok fikir ve siyaset adamı arasında kendisinin de polis takibine alınmasının ağırına gitmiş olması önemli rol oynamıştır. Bu dönemde kendisiyle alakalı olarak yazılan istihbarat raporları incelendiğinde Akif'in (Coşkun, 2014:48) Cumhuriyet inkılapları ile alakalı olarak şunları söylediği iddia edilmiştir:

“Şapka giymek, doğrudan doğruya Avrupalıya benzemek maksadı ile yapıldığı gibi tamamen küfürdür. Türkçe ezan ise katiyen mekruhdur. Namaz caiz değildir. Lâtin hurufatı (harfleri) ise, İlhan Kur'anı kerimi tağyir eylediği cihetle şeran (dinen) mekruhdur. Aynı zamanda Türk Müslümanı Arap Müslümanı birbirinden ayıran bu üç bedeatı seyie (kötü bidat) menkülvech (gerekçesiyle) haram, mezmum (sakıncalı) ve mekruhtur”

Yine bu dönemde istihbarat raporlarında yazıldığına göre Akif, Halifelik makamında bulunan Abdülmecid'in birçok kez dış ülkelerdeki devletlerden yardım talebi aldığını ancak bir ecnebi tarafından peygamberin gösterdiği halifelik makamına oturmanın uygun olmadığını düşündüğü için reddettiğini söylediği iddia edilmiştir. (Coşkun, 2014:48) Hilafetin kaldırılmasını en büyük dinsizlik olarak gören Akif; o dönemde halife olan Abdülmecid Efendi'nin çok zaman geçmeden makamına tekrar oturacağını söylediği iddia edilmiştir. (Coşkun, 2014: 51)

Ertuğrul Düzdağ (2007:20) eserinde Akif'in Türkiye'den ayrılmasını vatanseverliğine bağlamış; maddi ve manevi cephelerden zayıf düşmüş ülkesine zarar vermemek için, yanlış olarak addettiği durumları göz ardı ederek susmuş ve ülkeyi terk etmiştir. Hasan Basri Çantay (1966:227) Mehmet Akif'in Mısır'a gitmesini geçim sıkıntısından dolayı gittiğini söylemiş; eğer o böyle bir zor durumda kalmasaydı memleketinden ayrılmayacağını söylemiştir. Şefik Kolaylı'ya göre ise Akif bu dönemde kendisine Mısır'a gitme nedenini şu şekilde söylemiştir (İlbey, 2013):

“Mısır'a gitme kararından vazgeçmesinde ısrar ettik. Büyük bir hüznün ve teessür içinde 'Arkamda polis hafiyesi gezdiriyorlar. Ben vatanını satmış ve

memlekete ihanet etmiş adamlar gibi muamele görmeye tahammül edemiyorum. İşte bundan dolayı gidiyorum'

Dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel Ersoy'un Mısır'a gitmesini şu şekilde yorumlamıştır: (Cündioğlu,2010: 29)

"İstihlal mücadelesinden sonra Mehmed Akif. Cemiyette gördüğü değişmelere inanmadı ve inanmadığı için de uymadı. Beş-altı sene memleketten uzak yaşamasının sebebi budur. Çünkü onun cemiyet telakkisi geri idi."

Agâh Sırrı Levend Mehmet Akif'in Mısır'a gitmesini şu şekilde yorumlamıştır³⁴:

"İstiklal savaşına feragatlı ve sadık bir vatanperver olarak katılan Akif, mücadelenin ilk safhalarında önemli bir yer alacak, ilk Millet Meclisi'nde mebus sıfatıyla bulunacak kadar bu büyük hareketi takib etmiştir. Ancak birbirini takib eden sosyal inkılablar, onun âleminin üstünden aşacak kadar ileri ve ona uzak idi. Bu his, yabancı diyarların elemine katianınayı göze alacak derecede ona kuvvetli geldi."

Bu dönemde Osman Yüksel Serdengeçti Mehmet Akif'in Mısır'a gitmesini Çanakkale Zaferi'nin yıldönümü sırasında kürsüye çıkan bir kişinin Çanakkale şehitlerine layık bir türkün şiir yazmadığını ve maalesef bir Türk olmayan insanın şiirini okuyacağını söyledikten sonra Mehmet Akif'in şiirini okumasını neden olarak göstermiştir. Mehmet Akif bu olayı duymasının ardından ülke içerisinde çıkan bir makalede Akif için "Hadi Sen Kumda Oyna" başlıklı bir yazının çıkması üzerine Akif daha fazla Türkiye'de kalamamış ve Mısır'a gitmiştir. (Cündioğlu, 2010:31)

Sinan Meydan (2010) Akif'in Mısır'a gitmesini dönemin içerisinde olan devrimler ve özellikle şapka devriminden kaynaklanmadığı Mustafa Kemal'in kendisine vermiş olduğu görevi ifa etmek için Mısır'a gittiğini iddia etmiştir. Bu görev ise Kuran'ın Türkçeye tercümesi ve tefsiridir. ³⁵ Yavuz Bülent Bakiler' de (2008) Sinan Meydan'ı desteklemiş ve Akif'in Mısır'a gitme nedeninin şapka kanunu ile ilgili olmadığını söylemiştir. Ona göre ilan edilen şapka kanunu zaten memurlar için ilan edilmiştir ve Akif o dönemde devlet memuru değildir.

Özgür Oral (2006:186) ise Mehmet Akif'in Mısır'a gitmesinin nedeni olarak Cumhuriyet devrimlerine karşı bir refleks olarak nitelendirmiştir.

³⁴ <https://www.yenisafak.com/arsiv/2000/mayis/09/dcundioglu.html>

³⁵ <http://www.guncelmeydan.com/pano/mehmet-akif-istismari-ve-gercekler-sinan-meydan-t33518.html>

3.3 ABDUH VE AFGANİ

3.3.1 Cemalettin Afgani

Afgani 1839 yılında dünyaya gelmiştir. İranlı ya da Afganistanlı olduğu hakkında rivayetler bulunmaktadır. İlk eğitim hayatına babasıyla başlayan Afgani sonraki süreçte İran'a giderek ilmi sahada kendini geliştirmiştir. Buradan sonra Hindistan'a gitmiş ve reform fikrini ilk defa burada şekillendirmiştir. 1857 yılında hac farızasını yerine getirmek için değişik ülkeler gezmiş ve burada farklı kesimden insanlarla tanışmıştır. Yaklaşık bir sene ülkeleri gezen Afgani Afganistan'a döndükten sonra baş vezirlik görevini ifa etmiş; ancak bu kısa süreli olmuştur. Sonraki süreçte Hindistan, Mısır, İran ve iki kez İstanbul ziyaretleri olmuştur. Afgani öldüğü tarihe kadar İstanbul'da kalmıştır. Afgani İstanbul'u ilk ziyaretinde camilerde vaazlar vermiş ve halkın ilgisini çekmiştir. Bu ilk ziyareti olan 1895 yılında Mehmet Akif resmi görevinden dolayı yurt gezisine çıkmıştır. Afgani'nin İstanbul'a ikinci gelişi II. Abdülhamit'in onu davet etmesi üzerine olmuştur. Bu davette Sultan, Afgani'den Sünni-Şii meselesi hakkında çalışmalarda bulunmasını istemiştir. Sünni-Şii yakınlaşması için çaba harcayan Afgani İstanbul'da yaptığı çalışmalardan sonra ne kadar ayrılmak istemişse de II. Abdülhamit buna izin vermemiş ve onu bir köşkte "misafir" etmiştir. (Karaman, 1994:459)

Afgani İstanbul'a gelmeden önce Fransa'da ikamet etmiştir. Bu süreç içerisinde İslamiyet'in geri kalmasını tetikleyen ve bilime engel bir din olduğunu söyleyen ve Namık Kemal'in de kendisine karşı "Renan Müdafaaanamesi" adına eser kaleme aldığı Ernest Renan ile tanışmıştır. Renan tanışma sırasında Afgani'den çok etkilenmiş ve onu İslam'ın peşin hükümlerinden sıyrılmış birisi olarak tanımlamıştır. (Davutoğlu, 2015:102)

II. Abdülhamit Afgani alakalı olarak hilafetin kendi elinde olmasının İngilizleri rahatsız ettiğini ve İngilizlerin Afgani'yi kullandıklarını söylemiştir. Afgani II. Abdülhamit'e göre tehlikeli birisidir ve kendisine Mehdilik iddiasında bulunmuştur.³⁶ (<http://www.dinimizislam.com/detay.asp?Aid=816>, 2016) İsmail Kara

³⁶ "Hilafetin elimde olması İngilizleri hep tedirgin etti. Blund adlı bir İngiliz ile Efganî adlı bir maskaranın el birliğiyle İngiliz hariciyesinde hazırladıkları bir plan elime geçti. Efgani'yi yakından tanırdım. Tehlikeli bir adamdı. Bana bir ara, Mehdilik iddiasıyla bütün Orta Asya Müslümanlarını

(2013:24)'nın iddiasına göre II. Abdülhamit Arap modernleşmesi içerisinde olan Afgani, Abduh gibi isimlerin düşüncelerine sıcak bakmamıştır. Ona göre bu düşüncedeki insanların fikri daha çok hürriyetperver bir anlayış içinde olmuşlar ve Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti'ni tehdit etmişlerdir.

Cemalettin Afgani (1978:34-35) kaleme aldığı "Siyasi Hatıralarım" adlı eserinde II. Abdülhamit'in kendisine tahta ilk çıktığı zaman milletin henüz hazır olmamasına rağmen Kanun-i Esasi'yi ilan ettiğini ve sonrasında çıkan 93 Harbi neticesinde meclisin devletin aleyhinde isteklerde bulunması sonucunda tatil ettiğini söylemiştir. Sonraki süreçte birkaç kez meclisi açmaya niyetlenen II. Abdülhamit, çeşitli engellerden dolayı meclisi açamamıştır. Ülke içerisinde açılan okulların ve gelişmelerin aslında milleti meşruti bir yönetim tarzına hazırlamak olduğunu söyleyen II. Abdülhamit; milletin meşruti bir yönetim tarzına hazır olduğunu düşündüğünde ise kimsenin düşüncesine başvurmadan meclisi açtığını söylediğini iddia etmiştir. Yine Afgani'nin iddiasına göre II. Abdülhamit Afgani'yi şeyhülislam olarak görerek ve onun üzerine yemin ederek meşrutiyeti hiçbir zaman kaldırmaya niyetli olmadığını ve saltanatta bulunduğu süreç içerisinde meşruti yönetim tarzının yürürlükte kalması için çaba sarf edeceğini iddia etmiştir. Aynı iddiaları Engin Akarlı (1999:257) da kitabında dile getirmiştir.

Dinlerin insana çirkin davranışlardan insanı koruduğunu, cemiyeti ayakta tutan bir yapı olduğunu ve eğer din olmasa doğruluk da olmayacağını söyleyen Afgani İslam Birliği düşüncesini, "Lider halife, merkez Mekke" ana sütunları üzerine kurmuştur. (Danışmaz, 2000) Modern çağda İslamiyet'in yeni bir düşünce ve proje olarak ortaya konulmasında büyük çaba ortaya koymuştur. 1860'lı yılların sonunda Hindistan'da halka hitap eden Afgani Müslümanların birlikte hareket etmeleri gerektiğini eğer bu şekilde hareket ederlerse ne İngilizlerin ne de başka bir milletin onları tahakküm altına almasının imkânsız olduğunu söylemiştir. (Karaman, 1994:457)³⁷ O, hürriyet, milliyet, kendine güven ve hak-adalet konularında önemli tespitlerde bulunmuş, İslam coğrafyasının değişik bölgesindeki diriliş hareketlerini ve birçok önemli ismini etkilemiştir. Afgani'nin siyasi görüşü Mehmet Emin Yurdakul'a Türkçülük zihniyetini

---

ayaklandırmayı teklif etmişti. Derhal reddettim. Bu sefer Blund ile işbirliği yaptı. Kendisini İstanbul'a çağırttım. Bir daha İstanbul'dan çıkmasına izin vermedim

³⁷ "Ey Müslümanları Siz insan değil de sinek olsaydınız vızıldınız İngilizler' in kulaklarını sağır ederdi ı Ey Hintlileri Sizler su kaplumbağası olsaydınız İngiltere adasını yerinden söker denize batırırdınız *Cemaleddin Afgani*, Hayrettin Karaman, İstanbul, 1994

aşıl原因 (Gökalp, 2014:26) ve bir yandan da Mehmet Akif'i irşat eden bir portre olmuştur. Bu dönemde sadece Mehmet Akif değil Şemseddin Günaltay, Said Nursi gibi insanlar da Afgani ve zihniyetinden etkilenmiştir. Afgani siyasi görüşünü olmuş olaylar üzerine bir inşa olmaktan ziyade olabilecekleri değiştirmek üzerine bina etmiştir. Ahmad Enamullah'a göre (2012:97) siyasi düşüncesi Müslümanları sosyal durumlarını iyi tanıyışı ve gerçekçi tarih anlayışına dayanmıştır. Şerif Mardin (2008:68)'e göre 1900'lü yıllardan sonra da Jön Türk hareketini etkileyen Afgani Türkçülük akımının şekillenmesinde önemli bir etki göstermiştir.

Afgani ile Osmanlı Devleti içerisinde bulunan muhalif kesimin tanışmaları Afgani' nin 1880-1890 yılları arasında Avrupa'da ve 1892 yılında İstanbul'a gelmesi ile başlamıştır. Afgani' nin bu kadar önemli bir şahsiyet olması onun ününün Osmanlı Devleti dışında da olması ve din adamı olarak değişik konularda da görüş beyan edebilmesi olmuştur. (Enamullah, 2012:31-32)

3.3.2 Muhammed Abduh

Muhammed Abduh 1849 yılında Mısır'da dünyaya gelmiştir. Babası Hayrullah Efendi Türk kökenli birisidir. Abduh ilk ve orta eğitimini ailesinin yanında; daha sonraki süreçte Mısırda değişik yerlerde eğitim almıştır. 1872 yılında Afgani ile tanışan Abduh, Afgani' nin derslerine katılmıştır. Afgani Hıdiv emriyle sürgüne gönderildikten sonra Abduh da köyüne sürülmüştür. Daha sonra köyünden getirilerek Resmi Gazetede editörlük yapmaya başlayan Abduh 1882 yılına kadar bu görevi ifa etmiştir. Mısır içerisindeki Urabi Paşa devrimden dolayı suçlu bulunan Abduh İngilizler tarafından Beyrut'a sürülür ve buradan da Paris'e geçerek Afgani ile bir cemiyet kurmuştur. Hıdiv'in Abduh'u affetmesi üzerine tekrar Mısır'a dönen Abduh Mısır Müftülüğü ve Kanunlar Danışma Meclisi üyeliği görevlerinde bulunmuştur. Mısırda bulunduğu dönem içerisinde el-Ezher Üniversitesinde tefsir dersleri vermiştir. Abduh 1905 yılında vefat etmiştir. (Özervarlı, 2005:483; Ak, 2006:3; Güven, 2015:150; Taşpınar, 2003:264-265)

Mehmet Zeki İşcan (2006:28)'ın iddiasına göre Abduh'un İslami konularda takip ettiği metot "ahlaki metot" tur. Ahlaki metodun amacı bir uzlaşma ortamı oluşturmak ve değerlere ikna etmek sanatıdır. Abduh bu düşünce yapısı ile birlikte hiçbir insanın önünün bizzat Allah tarafından tıkanırıldığına dair bir inanç kimsenin hakkı yoktur.

Mustafa Öztürk (2010:147) Abduh'un siyasi düşüncesinin İslam âleminin geri kalmışlıktan kurtarmanın tek yolu İslam'ın doğru bir şekilde anlaşılması olduğunu, bunun içinde dinde reform ve yeni bir anlayışa sahip olmak gerektiğini söylemiştir. Bu yeni anlayışın oluşabilmesi için akla daha fazla önem vermek ve çağdaş düşünce sistemlerinden de etkilenmek gerekmektedir. Kuran'ı Kerim'i de bu minvalde değerlendirerek inceleme düşüncesine sahiptir. İsmail Çalışkan (2015:93)'a göre Abduh'un eserleri incelendiğinde Abduh'un kaynak olarak sadece Kuran ve sünneti ele aldığını akli ise değerlendirme ölçüsü olarak kullanmıştır.

Akif 1909 yılında Muhammed Abduh'un, iki eser ve makalelerini yayınlamıştır. *Honoto (Hanotauxs)'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh' un İslam'ı Müdafası* adlı eseri önce *Sırat-ı Müstakim*' de yayımlanmış; Abduh' un ölümünün ardından ise kitap olarak basılmıştır. *Asr Suresi Tefsiri* de *Sırat-ı Müstakim*' de yayımlanmış; ancak bu eser kitap halinde basılmamıştır. Bu iki eser dışında, Akif'in Abduh' tan çevirdiği otuz iki makale 1908-1909'da *Sırat-ı Müstakim*' de –bazıları Sa'di mahlası ile- yayımlanmıştır. (Kaya, 2009:24)

3.3.3 Cemalettin Afgani ile Muhammed Abduh'un Siyasi Görüşleri ve Osmanlı Devleti İçerisindeki Etkileri

Abduh ve Afgani' nin yaşadığı dönem içerisinde Osmanlı Devleti yıkılış ve çöküş dönemine girmiş; İslami ülkelerde birlik ve beraberlik ruhunu kaybetmiş ve Batılı devletlerin İslam ülkelerini sömürge haline getirdiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Osmanlı aydınlarının devleti kurtarma çabalarının içerisinde Afgani' nin tutum ve davranışı farklı olmuştur.

Osman Kılıçoğlu (2011:43)'nın iddiasına göre Mehmet Akif siyasi düşünce bakımından Muhammed Abduh ve Cemaleddin Afgani' den etkilenmiştir. Mehmet Akif Afgani ile ilgili olarak Şarkın yetiştirdiği en büyük âlimlerden olduğunu iddia etmiş ve en büyük eserinin kitaplarından ziyade Mısırda müftülük vazifesi de yapan Muhammed

Abduh olduğunu söylemiştir. Mehmet Akif insanların Cemalettin Afgani' yi Vahhabilik ile suçladıklarını söylemiştir. Akif'e göre bir insanı Vehhabî olarak isnat etmek o kişinin dinsiz olduğuna delalet değildir. Ona göre Arabistan'da en büyük insanlar Vehhabî, Türk diyarlarında ise Farmasondur. Mehmet Akif'e göre Mısırda İslamiyet'i savunan ne kadar insan yetiştirilmişse bunda en büyük pay Afgani'ye aittir.

Akif insanların birbirlerini dinsiz, kâfir ilan etmesinin çok kolay bir şey olduğunu bunu insanların birbirlerini çekememezlikten yaptıklarını söylemiştir Ona göre bu yol kendi meşrebimize yakın görmediğimiz insanları aşağılamak için kullandığımız bir yol olmuştur.³⁸

Dinde reform çalışmaları yapan Abduh'u "Muhteşem Üstat" olarak tanıtan Akif, İngiliz ajanı olduğu iddia edilen ve Mason olduğu iddia edilen (Davutoğlu, 105:2015) Afgani' yi övmüştür. İşte Abduh ve Afgani hakkındaki mısraları şu şekildedir (Ersoy, 2007:402):

*"...Çıkarıp gönderelim hâsılı şeyhim yer, yer;
Oradan âlem-i İslam'a Cemaleddin'ler."*

Akif; Afgani ve Abduh'un İslamiyet'te bir reform çabası içinde olduklarını bilmektedir. Bunu kendi eserinde yazdığı şiirlerde görülmektedir. Akif bu reform hareketlerine tepki göstermemiş ve hatta desteklemiştir.³⁹ (Ersoy, 2007:402) Akif "Asım" adlı şiirinde yazdığı gibi insanların anlattığı olaylardan ders almasını öğütlemiş ve inkılap arayışında oluşunu bu inkılabında kaynağının Abduh olduğunu söylemiştir. İnsanların eğitiminin çok önemli olduğunu söyleyen Akif yetiştirilmesi gereken insan tipinin Bab-ı Ali'yi basan efeler gibi olmamasını hatta imkânları varsa Avrupa'ya gitmelerini öğütlemiştir.⁴⁰ (Ersoy, 2007:402) Mehmet Akif Ersoy'u tanımlayabilmek

---

³⁸ "Müslümanlıkta en güç bir şey varsa o da bir adama dinsiz payesini vermekten ibaret olduğu halde fazlını, irfanını, ikbalini, şöhretini çekemediğimiz yahut tarz-ı tefekkürünü kendi meşrebimize muvafık görmediğimiz kimseleri bu hasbî rütbe ile nazardan düşürmek nedense bize pek kolay geliyor. Mehmet Akif, Sırat-ı Müstakim, sayı 91, Cemaziyelevvel 1328 / Mayıs 1326 <http://www.bagcilar.bel.tr/Files/eKitap/Siratimustakim/siratimustakim4/siratimustakim4.html>

³⁹ Mısır'ın en muhteşem üstadı Muhammed Abduh,
Konuşurken neye dairse, Cemaleddin'le,
Der ki tilmizine (talebesine) Afganlı: Muhammed dinle!
İnkılâb istiyorum başka değil hem çabucak. *Safahat*, Mehmet Akif Ersoy, İstanbul, 2007
⁴⁰İnkılab istiyorum ben de, fakat Abduh gibi...
Yoksa ellerde kör alet efeler tertibi,
Babialı'leri basmak, adam asmakla değil. *Safahat*, Mehmet Akif Ersoy, İstanbul, 2007

için Afgani ile Abduh'un portelerini iyi incelenmesi ve ona göre tahlil yapılması gerekmektedir. (Yıldırım, 2011:484)

Bir dönem İsmet Paşa'nın başvekilliğini yapmış olan Şemseddin Günaltay Afgani için Cemil Meriç (2002:67)'in iddiasına göre: “Şeyh, Peygamber kadar şayan-ı hürmet; ona itiraz edenler, Ebu Cehil kadar lanete müstahaktır. Çünkü Şeyh, Peygamberin zamanındaki İslamlığı yeniden diriltmeye kalkışmıştır.” demiştir.

Afgani ile alakalı Ahmet Davutoğlu (2015:105) onun bir mason olduğunu ve peygamberliği bir sanat olarak kabul eden bir insan olduğunu söylemiştir. Ona göre Afgani bir ilim adamı değil siyasetle uğraşan bir nankördür.

Lord Cromer ise Abduh için (Hüseyin, 2004: 91-92) İslami reformist hareketi açısından önemli bir rol oynadığını söylemiştir. Avrupa'nın da böyle bir durumu destekleyen birçok adım attığını belirtmiştir.

Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi “Mevkıfu'l-Aklı Ve'l-İlmi Ve'l Âlimimin Rabbi'l-Âlemin Ve İbadihi'l-Mürselin” adlı eserinde Abduh ile alakalı olarak amacının İslam dinini sarsmak olduğunu, Mısırda bulunan Ezher Üniversite'sini dinsizliğe yaklaştırmak olduğunu söylemiştir. (Hüseyin, 2004:114-115) Ezher Üniversitesi'nin bu kadar önemli olmasının nedeni ise yüzyıllardır İslami eğitimin verildiği bu üniversite hem büyük âlimler yetiştirmiş hem de İslami kesimin en önemli eğitim kurumu olmuş olmasıdır.

Cemalettin Afgani, kendini anlattığı bir şiirinde farklı kesimden insanların kendisini farklı şekilde tanıdıklarını söylemiştir. Ona göre Müslümanlar onu zerdüştlükle İngilizler ise Rus olmakla suçlamaktadır. Bu durum Afgani' yi fazlasıyla şaşırtmıştır. Kime güveneceğini ve nasıl hareket edeceğini bilememekten yakınmaktadır.⁴¹

---

⁴¹ “İngilizler benim Rus olduğuma inanır.
Müslümanlar ise Zerdüştlüğüme.
Sünniler beni Şii zanneder.
Ve Şiiler Ali'nin bir düşmanı. Dört mezhepten bazıları Vehhabî,
Erdem sahibi bazı imamlar Bâbi,
İnananlar bir materyalist,
Dindarlar takvadan yoksun bir günahkâr,
Âlimler hiçbir şey bilmeyen bir cahil,
İnananlar inançsız bir günahkâr,
Ne inançsız beni kendisine çağırır.

Muhammed Abduh'un 5 Cuma 1882 tarihinde Beyrut'tan Cemaleddin Afgani'ye yolladığı mektupta⁴² Afgani'nin kudretinin kendisini adam ettiğini söylemiştir. Afgani'nin şahsının yüceliğinden bahseden Abduh kendisinin Afgani'den çıkışını ve tekrar ona döneceğini ifade etmiştir. Meleklerin ve peygamberlerin Allah üzerinde bir kuşku duymaları halinde bile Abduh kendisinin Afgani hakkında herhangi bir kuşku duymayacağını dile getirmiştir. (Hüseyin, 2004:59-60) Mektup dikkatli bir şekilde incelendiğinde bir Müslümanın sadece Allah'a söyleyebileceği ve ondan medet umacağı sözleri bir beşer olan insana söyleyebilmesi sağlam bir iman veya sağlam bir Müslümanlıkla bağdaşmadığı görülmektedir.

Cemil Meriç (2002:77) Bernard Lewis'in Afgani için İslamiyet'i bir medeniyet ve dünyevi bir iktidar olarak tanıdığını söylediğini iddia etmiştir. Ona göre Cemalettin'in bütün bir ömrü Müslümanları tek çatı altında toplayacak Alman ulusal birliğini sağlamış olan bir Bismarck aramak ile geçmiştir. Bu yolda bütün bir İslam dünyasındaki liderlere başvurmuş ancak hiçbirinden beklediği yardımı alamamıştır.

Afgani ve Abduh'un anlattığı öğretilerin muhteviyatına tamamıyla vakıf olunamamıştır. Dönem içerisinde Afgani'nin ve Abduh'un değindiği konular ne kadar reformist durmuşsa bir o kadar da tehlikeli olarak algılanmıştır.

Ne de Müslümanlar kendisine addeder.
Camiden kovulmuş ve kiliseden uzaklaştırılmış ben,
Kime güveneceğimi ve kiminle kavga edeceğimi şaşırdım.
Birini ret için diğerini kabul şart.
Birini kabul diğer taraftaki dostları düşman ediyor.
Kaçmaktan kuşatılmaktan ve bir guruptan kurtuluşun bir çaresi yok.
Diğer taraftan kavga edebilmek için sabit bir mekânım yok.
Elleri bağlı ve ayakları kırık ben Kâbil'de Bâlâ Hisar'da,
Oturmuş bilinmezlik perdesinin bana ne hazırladığını.
Ve bu hain semanın yedeğinde bana nasıl kader gizlediğini
Görmek için bekliyorum..."

⁴²Melekler mabudları hakkında kuşku duysa, nebiler vahiy hakkında şüpheye düşse bile, ben efendim, seninle ve senin yolundayım." *Modernizmin İslama Girişi*, Muhammed Hüseyin, İstanbul, 2004

3.4 MEHMET AKİF ERSOY’UN II. ABDÜLHAMİT ALEYHTARI OLMASI

İbrahim Halil Ozan (2016:153-154)'a göre Mehmet Akif küçük yaşlarda babasından II. Abdülhamit aleyhine sözler duymuş ve bu durum da onun II. Abdülhamit'e muhalif bir duruş sergilemesine sebep olmuştur. Ancak bu durum Akif'in hilafet makamına olan saygısından dolayı padişaha sövmesini engellemiştir. Daha sonraki süreçte eğitim hayatında önemli etkiler bırakan Hoca Kadri Efendi'nin II. Abdülhamit'e muhalif duruşu Akif'in gençlik döneminde onu etkileyerek muhalif duruşunu daha da artırmıştır

II. Abdülhamit dönemini yaşayan Mehmet Akif özgürlüğüne çok düşkün bir insan olmuştur. II. Abdülhamit'in uyguladığı ve devleti yönetmek için gücün tek işi de bulunması gerektiğini düşünmüştür. II. Abdülhamit'in kurduğu hafiye teşkilatı ve bu hafiyelik sisteminin yazarlar üzerinde bir sansür uygulaması yazarların II. Abdülhamit aleyhine bir tavır almalarına sebep olmuştur. Mehmet Akif II. Abdülhamit'in uyguladığı sansür düşüncesinin yanlış olduğunu düşünerek II. Abdülhamit aleyhine tavır almıştır. Nihat Karaer (2011:139)'in iddiasına göre Mehmet Akif'in aleyhtarlığı saraya ve Osmanlı hanedanına değil II. Abdülhamit'in şahsıyla alakalı bir durum olmuştur. Güngör Göçer (2017:357-360)'e göre ise de II. Abdülhamit'in ortaya koyduğu katı merkezîyetçi yönetim toplumun birçok kesiminden tepki almış ve İslami kesimdeki birçok insan da bu yüzden II. Abdülhamit'e muhalif bir duruş sergilemiştir. Bu dönemdeki insanların meşrutiyet kavramına bakış açıları farklı olmuştur. Onlara göre meşrutiyet “özgürlük ve hürriyet” demektir. Bu durum Mehmet Akif'in “Hürriyet” (Ersoy, 2007:80) adlı şiirinde de görülmektedir. Bu şiirde Mehmet Akif:

“Beyaz Entarisiyle kar gibi kız

Sanki Cennet'ten inme zade-i hür” diyerek hürriyeti beyaz entari giymiş bir kıza benzetmiştir. Güngör Göçer (2017:357)'in iddiasına göre Mehmet Akif'in burada beyaz entari ile nitelendirdiği kavram “hürriyet” kavramıdır ve hürriyetlerini elinden alan, beyaz enterali kıza ulaşmalarını engelleyen yegâne şey II. Abdülhamit'tir.

Mustafa Tekin (2011:56) Mehmet Akif Ersoy'un II. Abdülhamit'i dindar olamama ve bu konuda samimi bulmazken diğer taraftan da devlet içerisinde yapılan yenilikler tamamen gerçekleştiremediği için eleştirdiğini söylemiştir. Yıldız Sarayında

hatimlerin okunması padişahın içinde bulunduğu vehim duygusuna deva olamazken; İslami olarak kaleme alınan eserleri yaktıran birisinin bu okunan tilavetlere ehemmiyet vermeyeceğini söylemiştir.

Şakir Gözütok (2014:8)'un iddiasına göre Mehmet Akif'in II. Abdülhamit'e muhalif olmasının nedeni hala bilinmemektedir. Dönemin şartlarının getirdiği bir propaganda sonucu mu yoksa kendisinin şahsi bir nedenden mi dolayı muhalif olduğu belli değildir. Ancak Eşref Edip, Said Nursi gibi İslamcı mütefekkirler Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu İTP'nde görmektedirler. İttihad ve Terakki her ne kadar farklı şekillerde bunu yapsa bile Mehmet Akif ile aynı hedef olan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi konusunda hemfikir olup hareket etmişlerdir. İsmail Kara'nın (Gencer, 2013:80) iddiasına göre Mehmet Akif'in II. Abdülhamit'e muhalif olmasının altında Müslim ve Gayrimüslim halklar arasındaki bağların İslami kaidelere aykırı olarak eşitlik düzeyine getirilmesi; İslam dininin bir ideoloji haline getirilmesi olmuştur.

Akif'e göre istibdad rejimini iktidarların güçsüz olması durumunda uyguladıkları bir politika olarak tanımlamıştır. Sebilürreşad'daki bir yazısında bu durumu dönemin içerisindeki şiddet uygulamalarının, baskıların hep yönetimin aczinden kaynaklandığını ve bu cebrin amacının insanların yönetimi kabul etmeleri için yapıldığını söylemiştir. Akif'e göre bu baskı insanların yönetimi kabul etmelerinin aksine ona karşı cephe almalarına neden olmaktadır. (Gün, 2010: 297)

Bu durumların neticesinde II. Abdülhamit'e muhalif olan Akif; II. Abdülhamit ile alakalı olarak aleyhinde bir tutum sergilemiştir. Bu aleyhinde olma tavrı ile ilgili olarak hayatında önemli bir yere sahip olan ve onun için "kardeşim" dediği Cemal Kuntay kaleme aldığı bir eserinde (1986:206-207) Akif'in II. Abdülhamit'ten öğrendiği şu şekilde anlatmıştır:

Abdülhamid'den yalnız mânen değil, maddeten de öğreniyordu. 1908 Meşrutiyet'inde Meclis-i Mebusan'ın açılacağı gündü. Akif'le Büyük Reşit Paşa türbesinin önünden geçiyorduk. Halk koşmaya başladı. İzdihamın koşması sâridir; biz de koştuk. Akif beni bıraktı, kalabalığı yardı; yarmasıyla beraber geri kaçtı; sapsarıydı.

"Bir cinayet mi var?" dedim.

"Aman dur, midem bulanıyor" dedi.

Midesinin bulanması ifade tarzı değildi; bütün safrası yüzündeydi.

“Hasta mısın yoksa?” dedim.

Hasta filan değildi; ömründe ilk defa Abdülhamid’in yüzünü görmüştü.

Padişah açık bir arabada Meclis-i Mebusan’ın küşad resmine [açılış merasimine] gidiyordu.

Akif: “Boyalı sakalı ile suratı birdenbire karşıma çıktı; fena oldum” dedi.

Halk geçip giden arabayı hâlâ alkışlıyordu.

Akif: “Aman yarabbi, otuz üç sene bu! Hâlâ alkışlıyorlar, kaçalım. Bir sokağa sapalım!” dedi.

Bu alkışların duyulamayacağı bir yer arıyordu. Bir müddet sonra Sultan Hamid mebuslara Yıldız köşkünde bir akşam yemeği verdi. Yemekten sonra bazı mebuslar Abdülhamid’in ellerini öptüler. Akif buna haftalarca kızdı...

Canım, dedim, sen herşeye kıızıyorsun.

İstihzâmı anlamayacak kadar zehirliydi; haykırdı:

Bu, her şey mi?

31 Mart irticâ olunca Akif:

Bunu O yaptı, O! Diyor ve Hamit’in 31 Martı niçin yapmaya cesaret ettiğini izah ediyordu:

- Meclis-i Mebusan açıldığı gün halkın alkışlarını duydu, ziyafet gecesi de mebusları yakından gördü, bol tükürükle elini öpenlerin ne adam olduklarını anladı ve ne halkın, ne de mebusların korkulacak şeyler olmadığını anladı, şimdi başımıza çorap örüyor!

Akif’in II. Abdülhamit aleyhine yazdığı şiirlerin zamanlarına bakıldığı zaman II. Meşrutiyet sonrası dönemde olduğunu söylenebilmektedir. Daha sonraki süreçte 1926 yılında basılan Safahatta Akif, II. Abdülhamit ile alakalı olan bölümleri çıkarmamıştır. Aslında burada da anlaşıldığı gibi daha bu yıllarda Akif’in II. Abdülhamit hakkında herhangi bir üzüntüsü olmamıştır. Ancak daha sonraki süreçte bazı kaynaklar tarafından Akif’in özür dilediğine dair beyanlar gösterilmiştir.

Akif’in (Ersoy,2007) II. Abdülhamit aleyhinde olan şiirler ise şu şekildedir:

Ortalık şöyle fena böyle müzebzep işler

Ah o Yıldız’daki Baykuş ölüvermezse eğer

Çoktan beridir vardı benim bir derdim

Gideyim zalimi ikaz edeyim isterdim

Kafes ardında hanımlar gibi saikliydi Hamid

Al-i Osmandan bu korkaklık edilmezdi ümid

*Kız kadın hepsi haremelerde bütün gün mahpus
Şu telakkiye bakın en kötü vahşet namus*

*Düşürdün milletin en kahraman evladını ye'se
Ne mel'un sun ki rahmetler okuttun ruh-i İblis'e
Gölgesinden korkan bir ödle,
Korkuttun bizi otuz üç yıl şeriat diyerek
Allah'a isyanı
Ey bunca zamandır bize te'dip eden Allah*

*Herifin sofrada şampanyası hala ayran
Bari yirminci asırdan sıkıl artık hayvan*

Ah efendim o ne hayvan o nasıl merkepti

Ah efendim o herif yok mu kızıl kâfirdi

Mehmet Akif (Ersoy, 2012:106) “İstibdad”⁴³ adını verdiği şiirini Mithat Cevdet'e atfetmiştir. Bunun nedeni II. Abdülhamit döneminde Mithat Cevdet'in evinde politik suçlu olarak basılması ve bir gün nezarete yattıktan sonra serbest bırakılması üzerine olmuştur. Bu olaydan çok etkilenen Akif, bunun etkisini yıllarca devam ettirmiş ve Meşrutiyetten sonra “İstibdad Şiiri”ni kaleme almıştır. Akif bu şiiri sanki kendi mahallesindeki bir olay gibi kaleme almıştır. Bu dönemde birçok kişinin evine baskınlar yapılmış Akif'in en yakından bildiği bu baskın olmakla birlikte diğer insanlardan aldığı duyumları da katarak bu şiiri yazmıştır. İstibdad şiirinde Mehmet Akif, II. Abdülhamit ve dönemini ağır bir dille eleştirmektedir. II. Abdülhamit'in kötü döneminin bitmesine rağmen pis hatıraları milletin kalbine bıraktığını söylemiştir. Şiir dönemin şartlarını tasvir ederek başlamıştır. Daha sonra bu dönemden de bir hikâye anlatılmış ve hikâyede bir paşanın mahalleye baskın düzenlemesi aktarılmıştır. Paşa ve inzibat ekibinin baskınından önce neşeli ve keyifli bir hayat süren mahalleli bu baskından sonra içine kapanmış ve sessizliğin hâkim olduğu bir toplum yapısına bürünmüştür. Bu durumda inzibatlar mahallede yakaladıkları birisini sürüklemişlerdir. Karısı ise bu duruma feryat ederek kocasının masum olduğunu söylemiştir. İnzibatların götürdükleri adam ise bir

---

⁴³ Ek 3

oğlunu şehit vermiş diğer oğlu ise sürgüne gönderilmiştir. Kadın bir süre sonra bayılmış; ancak mahalleli tüm bu olanlara sessiz kalmıştır.

Ebru Kavas (2009:181 İstibdad Şiir'inin dizelerinde geçen "alçak, cellat, melun, zalim" gibi tanımlanan paşa ve adamları şiirde açıkça belli edilmese de II. Abdülhamit'in kendisine ve siyasi politikasını temsil ettiğini söylemiştir.

Mehmet Akif'in Mithat Cemal ile birlikte kaleme aldıkları "Acem Şahı" adlı şiirinde İran'da bulunan ve istidat rejimi ile ülkesini idare eden Muhammed Ali Şah'ın yönetim şekli eleştirilmiştir. Buradaki anlatım Fazıl Gökçek (1995:103)'in iddiasına göre II. Abdülhamit'e yapılan bir gönderme olmuştur.

İstibdad şiirinin ardından Safahat eserinde Hürriyet şiiri gelmiştir. İstibdad idaresinin ülke için ne kadar büyük bir sorun olduğunu şiirinde dile getiren Akif; bu şiirinde ise hürriyetin ne kadar elzem olduğunu, hürriyet coşkusu anlatmıştır. (Akif:2009,96)

3.5 MEHMET AKİF ERSOY'UN II. ABDÜLHAMİT'E BAKIŞ AÇISININ DEĞİŞMESİ

Mehmet Akif dönemsel olarak II. Abdülhamit'in sergilemiş ve ortaya koymuş olduğu yönetim tarzını eleştirmiştir. Bu eleştirilerinin başında II. Abdülhamit tarafından gerçekleştirilen "hafiyе" örgütünün faaliyetleri ve uygulamış olduğu "istibdad" rejimi politikası gelmiştir. Özgürlüğüne düşkün olan Akif; II. Abdülhamit'in sergilemiş olduğu bu politikalar karşı cephe almış ve II. Abdülhamit'e muhalif bir duruş sergilemiştir. Mehmet Akif'in II. Abdülhamit'i eleştirdiği bir başka nokta ise yaptığı yenilikleri gerçekleştirememesi ve dindar olamaması yönünde olmuştur. Akif'e göre Yıldız Sarayında hatim okunması II. Abdülhamit'in vahamet duygusunun bir neticesi sonucunda olmuştur. Bir başka iddia ise padişahın Müslim ve gayrimüslim tebaa arasında ortaya koymuş olduğu eşitlik düzeyi politikası olmuştur. Bu eşitlik düzeyinin İslamiyet'e ters olduğunu düşünen Akif; muhalif bir duruş sergilemiştir. Akif'in sergilemiş olduğu bu muhalif duruş o kadar ileri bir safha olmuştur ki hilafet makamında oturan bir halife için "kızıl kâfir" denilecek boyuta gelmiştir.

II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin ardından gelen süreçte ilk önce İTP'nin iktidara gelmesi ve daha sonrasında kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti de Mehmet

Akif'in düşüncesinde bir yönetim tarzı sergilememiştir. Onun düşünce yaşamında olan ve daha özgürlükçü bir yönetim tarzından ziyade II. Abdülhamit'ten sonra gelen iki yönetim anlayışı da daha fazla bir baskı rejimi ortaya koymuşlardır. Özellikle yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin hilafet makamını kaldırılması, harf devrimi yapması gibi hamleler Akif'in hayatında önemli bir dönem teşkil etmiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından yapılan bu değişiklikler bir batılılaşma hamlesinin göstergesi olmuştur. Bu dönemde Akif'in hayal kırıklığı daha fazla artmıştır. Muharrem Coşkun (2014:31)'a göre Lozan Barış Antlaşmasının ardından Meclis içerisinde bulunan muhalif kesimdeki milletvekillerinin tasfiye edilmesinden Mehmet Akif de etkilenmiştir.

Yeni Cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplar neticesinde ülke içerisinde rahatsızlığını belirten Akif; bazı yazarların iddiasına göre Mısır'a bu duyduğu rahatsızlık neticesinde gitmiştir. I. Meclis'te Burdur Mebusu olan Akif II. Meclis içerisinde yer alamamıştır. Yavuz Bülent Bakiler (2008)'in iddiasına göre Mehmet Akif'in II. Meclis içerisinde yer alamamasının nedeni bu dönemde inkılaplara karşı sergilemiş olduğu muhalif tavır olmuştur. Bu dönemde Akif; II. Abdülhamit'e karşı sergilemiş olduğu tavrın yanlış olduğunu anlamış ve kendisi açısından "beterin beteri varmış" demesine sebep olmuştur.

İbrahim Halil Ozan (2016:161)'in iddiasına göre Mehmet Akif Ersoy'un "Asım" adlı eserinde geçen "Köse İmam", II. Abdülhamit döneminde sürgüne gönderilen ve sonrasında "devr-i sabık-ı arar" olan birisi olmuştur. Bu eserinde Mehmet Akif'in herhangi bir özrü değil sadece II. Abdülhamit dönemini aramıştır. Mehmet Akif'in II. Abdülhamit aleyhine yazdıklarını son baskılarında çıkarmaması herhangi bir özrünün olmadığını ortaya koymaktadır. Mehmet Akif, Tevfik Fikret ile girdiği "Tarih-i Kadim" tartışmalarını Fikret'in ölümü üzerine kitaplarından çıkarmıştır.

Güngör Göçer (2017:360)'in iddiasına göre Mehmet Akif Ersoy İTP'nin iktidarı ele geçirmesi sonucunda olan durumunun II. Abdülhamit yönetimini aratması üzerine bu muhalif düşüncesinden vazgeçmiş ve kaleme aldığı "Asım" adlı şiirinde geçen

*"Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi?
Ya böyle kalfa değil, basbayağı muallimdi
Nasıl da kadrini vaktiyle bilemedik, tuhaf iş
Semer değilmiş o rahmetlininki devletmiş! "*

Kıtasını Mehmet Akif'in bir özrü ve II. Abdülhamit'e karşı düşüncelerinin bir değişmesi olarak yorumlamıştır.

Kadir Şeker (2006:67)'in iddiasına göre Mehmet Akif Mısır'da 1926 yılından 1936 yılına kadar ikamet etmiş ve bu dönem içerisinde yakın dostu olan Yozgatlı Mehmed Efendi'ye II. Abdülhamit ile alakalı olarak şu sözleri söylemiştir:

“Ölmez de iyileşirsem şu, şu konuları nazma döküp işleyeceğim. Bir de hatıralarımı yazmak istiyorum. Hatıralarımda Sultan Abdülhamit'e karşı itiraz ve itiraflarım olacak”

Recai Albay (2017)'in iddiasına göre 1918 yılında Akif'in Sebilürreşad' da yazdığı makalede bir nevi özür mahiyetinde olarak gittiklerin yolun yanlış olduğunu ve onları uyarılarına dinlemediklerini söylemiştir. Kırk nasihatın bir musibetten iyi olduğunu söyleyen Akif; bu yaptıkları hatadan ders almalarını ve bundan sonra gözlerini açmalarını gerektiğini belirtmiştir.⁴⁴

Mehmet Akif I. Dünya Savaşı öncesi 1913 yılında yaşanan süreci iyi tetkik etmiş ve yaptıkları hatanın farkına varmıştır. Balkan Savaşlarından yenilgiyle çıkan bir devlet ve yıkılma sürecine giren bir devletten sonra Akif bir uyku içerisinde kaldıklarını ve uyandıklarında ülkenin cehennemde olduğunu gördüğünü söylemiştir.⁴⁵ (Ersoy, 2007:187)

Fazıl Gökçek (1995:103) dönemin bazı şair ve yazarların II. Abdülhamit tahtta iken ona methiyeler düzmüş; ancak II. Abdülhamit tahttan indirildikten sonra ona karşı sert tenkitlerde bulduklarını söylemiştir. Mehmet Akif'in Safahattan önce yazdığı tüm eserlerinde II. Abdülhamit'i öven herhangi bir mısra bile mevcut olmadığını söyleyerek Mehmet Akif'in muhalif olma hususunda tutarlı bir duruş sergilediğini iddia etmiştir.

---

⁴⁴ Tutulan yol, bugünkü uçuruma çıkacağını bundan seneler evvel bize söyleyenlere inanmadık; nasihatlerine kulak vermedik. Hatta biçarelerin her birini birer suretle itham ettik! (<http://www.rotabursa.com/makale/recai-albay/allah-icin-birbirimizle-ugrasmayalim/695.html> 2017)

⁴⁵ Eyvâh! Beş on kâfirin îmanına kandık;
Bir uykuya daldık ki: cehennemde uyandık! *Safahat*, Mehmet Akif Ersoy, İstanbul, 2007

Başka bir kaynakta ise Ekrem Buğra Ekinci ⁴⁶ Medine’de Mehmet Akif aşığı olan Ali Ulvi Kurucu ile tanıştığını ve ona Mehmet Akif’in II. Abdülhamit ile alakalı bir pişmanlığının olup olmadığını sorduğunu onun da cevaben şunları söylediğini söylemiştir:

“Ben bu hadiseyi temize bağlamak için, Akif’in ağzından Sultan Hamid’i öven ve pişmanlık gösteren bir şiir yazmak istedim. Bunu Akif’in dostu Fuad Şemsi’ye verip, neşrettirecektim. Güya Akif vefat etmeden evvel bu şiiri yazıp, ona vermişti. Nitekim böyle yaptığı başka şiirleri vardı. Ancak kendisine danıştığım, Akif’in yakın dostlarından rahmetli Mahir İz mâni oldu. Sakın yapma, iş ortaya çıkar, daha da kötü olur, dedi.”

---

⁴⁶ <http://m.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-ekrem-bugra-ekinci/582629.aspx>

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ELMALILI HAMDİ (YAZIR) VE II. ABDÜLHAMİT

4.1.ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN HAYATI

1878 yılında Antalya'nın Elmalı kazasında dünyaya gelen Hamdi'nin babası aslen Burdur'un Gölhisar ilçesinin Yazır köyünden olan ve Elmalıda Şer'iyye Mahkemesinde başkâtip yapan memurdur. Annesi ilmiye sınıfına sahip bir ailenin kızıdır. Hamdi'nin ilimle meşgul olmasında annesinin ve babasının çok büyük katkısı olmuştur. İlk ve orta eğitimi ile hafızlığını Elmalı'da bitiren Hamdi Efendi, eğitimine devam edebilmek için küçük yaşta ailesinden ayrılarak İstanbul'a gitmiştir. Burada Küçük Ayasofya ve Beyazıt Camisinde derse devam etmiş ve Kayserili Mahmud Hamdi Efendiden icazet almıştır. Sonraki süreçte Hamdi Efendi "Küçük Hamdi" olarak anılmaya başlanmıştır. Hamdi Efendi daha sonraki süreçte yazılarında da bu lakabı kullanmıştır. Soyadı kanunu çıktığı zaman ise babasının memleketine izafeten "Yazır" soyadını almıştır. Ancak genelde halk arasında doğduğu yere nispetle kullandığı "Elmalılı" ismiyle şöhret bulmuştur.

Hamdi Efendi uzun tahsil hayatı boyunca araştırmaya meyilli bir kişi olmuştur. Bu dönemde Fransızca öğrenmesinin kendisine yararlı olacağını düşünmüş ve yeğeni Fatma Paksüt'ün iddiasına göre birkaç ay içerisinde, Mustafa Güven'e göre ise sekiz ayda Fransızca'yı okuduğunu anlayacak ve metin çevirebilecek düzeye ulaşmıştır. (Güven, 2015:145; Paksüt, 1993:7) Hamdi Efendi İstanbul'da bulunduğu dönem içerisinde Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad ve Beyanü'l Hak gibi gazetelerde yetmiş yakın makale kaleme almıştır. Elmalılı Hamdi bu makalelerinde İslami yazıların yanında içtimai hayatı ve güncel konularla ilgili de yazılar kaleme almıştır.

Elmalılı 1906 yılında Beyazıt Camiinde müderrislik yapmaya başlamış ve aynı yıl içerisinde Hukuk Fakültesini birincilikle bitirmiştir. Bu dönem içerisinde meşrutî idareyi hararetle savunmuş ve İTP'nin ilmiye sınıfına üye olmuştur. Politik konularda İTC'ne uzak olmaya çalışan Elmalılı Hamdi Meşrutiyet idaresinin yararlarını, dine uygunluğunu anlatmak için oluşturulmuş bir heyette görev de almıştır. Beyazıt Camiinde üç sene görev yapan Elmalılı Hamdi 1908 yılında kurulan II. Meşrutiyetin meclisinde Antalya mebusu olarak görev almıştır. Görev yaptığı dönem içerisinde 31

Mart Vakasının ardından II. Abdülhamit'in tahttan indirildiği 27 Nisan 1909 yılında Meclis-i Mebusan'ın kararını, Fetva Emini olan Nuri Efendi'nin çekinmesinin ardından müsveddesini yazmıştır. Daha sonraki süreçte Osmanlı Devleti içerisinde değişik görevler almıştır. Bunların bazıları Darül Hikmetil İslamiyye azalığı ve Evkaf Nazırlığı gibi görevlerdir. (Yavuz, 1995:57-58; Kozan, 2015:371-375; Yazıcı, 1993:27-30)

Cumhuriyetin ilanından sonra çalıştığı kurumlar lağvedilen Hamdi Efendi Milli Mücadele sırasında İstanbul Hükümeti ile görev yapması hasebiyle gıyabi olarak İstiklal Mahkemesinde yargılanmış ve idam ile cezalandırılmıştır. Bu ceza nedeniyle İstanbul'daki evinden alınarak Ankara'da kırk gün boyunca tutuklu kalmıştır. İsmail Kara (2015:27)'nin iddiasına göre Elmalılı Hamdi Efendi'nin burada yaptığı savunma ve nelerle suçlandığı hakkında herhangi bir bilgi elimize ulaşmamıştır. Yusuf Şevki Yavuz (1995:58)'a göre İTP'nin üyesi olması sebebiyle suçsuz bulunmuş ve serbest bırakılmıştır.

Elmalılı Hamdi mahkeme tarafından serbest kaldıktan sonra inzivaya çekilen Fransızcadan Poul Janet ve Gabriel Sealles'in kaleme aldıkları "Histoire De La Philosophie, Les Problemes et les Ecoles" adlı eseri "Metalib ve Mezahib" adı altında çevirmiştir. Prens Abdülhalim Paşa'nın bir dönem teşviki ile "Büyük İslam Kamusu" eserini hazırlamaya başlayan Elmalılı Hamdi; birkaç sene bu eserle meşgul olmuş ancak sonra tamamlama imkânı bulamamıştır. (Çolak, 2015:202-203)

Elmalılı Hamdi Yazır Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuran-ı Kerim'in bir Türkçe tefsirinin yazılması için karar alması ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teklifi üzerine "Hak Dini Kur'an Dili" isimli eseri yazmıştır. Mustafa Bilgin'in (1997:153) iddiasına göre, Elmalılı Hamdi Efendi Cumhuriyetin ilanı süreci ile başlayan ve Batı örneğine uygun bir toplum oluşturmak için, yerel kültür ve benliği yok sayan İslamiyet'i gelişmenin önündeki en önemli engel olarak gören Batılılaşma anlayışının hâkim olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde resmi talep doğrultusunda eseri kaleme almıştır. Eserin önemi dönemin içerisinde bulunduğu tartışmalı durumları açığa çıkarmak, tahrip edilip bozulan İslami değerleri tekrar yerli yerine oturtmak mücadelesinin bir örneği olmuştur. Eser on dört asırlık Doğu medeniyetini temsil eden "medrese ulumu" ile Batı tarzında son iki asırdır ortaya çıkmış olan "mektep fununu" arasında bir köprü teşkil etmesi bakımından önemlidir. Fatma Paksüt (1993:13)'ün

iddiasına göre bu tefsirin hazırlanması sürecinde meali hazırlama kısmı Mehmet Akif Ersoy'a tefsir hazırlama kısmı ise Hamdi Yazır'a verilmişti. Mehmet Akif bunu ilk başta kabul etmemiş ancak Elmalılı Hamdi Yazır'ın "bize düşen ancak mümkün olanı yapmaktır" demesi üzerine yumuşamış ve Mehmet Akif Ersoy yazdığı meali Elmalılı'ya göndermiştir. O da bu meali tefsirine eklemiştir. Daha sonraki süreçte Mehmet Akif Ersoy bundan vazgeçmiş ve yazdıklarını kendisine geri gönderilmesini istemiştir. Mehmet Akif'in bunu yapma nedenini Fatma Paksüt (1992a:42) Kuran çevirisinin Kuran yerine geçmesi endişesine sahip olması ve camilerde Kuran-ı Kerim'in aslı gibi yerine kullanarak insanların namaz kılacağını düşünmesine bağlamıştır. Elmalılı Hamdi Yazır'a "sağ kalır dönersem bu yazıları senden alırdönemezsem onları kimseye vermez ve yok edersin" dediğini söylemiştir. Tefsir çalışmaları 12 yıl sürmüştür. Aslında çalışmanın bu kadar uzun süreceği tahmin edilmemiştir. Ancak Mehmet Akif'in meal çalışmasını bırakması Hamdi Yazır'ın işini tamamen zorlaştırmış ve süre de uzamıştır.

27 Mayıs 1942'de vefat eden Elmalılı Hamdi Yazır İstanbul'da Sahrayıcedid Mezarlığına defnedilmiştir. (Çankaya, 1968:983)

4.2 ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN SİYASİ DÜŞÜNCE

Elmalılı, İslamiyet'i dönemin şartlarına göre yorumlama çabası içinde çalışarak Müslümanların yaşadıkları sıkıntıları çözmeye çalışmıştır. O yaşadığı dönem itibariyle hem Osmanlı Devleti'nin yıkılış aşamasını hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını görmüş bu dönemler içerisindeki fikri, siyasi, içtimai ve felsefi birçok konuda derinlemesine incelemeler yapmıştır. Müslüman ülkelerde bulunan atalet ve geri kalmışlık için çözüm öneri düşünmüş ve katkıda bulunmuştur.

Hamdi Yazır Müslümanların her zaman diğer ümmetlerden farklı olarak bir hedefinin bir ilerleme amacının olması gerektiğini savunmuştur. Ona göre Müslümanlar İslam'ın şevkinden nasibini alamamış ve Garp milletlerine benzemeye çalışmaya başlamışlardır. O bu durumu anlayamamış ve hakikatin kaynağının İslamiyet olduğunu söylemiştir. Müslümanlar geçmiş ümmetlerden gerekli bilgi ve tecrübeyi alamamış ve ilmi açıdan çok eksik kalmışlardır. İlim noksanlığı da bir zaman sonra Batılıları tamamen örnek edinme ile Müslümanları karşı karşıya kalma tehlikesi ile baş başa bırakmıştır. Müslümanlar amaçladıkları hedeflere ulaşabilmeleri için geçmişte bulunan

değer yargılarını reddetmek yerine geçmiş değerleri günün şartlarına göre yorumlamaları, Batı ile arasında bulunan ilim açığının kapatılması ve geçmişin içinde bulundukları değerleri mevcut sistemin doğru zenginliklerine ilave etmeleri gerekmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır bunu “*Tabir-i aharla; servet-i eslafa servet-i ahlaftı zannelemektir.*” diyerek tarif etmiştir. (Telkenaroğlu, 2015:277) Osmanlı Devleti’nin çöküşünü açıklarken de “asrın muhtaç olduğu ulum ve fununun hiç arkasından koşulmadı” demiştir. Müslümanlar doğrudan Batılı kaynaklara ulaşamayacaklarından temsil gücü yüksek felsefi eserleri Türkçeye çevrilmesi, Müslümanların Batılılar karşısında eziklik duygusundan kurtulması için bir gereklilik olarak görmüştür. (Özel, 2015:453; Kara, 2015:27; Bolay, 1993:128-129-130; Kılıç, 1993:56-60; Akça, 1993:10-11; Koştaş, 1993:243)

Elmalılı Hamdi “Metalib ve Mezahib” adıyla kaleme aldığı kitabının önsöz bölümünde Müslümanların geri kalma nedenini dini hassasiyetlerinin azalmasına ve Müslümanların inanç esaslarına karşı duydukları donukluk yüzünden olduğunu söylemiştir. Müslümanlar Asr-ı Saadetten uzaklaştıkça kalplerindeki heyecanları kaybolmakta ve kendilerini bir donukluk kaplamıştır. Eskiden beri devam eden ritüeller ve rutinleşen olaylar hisleri harekete geçirmez olmuştur. Bu durumda akıl yenileşmeye karşı bir istek duyarken Asr-ı Saadetten uzaklaşmanın verdiği gerilim ile mantıklı karar verememiş ve gönüllerde İslam’a aykırı yenilik arzusu doğmuştur. İşte bu şekilde ortaya çıkan yenilik kavramı orijinaline uygun bir yenilik olamamıştır. (Telkenaroğlu, 2015:282) Elmalılı Hamdi Yazır batıya tamamıyla kapıların kapatılmasına karşı çıkarken aynı zamanda Batı’nın taklit edilmesine de karşı çıkmıştır. Batıyı taklit etmek isteyenlere karşı çıkarak batı dünyasının İslami bütün önemli eserlerini çevirdiklerini ve kendi bilgilerine kattıklarını söylemiştir. Ona göre Batılılar bunu yaparlarken bizim yapmamamızı gerektirecek herhangi bir durum yoktur. Kuran-ı Kerim’i okuyup ilimlerini geliştiren batılılar nasıl Müslüman olmuyorlarsa bizde batının ilim, fen ve felsefesini aldığımız takdirde batılı olmayacağızdır. (İbanoğlu, 2015:526; Coşkun, 2015:346) İlerlemek için gerekli olanları üç madde de özetleyen Elmalılı, ilk olarak ilimlerimiz ile içtimai hayatta bir ahenk kurulması ve iman ile aşkın birleşmesi gerektiğini söylemiştir. İkinci olarak dini hükümlerin korunması ve geliştirilmesi; son olarak da edebiyat ve sosyal hayatı etkileyecek dini bir hassasiyetin takip edilmesini söylemiştir. (Bolay, 1993:132; Kılıç, 1993:73)

Hamdi Efendi'ye göre terakki (yenileşme) kavramı insanlık âleminin mutlak bir amaç ve hedef doğrultusunda gerçekleştirdiği ve artarak devam eden bir hareket' olmuştur. (İbanoğlu, 2015:520) Elmalılı Hamdi Yazır İslam'daki yenileşme kavramını Kuran-ı Kerimdeki ayetlere ve Hz. Muhammed'in "Allah hiç şüphe yok ki her yüz sene başında yani her asırda bu ümmete dinini yenileştirecek adam veya yetiştirici bir kadro gönderecektir." ⁴⁷ Hadis-i Şerif'i ile açıklamıştır. O Hadis-i Şerif'i yorumlarken İslam'da yenilik yapacak kişinin din adamları arasından çıkacak olan varisler olacağını söylemiştir. Bu varisler dönemin şartlarını iyi tetkik edebilecek olan, asrın ihtiyaçlarına göre hareket edebilecek kişiler olması gerektiğini belirtmiştir. Bu âlim, Müslümanların birliğine herhangi bir zarar vermeyecek, yenileşme hareketinden sapmayacak, yabancılara benzemeyecektir. Böyle bir yenileşme hareketi de Müslümanlar için bir zorunluluk değil kendi istekleri ile yapacakları bir hareket olacaktır. (Bolay, 1993:135; Aydın, 1993:299-300) Bu yenileşme yolu ile İslam kendi içinde bulunan evrenselliğini ortaya çıkaracaktır. (Onat, 1993:150)

Elmalılı Hamdi, "*Müslümanlık Mani-i Terakki değil, Zamini Terakkidir*" adlı Sebilürreşad' da yazdığı makalesinde İslam'ın yenileşmeye engel olduğu ile ilgili iddiaların aslında Batılılar tarafından ülkemizin içine taşındığı yazmıştır. Ona göre bu tartışmayı ortaya çıkararak amaçlarının kalkınmış ve gelişmeye açık olan tek toplumun Avrupa medeniyeti olduğunu ve İslam'ın bazı bidat ehilleri tarafından yapılan yenileşmeye karşı kendini koruma direncini kırmak olduğunu belirtmiştir. (Telkenaroğlu, 2015:276)

Elmalılı Hamdi Yazır değişimin doğanın bir kanunu olduğunu söylemiştir. Her canlı organizma zamanla değişir ve eskir işte bu durum gibi insani hayatın önemli unsurları olan düşünce, fiil ve duygular zaman içerisinde değişir ve yıpranır. İçtimai hayatta arzu edilmeyen ve hoş karşılanmayacak şeyleri önlemenin tek yolu yenileşmeye açık olmaktır. (Aydın, 1993:300)

Hamdi Efendi dindeki yenileşme hareketinin nasıl yapılacağıyla ilgili olarak İslam'ın en büyük prensibinin tevhid olduğunu ve tüm yenilik çalışmalarının bu minvalde değerlendirilerek yapılmasını söylemiştir. Ona göre ümmetin birlik bütünlüğüne zarar verecek uygulamalardan kaçınılmalıdır. Asırlar içerisinde ortaya

---

⁴⁷ <https://sorularlailamiyet.com/muceddid-kimdir-her-asirda-bir-muceddid-gelmis-midir>

çıkan gelişmeler ilk önce İslami çerçevede değerlendirilmeli ve dine uygun olarak addedildiği takdirde uygulanmalıdır. Bu şekilde hareket edilerek yapılacak yenilik hareketinin bidat mi yoksa yenileşme hareketi mi olduğu ortaya çıkacak ve Müslümanlar arasında ortaya çıkacak ihtilaflar azaltılacaktır.

Hamdi Yazır'a göre istibdad devrinde devletin kaybettiği kazanımların birkaç kanun maddesi ile gelmesi mümkün değildir. Geçmişte devletin kurumlarına verilen zararların giderilmesi için en gerekli olan yolun meşruti bir yönetim ile meclis idaresi olduğunu söylemiştir. Bu durumun yapılabilmesi için de bir zamanın oluşması gerektiğinin altını çizmiştir. (Telkenaroğlu, 2013:148)

Vefatı üzerine Ömer Rıza Doğrul kaleme aldığı “Kaybedilen Büyük Âlim Elmalılı Mehmed Hamdi” (Kozan, 2015:375) adlı makalesinde Elmalılı Hamdi’yi yenileşme karşıtı ve gelenekçi olarak tarif etmiştir. Onun Muhammed Abduh gibi yenilikçi ve modernist bir İslamcı olmadığını, Muhammed İkbal gibi geleneklere bağlı bir geliştirme hareketinde de yer alamadığını söylemiştir. Ayrıca Ömer Rıza Doğrul yargılanmasından sonra Yazır’ın inzivaya çekilmesini de eleştirmiştir.

II. Meşrutiyet döneminin önemli simalarından olan Hamdi Efendi, bu dönemde Sebilürreşad ve Beyanü’l Hak gazetelerinde makaleler kaleme almıştır. Elmalılı Hamdi II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte dünyadaki birçok devletin gözlerini Osmanlı Devleti’ne çevireceği ve Meşrutiyet ile İslamiyet’in bir arada nasıl uygulanabileceğini merak edeceklerini söylemiştir. Ona göre İslam Hukuku şartlarına göre yönetilmeyen hükümet sisteminin devlet içerisinde yer alması durumunda kalıcı olmayacağını söylemiştir. Elmalılı Hamdi Kanun-i Esasi’nin İslam Hukukuna uygun olduğunu belirtirken meşrutiyetin istikamet, hürriyet, adalet, eşitlik, meşveret, Müslümanlar arasında kardeşlik duygusunu ortaya çıkaracağını belirtmiştir. (Çalışkan, 1993:188-189)

Beyanü’l Hak Dergisinde kaleme aldığı “Siyaset-i Medeniyye” adlı tercümesinde bir meclisin kurulması gerektiği ve kurulan bu meclisin bir padişah ya da halifeye itaat etmesi gerektiğini söylemiştir. Elmalılı Hamdi Efendi’nin burada kastettiği halifelik anlayışı Şefaattin Severcan (2015:413-414)’a göre sadece yürütme yetkisiyle sınırlı kalmış ve Meclis-i Mebusan’ın icra gücünü yerine getiren bir memur olduğunu söylemiştir. Buradaki hilafet algısının âdete makamı itibarsızlaştırdığını iddia eden Şefaattin Severcan (2015:413-414) bunu II. Abdülhamit’e karşı olmanın bir

sonucu olduğunu iddia etmiştir. Abdullah Kozan (2015:383) Elmalılı bu yazdıklarından meşrutiyet yönetiminin İslamiyet için en uygun idare tarzı olarak savunduğunu iddia etmiştir. II. Meşrutiyetin tekrar ilan edilmesinden sonra yazdığı makalede Elmalılı Hamdi Efendi Osmanlı Devleti'ni devletler topluluğunun kuyruklu yıldızı olarak nitelemiş ve II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin bir yıldız haline geldiğini söylemiştir. (Severcan, 2015:408)

Şefeattin Severcan (2015:413)'in iddiasına göre Elmalılı Efendi halifeyi kendisine biat etmiş ümmetin vekili olarak tanımlamış bir diğer taraftan da halifenin diğer ülkelerde bulunan Müslümanlar hakkında herhangi bir idari yetkisi olmadığını aralarında sadece manevi bağın bulunduğunu söylemiştir. Şefeattin Severcan (2015:403) Elmalılı Hamdi'nin dini tercihleri ile İTP'nin iktidara geldikten sonra yaptığı siyasi hamleler arasında kaldığından olduğunu iddia etmiş ve Elmalılı Hamdi Efendi'nin yaşadığı bu ikilemi evrensel bir hilafet anlayışına sahip olan II. Abdülhamit'e muhalif olmasının bir politik ürünü olduğunu söylemiştir.

Elmalılı Hamdi Kanuni Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesiyle birlikte bazı sorunların da ortaya çıktığını söylemiştir. Ona göre Kanuni Esasi'nin uygulanması ve Meclisi Mebusan'ın çıkaracağı kanunların İslam Hukukuna uygun olup olmayacağı merak edilen ve takip edilmesi gereken önemli bir durum olduğunu söylemiştir. Müslümanların İslam esaslarına aykırılık teşkil eden kanunları kabul edemeyeceğini belirten Hamdi Yazır uygulanması gereken her kanunun İslam hukuk felsefesine uyması gerektiğini belirtmiştir. Elmalılı Hamdi'nin iddiasına göre memleketimizde başımıza gelen musibetlerin nedeni kanunların eksik veya olmamasından değil olan kanunların uygulanmaması veya cisminin var olup hükmünün yok olması olmuştur. (Severcan, 2015:410; Çalışkan, 1993:188-189) Elmalılı Hamdi Efendi istibdad devrinde Osmanlı Devleti'nin kaybettiklerini geri getirmek için sadece kanunun yazılı bir şekilde durması değil aynı zamanda meşrutiyetin ve Meclis-i Mebusan'ın olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre devlette bulunan bu eksiklerin giderilmesi birdenbire olmayacak zamanla devlet dinen, siyaseten ve iktisaden ilerleyecektir. (Telkeneroğlu, 2015:273)

Hamdi Efendi 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra kaleme aldığı "İslamiyet ve Hilafet ve Meşihat-ı İslamiye" adlı eserinde Halifenin yetkilerinin bir yürütme organı ile sınırlandırılması gerektiğini söylemiştir. Elmalılı'ya göre Halife

denilen makam meşrutiyetle idare edilen İslami bir hükümetin reisidir. Bu yüzden diğer memleketlerdeki Müslümanlarla olan bağı da sadece “manevi” bir bağıdır. Saltanat kelimesi istibdadı anımsattığı için meşrutî bir yönetim içerisinde bu ifade yerine Hilafet kelimesinin kullanılması daha uygun olduğunu söylemiştir. (Kara, 1993:255-256)

İbrahim Coşkun (2015:366)’un iddiasına göre Elmalılı Hamdi, batıcılar tarafından iler sürülen İslam medeniyetinin artık tarihe mal olan bir medeniyet olduğunun aksine, İslam’ın gelecekte yenedünya şartları içerisinde toplum inşa sürecinde bilim adamları çıkaracağını düşünmüş ve buna önemli katkı sağladığını söylemiştir.

Cumhuriyetin ilanının ardından görev yaptığı kurumlar lağvedilen Elmalılı Milli Mücadele karşısında bir tavır almamıştır. Ancak İstiklal Mahkemeleri tarafından yargılanmış ve idama mahkûm edilmiş ve daha sonrasında suçsuz bulunmuştur. Bu yargılanma sürecinin Özgür Oral (2006:185)’a göre eski İTC üyesi olması etkisi olmuştur. Ancak bu yargılanma hadisesine çok üzülen Hamdi Yazır, kendini camiye kapatmış ve dışarı çıkmamıştır.

Şapka kanunu dönemin İslamcılarını açısından büyük bir kırılma teşkil etmiştir. Falih Rıfkı gelenekselcilerin başında olan şapkayı “cumhuriyetin yumruğu” olarak nitelendirmiştir. Bu dönemde yaşayan bazı İslami mütefekkirler şapka kanunun yürürlüğe girmesinin ardından Elmalılı Hamdi gibi inzivaya çekilmişler konutlarından dışarı çıkmamışlardır. (Cantek, 2011:245) Şapka Kanununun çıkmasının ardından Sadık Albayrak (1990:57)’a göre 17 yıl boyunca o serpuşu giymemek ve başına sardığı sarığı çıkarmamak için Elmalılı Hamdi evinden çıkmamıştır.

4.3 ELMALILI HAMDİ YAZIR- II. ABDÜLHAMİT İLİŞKİSİ

31 Mart Vakası ’nın yaşanmasından sonra mecliste yapılan oylama sonucu II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesine karar verilmiştir. Bu oylamanın kabulünden sonra yapılan oylamanın meşruiyet kazanabilmesi için Şeyhülislam’dan fetvanın alınması gerekmiştir. Bu işin yapılması için kurulan heyet ilk önce Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi’nin makamını ziyaret etmişler ve fetvanın yayınlanması için fetva emini Nuri Efendi’den hal fetvasını yazmasını istemişlerdir. Talat Paşa Fetva Emini olan Hacı Nuri Efendi’yi Meclis-i Mebusuna getirmek için evine gitmiştir. Burada Hacı Nuri Efendi

hasta olduğunu ve “idrarını tutamadığını” söylemiştir. Bunun üzerine Talat Paşa *“Efendi iş bu hale geldikten sonra donuna da işesen, ben seni zorla alıp götürürüm; ördeğini de beraber al!”* demiş ve zorla meclise götürmüştür. Nuri Efendi Meclise getirildiği zaman Elmalılı Hamdi tarafından fetva sureti kaleme alınmıştır. (Çiğdem: 2005,426; Sırma: 2007,108-109) Daha sonra Nuri Efendiyi Meclise götüren heyet hal fetvasını yazması için Nuri Efendi’yi razı edememiştir. Ancak bu sırada Hamdi Efendi’nin Nuri Efendi’ye *“Bir Müslüman sizi fetva emini olarak değil de bu memlekette yaşayan bir âlim insan sıfatı ile müracaat edip hal fetvasının caiz olup olmadığını sorduğu zaman sizin şeriat hükmü gereğince cevap vermeye mecbursunuz”* demesi üzerine Nuri Efendi Elmalılı Hamdi’ye hal fetvasının uğursuzluk getireceğini, bunu yapmamaları gerektiğini söylemiş ve tekliften feragat ederek belki de padişahın kendisini azledeceğini söylemiştir. Bunu söylemesi üzerine Mustafa Asım Efendi fetvanın feragat teklifi veya hal sureti gibi iki şık üzerine yazılsa kabul edip etmeyeceğini sormuş ve Nuri Efendi de kabul etmiştir. Daha sonra Nuri Efendi yine fetvayı imzalamaktan imtina etmiş ve baskılara fetva içerisinde yazan suçların II. Abdülhamit tarafından işlenmediğini söylemiştir. Asım Efendi’nin II. Abdülhamit’i ölümle tehdit etmesi üzerine Nuri Efendi istemeyerek de olsa imzalamıştır. (Paksüt, 1992:20; Çiğdem: 2005,427-428) Meclis’e getirilen hal fetvası oylanmış ve oylama neticesinde iki hayır oyu ve diğer mebusların kabulüyle kabul edilmiştir. Oylamada istifa şikkı hiç oylamaya sunulmamıştır. (Küçük, 2005: 223; Çiğdem, 2005: 428)

Ali Kozan (2015:379) Elmalılı Hamdi’nin İstibdat devrinin şeriat hükümlerini budadığı bir dönemde bunun yerine geçebilecek en güzel uygulamanın meşrutiyet ve Meclis-i Mebusan olduğuna dair yazısını delil göstererek Elmalılı Hamdi’nin II. Abdülhamit’in halini isteyerek yaptığını iddia etmiştir.

İsmail Ersöz (1993:171)’a göre bazı tarihçilerin ileri sürdüğü gibi Hamdi Efendi fetvayı II. Abdülhamit’in öldürüleceğine dair endişe yüzünden kaleme almamış; bilakis kendi istek ve düşüncesi ile kaleme almıştır.

İsmail Kara (2012:20-21) Elmalılı Hamdi Yazır’ın II. Abdülhamit’e muhalif olmasının sebebini II. Abdülhamit’in medreseleri kendi haline bırakarak modern eğitim kurumlarına yönelmesi olarak görmüştür. Hamdi Yazır’ın görevi olmadığı halde hal

fetvasının müsveddesini yazmasını da bu minvalde değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.

II. Abdülhamit'in hal fetvasının yazılması üzerine Nuri Sağlam Mehmet Akif ile ilgili iddialar ortaya atmıştır. Nuri Sağlam (2009:4-8)'a göre II. Abdülhamit'i hal eden fetvayı Mehmet Akif yazmıştır. Mehmet Akif bazı dönemlerde hedef saptırmak için değişik isimlerle yazılar kaleme almıştır. Bu isimlerin başında da "Mehmed Fahreddin" gelmektedir. Her ne kadar Mehmet Akif "Müstear isim kullanmadım. Yalnızca kendi isimle Resmi Gazete ve Sırat-ı Müstakime yazılar yazdım" demişse de Nuri Sağlam'ın iddiasına göre Mehmet Akif'in farklı müstearların kullanmıştır.

Sırat-ı Müstakim dergisinde "Mehmed Fahreddin" adı altında çıkan ilk yazı "İkinci Başlık" adı altında yayımlanmıştır. Bu yazı Tanin gazetesini eleştiren nitelikte olmuştur.⁴⁸ Bu yazıda Mehmed Fahreddin II. Abdülhamit için ağır ifadeler kullanmış ve II. Abdülhamit'i bir milletin kanını emen ve bunun için dini kullanan bir dessay olarak tarif etmiştir. Mehmed Fahreddin yazının devamında Jean-Jacques Rousseau ve Montesquieu'den örnekler vererek ülkenin içerisinde bulunan durumun müsebbibi olarak II. Abdülhamit'i ve İTC'ye muhalif olan insanları göstermiştir. Bu durumlar Nuri Sağlam'a göre Mehmet Akif'in yazım tarzı ve üslubunun aynısıdır. Daha sonra sekiz seri halinde ve "Tesettür-ü Nisvan" başlığı altında çıkan yazı Mehmet Akif'in yazısından hemen sonra gelmiş ve "İçindekiler" bölümünde alfabetik sıra gözetilmemiştir. Bu yazıların birisinde Mehmed Fahreddin kendi hayatıyla ilgili bilgiler vermiştir. Bu bilgiler Nuri Sağlam'ın iddiasına göre Mehmet Akif'in hayatıyla birebir örtüşmektedir. Yüzden fazla Mehmed Fahreddin ismiyle çıkan yazılarda Alay İmamı, Alay Müftüsü unvanları gibi değişik unvanlar kullanılmıştır. Nuri Sağlam'ın iddiasına göre bu durum Mehmet Akif'in İTC tarafından özel olarak korunduğuna işaret etmektedir.

Nuri Sağlam son iddiasını ise Mehmed Fahreddin imzası ve "İz âlem-testahi fa'sna' ma-şi't" ismiyle çıkan yazısında söylemektedir. Bu yazıda Mehmed Fahreddin Edirne Hükümet Meclisi salonuna ithafen söylediği sözlerde; 4 Nisan günü neşrolunan

---

⁴⁸<http://www.bagcilar.bel.tr/Files/eKitap/Siratimustakim/siratimustakim6/siratimustakim6.html#135/z>

ve kendisinin yazdığı beyannamenin nasıl bir tebrik ile karşılandığını ve buna bir türlü inanmak istemeyenlere nasıl imza ettiğini söylemektedir. (Zengin, 2009)⁴⁹

Suat Mertoğlu ise Nuri Sağlam'ın iddialarını kabul etmemektedir. Ona göre bu yazılarda çıkan yazar bir devlet memurudur ve bu devlet memuru olan bir kişi müstear kullanamaz. Mehmed Fahreddin'in bir yazar olduğunu söyleyen Mertoğlu bu kişinin Mehmet Akif'e ithafen bir şiir yazdığını da iddia etmiştir. Eşref Edip'in Akif ile alakalı yazdığı biyografi de Mehmed Fahreddin' müstakil bir şahsiyet olarak tanıtmıştır. Hatta bu konuyla alakalı Bursa'da Mehmet Akif'in ve Mehmed Fahreddin'in birlikte bir mecliste bulduklarını Mehmed Fahreddin'in ulemayla alakalı yaptığı eleştirilere Mehmet Akif'in katılmadığını söylemiştir. Mertoğlu (2017) Mehmet Akif'in kendisini saklayarak herhangi bir polemige girmeyeceğini iddia etmiştir. Mertoğlu Hal fetvası ile alakalı olarak da yazıda geçen bir telgraf olduğunu ve bu yazının hal fetvasıyla bir alakasının olmadığını söylemiştir.⁵⁰

Hal fetvası metninde II. Abdülhamit ile alakalı birçok iddia öne sürülmüştür. Bu iddialardan bazıları dini konularda önem arz eden konuları şer'i kitaplardan çıkarmak, bu kitapların çıkarımı ve dağıtımına engel olmak bulunan kitapların ise yakılması emrinin verdiği; hazine mallarını israf ederek kullandığı ve şeriat hükümlerine aykırı olarak harcamalar yaptığı; emri altında bulunan tebaasındaki insanları haksız ve hukuksuz bir biçimde hapsedmesi, sürgüne göndermesi ve öldürmesi; yaptığı zulmün bir süreklilik arz etmesi ve Müslümanların arasına fitne sokarak onların birbirlerine karşı düşman olması, yaşamlarını bozmak olduğudur. (Bahadıroğlu, 2015)⁵¹

II. Abdülhamit bu iddialarla suçlanmasına rağmen kendisine herhangi bir şekilde müdafaa hakkı verilmemiş ve yargı olmadan hüküm verilmiştir. Kanuni Esasi'nin maddelerinde padişahların sorumsuz bir yetkisi vardır.⁵² Bu maddeden de anlaşılacağı gibi II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi anayasaya aykırı bir şekilde olmuştur.

---

⁴⁹ "Söyle ey Edirne'nin Belediye Dairesi! O en büyük zalim Abdülhamid'in tahttan indirilmesi için çekilen genel telgrafi, gözlerimi âdeta kör eden o gözyaşı tufanımla nasıl yazdığımı, salonda dünyayı unutacak kadar kendimden geçerek nasıl yarım saatten fazla okuduğumu, ateşler, alevler püsküren bu ilhamlı konuşmamla muhalif gözleri bile nasıl ikna ederek susturduğumu, belgeyi imza ettirmeye nasıl muvaffak olduğumu..."

⁵⁰ <http://www.haber7.com/kultur/haber/457550-abdulhamidin-hal-fetvasini-akif-yazmadi>

⁵¹ Ek 3

⁵² Madde:5 Zat-ı Hazret-i Padişah'ının nefsi hümayunu, mukaddes ve gayr-i mesuldür.

4.4. ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN II. ABDÜLHAMİT'E BAKIŞ AÇISININ DEĞİŞMESİ

Elmalılı Hamdi; II. Abdülhamit döneminde uygulanan istibdad anlayışına muhalif bir duruş sergilemiştir. Ona göre İslami bir yönetim anlayışında istibdad değil meşrutî bir yönetim anlayışı olmalıdır. II. Meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından gelişen süreçte bunu destekleyen Elmalılı; II. Meşrutiyetin getirmiş olduğu hürriyet, eşitlik, meşveret gibi usullerin hem devletin gelişmesinde önemli olacağı hem de İslami açıdan uygun olacağını söylemiştir. Ancak daha sonraki süreç içerisinde iktidara gelen İTP II. Meşrutiyeti yanlış yorumlamış ve II. Abdülhamit'ten daha fazla bir istibdad sergilemişlerdir. II. Meşrutiyetin ilan edilmesi sonrasında gelişen süreçte İTC'nin sergilemiş olduğu politikalara muhalif bir duruş sergilemiştir. Daha sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yaptığı inkılapların İslami düşünce aleyhinde olması ve özellikle bu yapılan inkılaplardan harf devrimi, hilafetin kaldırılması gibi uygulamaların yanlış olduğunu düşünen Elmalılı; II. Abdülhamit'e karşı sergilemiş olduğu tutumun yanlış olduğunu düşmüştür. Bu tutumunda dolayı çok mustarip olmuş ve "hayatımda yaptığım en büyük hata" demiştir. (Kozan, 2016)

Elmalılı Hamdi'nin hal fetvasından sonra II. Abdülhamit tahttan indirilmiş ve sürgün olarak Selanik'e gönderilmiştir. Hal fetvasının müsveddesini yazan Elmalılı Hamdi ise daha sonraki süreçte yaptığının büyük bir yanlış olduğunu büyük bir üzüntü ile dile getirmiştir. Bu konuyla alakalı Elmalılı Hamdi'nin oğlu Muhtar Yazır yetmişli yılların sonuna doğru Avukat Fazlı Bey'e dert yanmış ve babasının Cumhuriyetin ilanından sonra evinden hiç dışarı çıkmadığını münzevi bir hayat yaşadığını söylemiştir. Muhtar Yazır babasının II. Abdülhamit'i hal eden fetvayı yazmasının akabinde devletin kendisine bağladığı emekli aylığını almadığını ve "Biz Sultan Hamid'i hal' edilmesine karar verdik. Bu para bana haramdır!" dediğini söylemiştir. Bu fetvayı niçin yazdığı sorusuna ise Elmalılı Hamdi II. Abdülhamit'in hal edilmemesi durumunda katledileceğini ve bunun korkusu içinde hal fetvasını yazdığını söylemiştir. (Gürlek, 2004:152-153; Refik, 2005:80-81; Akyavaş, 2003:287; Türkgeldi, 2010,37-38; Ogan, 2008:84- 85; Rıfat, 1996:178-179; Çiğdem, 2005:429)

İsmet Ersöz (1993:171)'a göre bazı insanların iddia ettiği gibi Elmalılı Hamdi Yazır şartların zorluğundan veya II. Abdülhamit'e bir şey olur endişesi ile hal fetvasını kaleme almamış bilerek ve kendi rızası ile hal fetvasını yazmıştır.

Ali Kozan (2012:379)'ın iddiasına göre Elmalılı Hamdi Yazır'ın bu sözleri hal fetvası sürecine bilerek katıldığıın delilidir. Yazır *“İstibdad devrine şeriat hükümlerini budamak istediği bir dönemde bunun yerine geçebilecek en güzel vasıta, Meşrutiyet ve Mebusan Meclisi'nin ikame edilmesidir.”* demiştir.

Fatma Paksüt (1992b:20)'ün iddiasına göre ise Meclis II. Abdülhamit'i indirmemiş bir oldubittiye boyun eğmiştir. Karar gönül rızası ile verilmemiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

NECİP FAZIL (KISAKÜREK) VE II. ABDÜLHAMİT

5.1. NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN HAYATI

Necip Fazıl II. Abdülhamit'e yapılan bomba suikastının de hâkimi olan ve İstinaf Reisi olan Maraşlı Kısakürekzade Hilmi Efendinin torunu ve Abdülbaki Fazıl Bey ile Mediha Hanım'ın oğlu olarak İstanbul'da dünyaya gelmiştir. (Kısakürek, 1990:7) 1912 yılında büyükbabası Hilmi Efendi'nin Lejyon de Nor Nişanı olması hasebiyle Gedikpaşa Fransız Mektebine kaydolmuş daha sonra bu okula uyum sağlayamamasından dolayı aynı semtte bulunan Amerikan okuluna devam etmiştir. (Kısakürek, 1990:21) Ailesi ile birlikte Heybeliada'ya taşındıktan sonra burada gördüğü bahriyelilerden etkilenecek Bahriye Mektebi sınavlarına girip başarılı olmuş ve 1915'te Mekteb-i Fünun-u Bahriye öğrencisi olmuştur. (Kısakürek, 1990:35) Okulda Nazım Hikmet, Nizamettin Nazif ve Fahri Korutürk ile arkadaş olmuş ve şiir yazmaya başlamıştır. (Baypınar, 2002:58) Bu dönem içerisinde yetişkinlik devrelerini geçiren Necip Fazıl dünya, kâinat, eşya, hadise gibi birçok olayla zihnini meşgul etmiş ve “*Bu akrep sualler, çocuk beynimi dişliyordu*” diyerek durumun onu “*yaratıcının birliğine davet*” eden bir durum olduğunu söylemiştir. (Çebi, 1987:13) Necip Fazıl bu ruh hali içerisinde iken “Örümcek Ağı” adlı şiirini 1925 yılında kaleme almıştır. (Kısakürek, 1990c:304) 1921 yılında okulu bitirmeden önce eğitimine ilave olması amacıyla Darülfünunda Felsefe ve Edebiyat bölümüne kayıt yaptırmış ve burada eğitim alırken kütüphane müdürü olan Hasan Ali Yücel ve hocası Mustafa Şevki Tunç ile arkadaşlık kurmuştur. (Okay, 1987:2)

1922 yılında Necip Fazıl İkdam gazetesinde yazarlık yapan Yakup Kadri'ye şiirlerini göstermiş ve şiirleri takdir toplayınca Yahya Kemal'in, Ahmet Haşim'in yazdığı “Yeni Mecmua” da şiirleri yayımlanmaya başlamıştır. 1936 yılına kadar birçok gazetede şiir ve hikâye yazmaya başlayan Necip Fazıl, Cumhuriyetin ilanının ardından Maarif Vekâletinin açtığı sınav neticesinde yurtdışında eğitim imkânına kavuşmuş ve Paris'te eğitim almaya başlamıştır. Bu dönem içerisinde bir “bohem devri” yaşayan Necip Fazıl düzensiz bir hayat yaşamış ve eğitimini yarıda bırakarak İstanbul'a geri dönmek bırakmak zorunda kalmıştır. Paris'te aldığı felsefe eğitimi onun hem yaşam

tarzında hem de şiirlerinde çok etkili olmuştur. İstanbul'da iken bankada görev almış ve daha sonra muhabirlik yapmıştır. Daha sonra 1930 yılında Ankara'ya yerleşmiş ve bankacılık görevine devam etmiştir. (Kısakürek, 2013:78; Baypınar, 2002:60-67)

Necip Fazıl Kısakürek'in hayatındaki en önemli dönem noktalarından birisi Seyyid Abdülhakim Arvasi ile tanışması olmuştur. 1934 yılında Kısakürek İstanbul'da vapur ile seyahat ederken karşısına Abdülhakim Arvasi 'nin talebesi oturmuş ve gözleri ile Necip Fazıl'a bakmıştır. Necip Fazıl gözlerini ne kadar kaçırsa da Arvasi' nin talebesi gözlerini kaçırmaz ve aralarında bir konuşma geçmiştir. O zat tasavvuftan bahsederken Arvasi' yi işaret etmiş ve Hoca'nın Beyoğlu Ağa Camii'nde vaaz verdiğini söylemiştir. Necip Fazıl arkadaşı Abidin Dino ile birlikte Arvasi' nin vaaz ettiği Beyoğlu Ağa Camisine gitmiştir. Konuşmalarından çok etkilenen Necip Fazıl ve Abidin Dino Hoca'nın elini öpmek istemiş; ancak Hoca Eyüp Sultanda ikamet ettiklerini ve her zaman gelebileceklerini söylemiştir. Necip Fazıl, Abdülhakim Arvasi ile tanıştıktan sonra onu ziyaret etmek amacıyla Eyüp Sultandaki ikametgâhına gitmiştir. Hocanın kendisi üzerinde bıraktığı etkiyi bir bayılma etkisi olarak tarif eden Necip Fazıl Kısakürek irşat edicisinin kendisini bir bakışıyla ayaklarını yerden kestğini söylemiştir. Sonraki süreçte Eyüp Sultana sürekli gidip gelen Necip Fazıl Abdülhakim Arvasi' nin müridi olmuştur. (Boz, 2012:12; Kısakürek, 1989a:125; Kısakürek, 1990d:96-97; Kısakürek, 1989d:9; Kısakürek, 1990:77-82)

Abdülhakim Arvasi' nin müridi olduktan sonra Necip Fazıl Paris'te yaşadığı dönemi anlatırken çok pişman olduğunu ve hayatının bu döneminde yaşadıklarını anlatmaya İslami edebinin ve utanma duygusunun mani olduğunu söylemiştir. Bu düşüncelerin dışında Kısakürek hayatının her döneminde bu hicabı yaşamış ve bunları şiirlerine de aktarmıştır. "Günah" adlı şiirinde geçen "Sanırım, insanların her suçunda ben varım; / Günah uzun bir kervan, ta ucunda ben varım" dizeleri de bu durumu anlatmıştır. (Esen, 136:2011)

Abdülhakim Arvasi ile tanıştıktan sonra İslami eseler kaleme almaya başlayan Necip Fazıl bu değişiminden sonra ilk eseri olarak 1934 yılında "Tohum" adlı eserini kaleme almıştır. (Kısakürek, 1991) Daha önce kaleme aldığı eserlerde daha çok bohem bir hayatı, halk şiiri havasını bir kenara bırakan Kısakürek; daha farklı bir âleme yönelerek metafizik kavramlarını şiirine taşımıştır. (Çebi, 1987:335)

1938 yılında ülke içerisinde yeni bir milli marş yazma isteği oluşması üzerine ve Ulus gazetesinin düzenlediği yarışmaya katılan Necip Fazıl bu yarışmada kaleme aldığı “Büyük Doğu Marşı” ile kazanmış ancak çeşitli sebeplerden bu kabul edilen şiir yeni bir milli marş olarak resmîyet kazanmamıştır. (Kısakürek: 1990a:280-281)

1942 yılında yazdığı bir yazıdan ötürü ilk mahkûmiyet kararını alan Kısakürek, ömrünün sonuna kadar aldığı mahkûmiyet kararlarının toplamı 101 yılı bulmuştur. Hakkında açılan davaların geneline bakıldığında “rejime itaatsizlik, Türklüğe hakaret, anayasal rejimi devirmek” gibi maddeler bulunmuştur. (Çoban, 2015: 69-70)

Necip Fazıl 1943 yılında birçok isim ile birlikte “Büyük Doğu” adını verdiği dergisini çıkarmaya başlamıştır. Bu dönemde ona “Büyük Doğucu” lakabı da verilmiştir. Türkiye'nin en uzun dergilerinden biri olan “Büyük Doğu Dergisi” 1978 yılına kadar çeşitli vesilelerle kapatılıp tekrar açılırsa da devam etmiştir. Burak Sönmezer (2014:101)'in iddiasına göre Büyük Doğu dergisi İkinci Dünya Savaşı'nın ortalarında yayın hayatına başlamış ve İslami, milliyetçi motifleri içinde barındırmıştır. “Büyük Doğu” dergisi Burhanettin Duran (2016:315)'a göre Necip Fazıl çıkardığı bu dergi ile ülke içerisinde bulunan siyasi, dini ve kültürel konulara değinmiş ve bu konularla alakalı olarak İslami çözüm önerilerinde bulunmuştur. Büyük Doğu dergisinin sunduğu sadece bu çözüm önerileri olmamış Batı'nın empoze ettiği Komünizm ve Kapitalizm gibi ideolojilere karşı olarak İslam'ın daha üstün bir nizam olduğu vurgusudur.

Necip Fazıl Büyük Doğu Dergisinin çıkmasının ardından ülkenin muhtelif yerlerinde konferanslar ve vaazlar vermiştir.

1980 yılında Türk Edebiyat Vakfı tarafından "Sultanu's- Şuara" (Şairler Sultanı) unvanını alan Necip Fazıl Kısakürek 25 Mayıs 1983 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. (Baypınar, 2002:72-73)

5.2. NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN SİYASİ DÜŞÜNÇESİ

5.2.1 İdeolocya Örgüsü ve Necip Fazıl Kısakürek

Necip Fazıl Kısakürek'in kaleme aldığı eserlerden siyasi düşüncesini anlatabilecek en önemli eser "İdeolocya Örgüsü" dür. Bu eser Büyük Doğu idealini anlatırken aynı zamanda onun düşünce yapısının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu düşünce yapısını Büyük Doğu mefkûresi olarak adlandıran Necip Fazıl Kısakürek; "İdeolocya Örgüsü" adlı eserinde mefkûresini en ince ayrıntılarına kadar açıklamıştır.

Temel prensipleri olarak: "ruhçuluk, keyfiyetçiler (öze, halis olana, hak olana dönme), şahsiyetsizlik, ahlakçılık, milliyetçilik, sermaye ve mülkiyete tedbircilik, cemiyetçilik, nizamcılık, müdahalecilik olarak belirlemiştir. (Kısakürek, 2015b:389)

İdeolocya örgüsü toplumda oluşabilecek yönetim mekanizmasından toplum yapısının olması gerektiği düzeni anlatmaktadır. Onun zihninde kurguladığı devlet yapılanmasının kurumlar: "Yüceler Kurultayı, Başyüce ve Başyüce Vekili, Başbuğ, Yüce Din Dairesi, Halk Divanı, Başyücelik Akademiyası"dır.

Başyücelik makamı olarak isimlendirdiği makam devlet başkanı makamıdır ve bu makama gelecek kişi millet içerisinde sivri en ahlaklı ve en bilgili kişi olmalıdır. Başyücelik makamına gelecek kişiyi Yüceler Kurultayı 5 senede bir olarak seçilmektedir. Kısakürek kurguladığı bu ütopyada hâkimiyetin halkın değil Hakkın olduğunu ve Yüceler Kurultayındaki duvarda "Hâkimiyet Allah'ındır" yazılı bir levhanın asılı olduğunu söyler.

Yasama konusunda son sözün Yüceler Kurultayına ait olduğu bu devlette yürütme etkisinin son mercii ise Başyücedir. Devletin üst kademelerine getirilecek insanların özel bir eğitim sürecinden ve titiz bir elemenden geçirilmesi gerekmekte ve Yüceler Kurultayına seçilecek birisinin en az 45 yaşını doldurması gerektiğini söylemektedir. (Kısakürek, 2015b:285-296)

İdeolocya örgüsündeki devlet yargılama sistemi özel eğitimden geçmiş hâkimler eliyle görülmektedir. Hâkimler "açık çek" denecek bordolara sahiptir ve ekonomik anlamda rahat olmaları verdikleri hukuki kararda herhangi bir zaafa düşmemelerini sağlayacaktır. Şeriat hukukunun devlet düzeyinde etkili olması gerekmekte ve cezaların ağırlığı toplumun korunması için lazımdır. (Kısakürek, 2015b:315)

Necip Fazıl Kısakürek'in kurduğu bu ütopyik devlet genel olarak incelendiği zaman kişi haklarını koruyan ideolojik ve kültürel anlamda topluma yön gösteren, şeri hükümleri içerisinde barındıran bir devlet kurgusudur.

5.2.2. Necip Fazıl Kısakürek'in Siyasetle Meşguliyeti

Kısakürek'in siyasi hayatı 1940'lı yılların başında başlamıştır. Bu dönemde ülke içerisinde tek parti iktidarı ve "Milli Şef" İsmet İnönü dönemi yaşanmaktadır. Bu dönem Rasim Özdener (2006:138)'e göre "Allah" demenin yasak olduğu, dinin sadece vicdanlarda yaşayabileceğinin söylendiği bir dönem olmuştur. İşte böyle bir dönemde İslamcılık cereyanının bir temsilcisi olarak Necip Fazıl selefının olmamasına rağmen kendi cesareti ile hareket ederek İslami konudaki hassasiyetini dile getirmiştir.

Rasim Özdenören (2006:143)'in iddiasına göre Kısakürek, entelektüel planda Müslümanca düşünmenin Cumhuriyet dönemindeki ilk temsilcisidir. Dönemin diğer İslam düşünürler olan Said Nursi, Elmalılı Hamdi ve Mehmet Akif'ten onu ayıran en önemli ayırım onların Osmanlı aydını şeklinde olmalarıdır.

Necip Fazıl hayatının neredeyse tüm döneminde siyasetle içiçe bir yaşam sürmüştür. Kaleme aldığı eserlerden yayımladığı dergilere kadar birçok yerde siyasetten bahsetmiş kendi çizdiği siyasi görüşe uygun bir oluşum aramıştır. O, yaşadığı dönem itibariyle soğuk savaş yıllarını hissetmiş bir insandır. Bu dönemde komünizm ve kapitalizm gibi dünyayı etkileyen hâkim ideolojiler Türkiye üzerinde de etkisini hissettirmiştir. Komünizmin temel yapısı olarak materyalist bir dünya görüşüne sahip olması Necip Fazıl'ın kişiliğinde anti-komünist bir yapının oluşmasına neden olmuştur. Necip Fazıl (Kısakürek, 2012: 60-61) komünizm ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Komünizm bir ayağı (Marx), bir ayağı (Engels) ve bir ayağı (Lenin) den ibaret üçayaklı bir sehpadır... İnsanlığın idam sehpasına benzeyen bu üçayaklı çatıda, dili bir karış dışarıya vurmuş, gözleri fırlamış ve suratı kireçten daha beyaz bir renk bağlamış bir (martirmaznum) sallanmaktadır. İnsan..."

Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan Necip Fazıl 28 Haziran 1949 yılındaki seçimlere katılabilmek adına arkadaşları ile birlikte bir parti kimliği altında "Büyük Doğu" cemiyetini kurmuşlar ve bu oluşum 26 Mayıs 1951'de feshedilişine kadar devam etmiştir. (Kısakürek, 2014:6) Partinin kuruluş amacı Türk ferdinin ruhunu tamamlamak, ahlak ve dünya görüşünde erginleştirmek olarak tanımlayan Kısakürek; cemiyetin tüm ahlak dışı oluşumlara karşı olduğunu ifade etmiştir. (Kısakürek, 2014:20-

21) Kurduğu bu partinin mücadele ettiği gruplar olarak şunları söylemiştir: İnkâr eden ve kopyacılar, madde ve komünizm ideolojisine bağımlı olanlar ve ham softa kaba yobaz olarak tarif ettiği din ölçülerini nefsi duygularına indirgeyen insanlar. (Ak, 2009:143)

Necip Fazıl'a göre partililik kavramı Sultan Abdülaziz dönemi ile başlayan ve ülkenin bölünüp parçalanması için dış ülkelerden getirilen bir ithal maldır. İTC koca bir devleti bir zara bağlayan bir parti; Hürriyet ve İtilaf Partisi ise milletin kurtuluşunun önünde duran ve İTC'nin önünde duran antitezdi. CHP için ise Necip Fazıl ülkeyi mekân ve madde anlamında kurtaran bu partinin ruh anlamında batıran ceberuti bir yönetim olduğunu söylemiştir. (Mumyakmaz, 2017:174)

Necip Fazıl İTP'nin Türkçülük idealini getirerek aslında varlığımızın kaynağı olan İslam düşüncesi ile değiş-tokuş yaptıklarını söylemiştir. Ona göre milliyetçilik düşüncesi insanın kendi benliği ile bağlantılı olan ve dine dayalı bir düşünceyken İttihad ve Terakki bunu bu şekilde gerçekleştirmemiştir. (Kısakürek,2015:200)

Kısakürek'e göre Türk siyasal tarihinde genç Osmanlılardan başka dünya görüşüne sahip herhangi bir oluşum gelmemiştir. Ancak onlarda milleti kucaklayıcı bir idealleri olmadığından dolayı millete kendilerini benimsetememiştir. Tüm bu partilerin ortak noktası batıyı her daim ilerde görmek, milletin ilerlemesi için batıda bulunan bütün hasletleri almaktır. Fransız İhtilali döneminden kalma demokrasi, liberalizm, adalet ve hürriyet gibi mefhumları devşirerek kurtuluşu dışarda aramışlardır. (Mumyakmaz, 2017:174)

Necip Fazıl kurguladığı siyasi nizamın oluşması için Necmettin Erbakan'dan Adnan Menderes'e kadar birçok siyasi kişilikle hareket etmiş ve onlara destek vermiştir. Ercan Yıldırım (2015:496)'a göre Necip Fazıl siyaseti ve dönemin siyasi figürlerini sadece bir "maşa" olarak görmekte ve onları sadece kendi davası için kullanmaktadır. Gerçek siyasi düzenden bir beklentisi olmayan Necip Fazıl, "İslam davası uğruna bir menfaat sağlayabilir miyim?" düşüncesi ile siyasi partilere yaklaşmıştır.

Yasin Beyaz (2012:15)'in iddiasına göre Necip Fazıl parti seçimlerinde her zaman kötünün iyisi olan tarafı seçmiştir. Onun düşündüğü sistemde çok partililik veya tek partililiğin pek bir önemi yoktur. Çok partili sistem bir karmaşanın içinde devam

ederken; tek partili bir oluşum ise tek sesliliği savunan bir anlayışa bürünecektir. (Kısakürek, 2015:86)

Necip Fazıl siyasi hayatının başlarında ezanın asli şekline döndürülmesi, Demokrat Parti'nin İslami düşüncelere biraz daha ılımlı davranması Adnan Menderes'i İslam inkılabını gerçekleştirecek bir remz şahsiyet olarak görmesine sebep olmuştur. 1954 seçimlerinden sonra Demokrat Partisi içindeki dalgalanmalar ve Menderes'in onun iddia ettiği İslami reformları gerçekleştirememesi neticesinde Demokrat Partiye mesafeli olmuş; Menderes ve arkadaşlarını idamlarından sonra rahmetle yâd etmiştir. (Kısakürek, 1990b:445) Kısakürek Adnan Menderes'in idamının ardından "Ozan" mahlasıyla birlikte 1964 yılında "Zeybeğin Ölümü" adında şiir yayınlamıştır.⁵³

1960 yılında yapılan ve Necip Fazıl Kısakürek'in anlatımıyla "yoğurttan bir hükümete mukavvadan bir hançer saplandı" (Kısakürek, 2015d:19-20) diyerek nitelendirdiği 1960 darbesi Türk siyasi hayatında yeni bir sayfa açmıştır. Darbe sonrası ortaya çıkan siyasi oluşumlarda Süleyman Demirel'e karşı durmuş; kısa bir süre Milli Selamet Partisi içerisinde yer almış ve daha sonrasında Necmettin Erbakan'a da muhalefet etmiştir.

1972 yılında kurulan MSP bir sene sonra yapılan seçimlerde CHP ile bir koalisyon kurmuş; bu koalisyon sonucunda Bülent Ecevit Başbakan olurken Necmettin Erbakan Başbakan Yardımcısı olmuştur. MSP'nin CHP ile koalisyon kurması İslam kesimlerden tepkilere neden olmuş ve yıllardır fikren karşı durdukları bir oluşum ile nasıl bir araya gelineceği görüşü yaygınlaşmıştır.

1977 yılında yapılan seçimlerinde Erbakan ile Kısakürek arasındaki sorun daha çok belirginleşmiştir. Bu dönemde Necip Fazıl Necmettin Erbakan'a olası erken seçimlerde milletvekili adayı göstermesi için 40 kişilik bir aday listesi vermiştir. Parti içerisinde kendisini oyalama taktiği izlenmiş ve bunun sonunda Kısakürek MSP aleyhine yazılar kaleme almaya başlamıştır. (Güzel: 2003, 335)

Kısakürek "Raporlar" adlı eserinde insanların Necmettin Erbakan'a bir peygamber gibi gördüklerini söylemiş ve bu davranışlarından ötürü Necip Fazıl Kısakürek Milli Türk Talebe Birliğine (MTTB) olan ümidini kaybetmiştir. Hatta bu durum karşısında Erbakan'ın "pişmiş kelle gibi" güldüğünü söylemiştir. (Ceran 2010;

⁵³ <http://www.haber7.com/yazarlar/mustafa-yurekli/880261-necip-fazilin-menderese-yazdigi-agit>

Kısakürek, 1993:52) Necip Fazıl Necmettin Erbakan'ın aşk, his ve düşünce manasında eksik olan ve "tezgâhtar ağzına" sahip bir insan olduğunu; kibirli ve insanları tepeden gören bir insan olduğunu söylemiştir. (Kısakürek, 1993: 37; Kısakürek, 1993:108) Erbakan Kısakürek'e göre söz söylemeden boynunun vurulması gereken tek adamdır. (Kısakürek, 1993:180)

Kısakürek MSP ile alakalı aynı davanın yoldaşı olmadıklarını MSP'nin içi boş bir konserve kutusu hüviyetinde olduğunu ve lafta Müslüman olduklarını söylemiştir. Bir dönem bu partinin şiddetli tutmasının aslında bir konu hakkında ümidinin yanlış neticelenmesi sonucu olmuştur. Onlara kendi düşünce yapısında olan doğruları anlattığını ancak MSP'nin yönetimi ve lideri onu dinlememiş ve farklı bir yoldan devam etmişlerdir. Necip Fazıl MSP'nin müspet hiçbir hamlesinin olmadığını iddia etmiştir. (Kısakürek, 2017:112)

Kısakürek'in siyasi hayatında Alparslan Türkeş'in de önemli bir yeri olmuştur. MSP ve Erbakan'dan istediği etkiyi alamayan Necip Fazıl; ülkücülerin Komünizm ile olan mücadeleleri ve kendisine duydukları saygının neticesinde ülkücü kesime yönelmiştir. O Ülkücü kesimin Komünizm ile olan mücadelede aktif rol almalarını ve kendi ütöpik hayali olan "İdeolocya Örgüsü" ne sahip olmamalarına rağmen bazı ıslah çalışmalarından sonra partinin daha aksiyoner bir yapılanma olacağını düşünmüştür. (Kısakürek, 2014:267) Türkeş'in 3 Mayıs günü "Türk Milletine Beyanname" adlı altında kaleme aldığı ve tüm yayın organlarında yayınlanan bildirisini Kısakürek altın keyfiyetinde olduğunu söylemiştir. Yayınlanan bu bildirinin ardından Necip Fazıl'ın Tercüman gazetesine verdiği bir röportajda MHP'ye oy verilmesi gerektiği ancak MHP'ye verilmezse AP'ye verilmesi gerektiğini söylemiştir. (Kısakürek, 1999:25) Alparslan Türkeş'in kurduğu parti ve oluşum ruhi değerlere önem veren; milliyet bağlılığı olan tam manasıyla İslam imanıdır. Onun iddiasına göre yıllardır beklenen Türk Milletinin kurtarıcısı artık gelmiş ve kırk senedir kendi verdiği emeğin semeresini bu oluşumdan beklemektedir. (Kısakürek, 1993:307) Daha sonraki süreçte birkaç kez Türkeş ile görüşen Necip Fazıl Kısakürek 1977 seçimlerinden önce Türkeş'in evinde buluşmuşlardır. Bu döneme tanıklık etmiş olan Taha Akyol Necip Fazıl Kısakürek'in bu görüşmeden pek memnun kalmadığını ve hayal kırıklığı ile ayrıldığını söylemiştir. (Akyol,2014)

Kısakürek daha sonraki süreçte kendisini ziyarete gelen MTTB heyetine ülkücüler ile ilgili olarak şunları söylemiştir: *“ülkücülerini demir cevheri zannettim. Onları işleyerek çelik yapabileceğimi zannettim. Ancak gördüm ki teneke imiş; kaldırıp attım”* (Şentürk, 2015:299)

Necip Fazıl (Kısakürek, 2017:98) için “milliyetçilik” kavramı bir ideolojiden ziyade psikolojiyi temsil etmiştir. İdeoloji denilen mefhumun tüm insanlara hitap eden bir yapısının olması eğer bu yapıya sahip değilse zaten kabul görmeyeceğini söylemiştir.

Kısakürek yaptığı siyasi söylemlerin içerisinde CHP ile alakalı yoğun bir eleştiri yapmaktadır. CHP’yi bir put hane olarak tanımlayan Necip Fazıl; milleti itlaf etmek için görevlendirilmiş bir parti olarak tanımlar. (Kısakürek, 1999:20) Ona göre CHP’nin esas amacı milletin manevi değerlerine musallat olmak ve iktidarda olduğu dönem içerisinde bir cani; muhalefet olduğunda ise “Yavuz hırsız” gibi hareket etmek olmuştur. (Kısakürek: 2017:113) Ercan Yıldırım’ın iddiasına göre Necip Fazıl’ın CHP’ye olan tavrı İslami kaygılardan ziyade kişisel bazı husumetlere dayanmaktadır. Kısakürek, dönemsel olarak CHP’li yetkililerle, başbakanlarla görüşmüş ve CHP’den milletvekili olma aşamasına gelmiştir. Necip Fazıl Kısakürek (1985a: 110-111) bu dönemde İnönü ile alakalı olarak şunları söylemiştir:

“Büyük adam bünyesinde en musallat hastalık tipi olan içtimai ve ferdi hüviyetler tezaadından ayıklanmış; selim akıl, selim duygu, selim hayat mümessili bir örnek şef: İsmet İnönü.”

Ancak Büyük Doğu yayınlarının başlaması ve İsmet İnönü’nün Kısakürek’i milletvekili adayı yapmaması onun İnönü ile alakalı fikrinin değişmesine sebep olmuş ve Büyük Doğu’nun 58. Sayısı kapağında İnönü’ye ithafen büyük bir kulak resmi ile birlikte “Başımızda Kulak İstiyoruz” başlığı ile çıkmıştır.⁵⁴

Kişisel husumeti ile alakalı kaleme aldığı “Sabır Taşı” adlı eserinde ödüle layık görülmesine rağmen ödülün kendisine verilmemesini “bir gericiye nasıl ödül verilir?” düşüncesi olduğunu iddia eden Kısakürek tüm kabahati İsmet İnönü’ye yüklemiştir. (Kısakürek, 2013:31)

⁵⁴ <https://plus.google.com/photos/photo/107325916496450425384/6116537184119666018>

Ercan Yıldırım (2015:498)'ın iddiasına göre Necip Fazıl'ın siyasi açıdan gözlemleri ve uluslararası alanda yaptığı analizler geleceğe yönelik fikir ortaya koyarken bulunduğu dönemle de alakalı olarak çağın gerektirdiklerini söylemektedir. Yıldırım'a göre onun yaptığı bu çıkarımlar kendi davasının işlevselliğini artırırken aynı zamanda ilerdeki dönemler için de bir kaynak teşkil etmektedir.

5.3 NECİP FAZIL'IN KISAKÜREK'İN II. ABDÜLHAMİT'E BAKIŞ AÇISI

Necip Fazıl Kısakürek siyasetten felsefeye edebiyattan din alanına kadar birçok alanda eserler kaleme almıştır. Üslup ve kaleme aldığı eserlerde kendine özgü yazım tarzı ile dikkat çeken Kısakürek; kaleme aldığı biyografik eserlerde genelde şahsi düşüncelerine yer vermiş kaynak veya tanık kullanmamıştır. Türk tarihindeki önemli şahıslarla alakalı biyografiler kaleme alan Necip Fazıl, Namık Kemal'den Adnan Menderes'e Said Nursi'den II. Abdülhamit'e kadar birçok kişi için biyografiler kaleme almıştır.

Necip Fazıl'ın II. Abdülhamit ile alakalı görüşleri Ergün Yıldırım (2015:480)'a göre dönemselsel olarak bir başkaldırı niteliğindedir. Dönemin Kemalist düşünce yapısı II. Abdülhamit'i "kızıl sultan" ve "mürteci sultan" olarak tanıtırken o bu durumu kabul etmeyerek II. Abdülhamit'i "Ulu Hakan" olarak tanımlayarak tepki göstermiştir.

Kısakürek'in kaleme aldığı biyografi eserleri içerisinde II. Abdülhamit ile alakalı olarak olan ve ilk olarak 1965 yılında yayımlanan "Ulu Hakan II. Abdülhamit Han" adlı eseri dönemin şartlarına ışık tutan bir eser olmuştur. 1950'li yıllardan itibaren II. Abdülhamit'in farklı bir padişah olduğunu anlatma gayretinde olduğunu söyleyen Necip Fazıl II. Abdülhamit'i Osmanlı Devleti içerisindeki otuz altı padişahın en büyüğü ve tarihi olarak en muazzamı olarak tanıtmıştır. O, eserindeki amacının sultanın senelerdir çalınan hakkını iade etmek için olduğunu söylemiştir. II. Abdülhamit'i Türkün öz varlığını yabancıların elinden kurtaran ve bu yabancıların gerçek amaçlarını, planlarını açıklayan bir insan olarak tanımlamıştır. II. Abdülhamit'in tahta çıktığı ilk dönemlerini tedbir alan ve elindeki imkânların tamamen olgunlaşmasını bekleyerek tedbir almak için zaman bekleyen bir padişah olarak tanımlamıştır. Padişahın asla ihlas dışı bir harekette bulunmadığını tek amacının milletini ve devletini kurtarmak olduğunu iddia etmiştir. (Kısakürek, 2015:10-11; Kısakürek, 2015:57)

Necip Fazıl ve II. Abdülhamit'in Baş Mabeyincisi Tahsin Paşa II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayındaki durumunu anlatırken, dostsuz ve münzevi bir hayat yaşadığını; alıngan bir yapıya sahip ve mustarip bir insan olduğunu söylemişlerdir. (Kısakürek, 2015; Tahsin Paşa, 2015:189)

Necip Fazıl'ın II. Abdülhamit ile alakalı olarak kaleme aldığı diğer eser ise "Abdülhamid Han" adlı tiyatro eseridir. O bu eserinde, II. Abdülhamit'in tahttan indirilme sürecini, bomba olayı ve II. Meşrutiyet dönemini anlatmıştır. Eserin ilk sahnesi Yahudi heyetinin II. Abdülhamit'ten Filistin'den bir yurt istemesi; bunun karşılığında Duyun-u Umumiyye'deki tüm borçlarını silmeyi ve yüklü miktarda padişaha para vermeyi teklif etmesi ile başlamıştır. Daha sonraki sahnelerde bomba olayı, II. Meşrutiyet'in ilanı ve 31 Mart Vakası'nın anlatılmasıyla devam etmiştir. 31 Mart Vakasının ardından II. Abdülhamit kendini tahttan indirmeye gelenlerle konuşmuştur. Burada yanına gelenlerden iki kişi gayrimüslim diğeri ise bir Yahudi'dir. İTP'nin zorunda bırakılmasıyla II. Abdülhamit Selanik'te Alatini Köşkünde yaşamaya mecbur edilmiş ve Selanik'ten tekrar İstanbul'a getirilmesi ile son bulmuştur (Kısakürek, 1985b:65-119)

Necip Fazıl II. Abdülhamit dönemini anlatmak ve bu dönemde yaşayan insanların II. Abdülhamit ile alakalı olan yanlış düşüncelerini "Büyük Doğu" adlı dergisinde Rıza Tevfik'in kaleme aldığı "Sultan Abdülhamid'in Ruhundan İstimdat" adlı şiirini yayımlamayı anlatmıştır. Sezai Karakoç'un iddiasına göre Rıza Tevfik "Bu adam bu şiiri nerden bulmuş?" demekten kendini alamamıştır. Bu yüzden ikinci defa Türklüğe hakaret suçundan yargılanan Necip Fazıl Kısakürek; DP'nin genel af ilan etmesi üzerine salıverilmiştir. (Sürgit, 2014:168)

Kısakürek (1989b:67) Osmanlı tarihine tamamıyla aynı gözle bakmamış ve İstanbul'un Fethinden başlayan yükseliş döneminin Kanuni ile birlikte düşüş gösterdiğini iddia etmiştir. Ona göre bu dönemdeki düşüşün sebebi ülke içerisinde ortaya çıkan "ham softa kaba yobazlar" olmuştur. Dinin yanlış yorumlanması neticesinde Osmanlı Devleti yıkılış aşamasına kadar gelmiş ve 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile bu durum daha da hızlanmıştır. İşte bu süreçte II. Abdülhamit'i bir kurtarıcı olarak görmüştür. Ona göre devletin yıkılışını 33 sene boyunca II. Abdülhamit'in engellemiştir.

Kısakürek Büyük Doğu adlı dergisinde yayınladığı yazılarda ve kaleme aldığı kitaplarda İTP'nin Osmanlı Devleti içerisindeki yaptıklarını tasvip etmemiş ve Tanzimat ile birlikte devlet içerisinde sahte kahramanların oluştuğunu söylemiştir. İTP “Türk vatanını bir kamyon gibi göz göre göre uçuruma atmış” bir siyasi yapı olarak nitelendirmiştir. (Altun, 2013:246) Bu dönem içerisinde II. Abdülhamit'in dirayetli bir tutum izlediğini söyleyen Necip Fazıl II. Abdülhamit'in donanmayı Haliç'e çekmesinin de çok yerinde bir karar olduğunu iddia etmiştir.

Kısakürek'e göre Mithat Paşa devlet içerisinde yetişmiş olan sahte kahramanların başında gelmektedir. Mithat Paşa Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde önemli rol oynadıktan sonra II. Abdülhamit'in tahta çıkmasında II. Abdülhamit ile herhangi bir pazarlık yapmadığını söylemiştir. O Mithat Paşa'nın mason olduğunu iddia etmiştir. (Kısakürek, 1989c:65-76)

Necip Fazıl ⁵⁵ 1965 yılında Milli Türk Talebe Birliğinde yaptığı konusu Ayasofya ile alakalı olan bir konuşmasında II. Abdülhamit için şunları söylemiştir:

“İnkârcı (Volter)in Allah'ın Sevgilisine ait piyesini Fransız tiyatrolarından Fransa devleti marifetiyle kaldırtan, yoksa bunun harp sebebi olacağını Fransa Hükümeti'nin suratına çarpan, Ulu Hakan Abdülhamid Han'dan başka kim olabilmıştır? O Abdülhamid Han ki, bunca ordusundan yalnız bir tanesiyle birkaç gün içinde Atina kapılarında görünürmüş ve küçücük bir Yunan şımarıklığını, onlara Ayasofya'dan bahsettirmek yerine (Akropol) önünde ordugâh kurmakla cezalandırmıştı.”

---

⁵⁵ <https://www.yeniakit.com.tr/haber/ustad-necip-fazilin-ayasofya-hitabesi-69643.html>

ALTINCI BÖLÜM

CEVAT RIFAT (ATILHAN) VE II. ABDÜLHAMİT

6.1. CEVAT RIFAT ATILHAN'IN HAYATI

Cevat Rifat Atilhan 1892 yılında İstanbul'un Vefa semtinde dünyaya gelmiştir. Kuleli Askeri Lisesi'nin ve Harbiye Askeri Lisesinde aldığı eğitim hayatının ardından Teğmen olmuştur. 1911 yılında Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı, 1912 yılında Balkan Savaşında görev almıştır. Daha sonra başlayan I. Dünya Savaşında ise Süveyş Cephesinde ve Filistin Cepheslerinde görev almıştır. Osmanlı Devleti'nde ve Kurtuluş Savaşı yıllarında savaşan eski bir subay olan Atilhan; Filistin Cephesinde savaşırken burada bazı casus örgütlerine karşı yürüttüğü mücadeleler hayatının daha sonraki bölümlerinde onun düşünsel yapısını etkilemiştir. (Işık, 1990)

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecini de yaşayan Cevat Rifat; Filistin'de kurulması amaçlanan Yahudi Yurduna karşı çıkmış bu oluşacak olan devletin hem bölgesine hem de zamanla tüm dünya barışını tehdit edeceğini söylemiştir. Yahudi yurdunun kurulmasında en büyük engel olarak II. Abdülhamit görülmüş ve ilk önce onun tahttan indirilmesi sağlanmıştır. (Işık, 1990)

Kurtuluş Savaşı yıllarında Zonguldak'ta Milli Mücadeleye destek vermiş ve burada kurduğu mili örgütlerle Fransızlarla savaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra yüzbaşı rütbesinde iken istifa etmiş ve 1936 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından "Milis Generali" rütbesini almıştır. (Işık, 1990)

Askeri hayatını noktaladıktan sonra sivil hayata başlayan Atilhan, sivil hayatında ticaretle uğraşmıştır. Düzgün giden ticari hayatının bir döneminde yaşamış olduğu sorunları "farmasonların komplosu" olarak nitelendiren Cevat Rifat; 1933 yılında Alman Nasyonal Sosyal Partisi 'nin önde gelen yazarlarından olan Julius Streicher'in davet üzerine Almanya'ya gitmiştir. Daha sonraki dönemde İstanbul'a dönmüş ve bir iddiaya göre o dönemde Almanya'dan aldığı para ile "İğneli Fıçı" adlı kitabın basımını gerçekleştirmiştir. (Levi, 1996a: 102-103; Bali, 2005:212-217) Atilhan İstanbul'da olduğu süreç içerisinde Avner Levi (1996b:10-17)'nin iddiasına göre Nazi Partisi kurmayı hedeflemiş ve bunun için de İstanbul Üniversitesi'nin kapısında

öğrencilere gamalı haçlı rozetler dağıtmıştır. 1934 yılında Almanya'da gerçekleşen "Siyonist, Komünist ve Farmason Düşmanları Kongresi" ne katılan Atilhan; dış ülkelerde bulunan antisemitlerle iyi ilişkiler içerisinde olmuştur. (Atilhan, 1955:248-253)

Muvazzaf subay olarak görev aldığı süreç içerisinde yazım hayatına başlayan Atilhan; bu dönemde kaleme aldığı "Askere Din Dersleri Ve On İki Haftalık Talim Programı" isimlerinde 2 adet yayın hazırlamıştır. Milli Mücadele döneminde ise Zonguldak ve çevresindeki faaliyetlerine devam ederken "İnkılap" adında bir dergi çıkarmıştır. 1930'lı yıllardan sonra ise Atilhan'daki Mason ve Siyonistlere karşı olan tavır daha da netleşmiş ve bu yıllardan itibaren yazarlık hayatında bu minvalde birçok eserler kaleme almıştır. (Bozkurt, 2011:41-42)

1940 yılında ihtiyat subay olarak tekrar askere alınan Atilhan; aynı yıl içerisinde "Cumhurbaşkanına hakaret, Nazi Partisini kurmayı amaçlamak, askeri ihtilal yapmak" davalarından dolayı tutuklanmış ve sekiz ay tutuklu kalmıştır. Daha sonra kendisine yöneltilen bu isnatları "Yahudi ve Dönmelerin acemice ve alçakça bir iftirası" olarak nitelendirmiştir. (Atilhan:1965,259)

1952 yılında Malatya'da gerçekleşen ve Ahmed Emin Yalman'a yapılan suikast girişiminden sonra evi aranmıştır. Malatya Cezaevine yargılanmak için konmuş ve yargılama sonucunda beraat etmiştir. 1964 yılında Somali'de toplanan İslam Devletler Kongresine katılarak İcra Komitesi Başkanı seçilmiştir. (Bali, 2005:229)

1967 yılında vefat eden Atilhan Karacaahmet Mezarlığına defnedilmiştir.

6.2. CEVAT RIFAT ATILHAN'IN SİYASİ DÜŞÜNCESİ

Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasının ardından ordudan kendi isteğiyle emekliye ayrılan Atilhan, yazım hayatına başladığı yıllarda siyasetle de ilgilenmiştir.

Rıfat Bali (2005:406)'nin iddiasına göre Atilhan 1946 yılından sonra demokrasiye göreceli bir geçiş yapmış ve ülke içerisinde yaşanan dönemsel baskıların azalmasından sonra İslami düşüncelerin daha belirgin bir şekilde dillendirilmesi sonucunda kendi fikirlerini daha rahat bir şekilde açıklamıştır. 1950'li yılların başında İslami düşüncenin en önemli dergilerinden olan "Sebilürreşad" ve "Büyük Doğu" dergilerinde yazarlık yapan Cevat Rıfat İslami Hareketi büyük ölçüde etkilemiştir.

1945 yılında Hüseyin Avni Ulaş, Nuri Demirağ ile Milli Kalkınma Partisi'nin (MKP) kuran Cevat Rifat partinin genel prensibi olarak CHP'ye şiddetli muhalefet ve katı devletçilik anlayışının reddedilmesini benimsemişlerdir. Dış politika alanında İslam Birliği fikrini savunmuşlardır. İlk seçim deneyimine 1946 yerel seçimlerinde giren parti geri çekilmek zorunda kalmıştır. Nuri Demirağ seçimlerden önce yayınladığı bildiriye Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün tarafgir bir tutum sergileyerek CHP lehine propaganda yaptığını iddia etmiş ve bu durumda seçime girmenin gereksiz olduğunu söylemiştir. Bu bildirinin ardından MKP son gün seçimlerden çekilmiştir. Yapılan bu seçimlerin şaibeli olduğunu düşünen MKP yetkilileri seçimin iptal edilmesi için birçok başvuru yapmışlar; ancak bu sonuçsuz kalmıştır. Daha sonra yapılan 1946 yılı milletvekili seçimleri, 1950 genel seçimlerinden başarı elde edemeyen parti Nuri Demirağ'ın vefat ardından kapanma sürecine girmiş ve 1960 darbesinden sonra iktidara gelen Milli Birlik Komitesi döneminde de feshedilmiştir. (Çay, 2013:149-151)

Cevat Rifat'ın ikinci siyasi deneyimi 1947 yılında kurulan ve kuruculuklarını Şükrü İşdeğer ve Behçet Demirgil ile yaptıkları Türk Muhafazakâr Partisidir (TMP). Partinin açılış konuşmasını yapan Atılhan bu konuşmada daha çok dini söylemlere yer vermiştir. TMP'nin kuruluş amacının Türk Milletini müreffeh bir konuma getirebilmek ve Türkiye Cumhuriyeti Devletini zengin bir vaziyete sokmak olduğu söylemiştir. Bunları gerçekleştirirken de yetişen yeni nesli devletin kademelerinde görevlendirmek ve ecdadımızdan gelen maddi ve manevi kıymetleri muhafaza etmek olduğunu söylemiştir. Parti'nin dayandığı 5 ana tema olmuştur. Bunlar Demokrasi, Refah, Adalet, Ahlak ve İmar olmuştur. Ancak süreç içerisinde tam olarak tokatlanamayan parti Necip Fazıl Kısakürek'in Büyük Doğu hareketine katılmasıyla 1952 yılında dağılmıştır. (Çay: 2013:154)

Atılhan'ın son siyasi teşebbüsü Türkiye'nin ilk İslamcı partisi olarak kabul edilen İslam Demokrat Partisi (İDP) olmuştur. Celil Bozkurt'un (2012) iddiasına göre Türkiye Cumhuriyeti'nde İslamcılık hareketi Necmettin Erbakan ile değil Cevat Rifat Atılhan ile başlamıştır. İslamcılık hareketinin başlangıcı olarak da İDP'yi göstermiştir. Partinin kurucu üyeleri olarak Cevat Rifat gibi askeri kökenden gelen beş üye bulunmuştur. Parti programında din olgusu ön planda olmuşken; bilhassa Komünizm ve Farmasonlukla mücadelede dikkat çekilmiştir. Parti'nin kuruluşunda isminde geçen "İslam" ibaresi kuruluş için bir engel olarak görülmemiş; ancak daha sonraki dönemlerde hükümet

makamları bu duruma tavır değiştirmişlerdir. Bu dönemde İDP'nin Bursa Şubesi hakkında dini siyasete alet etmek hakkında dava açılmış ve dayanak olarak da Yeşil Bursa Gazetesinde yayımlanan afişler gösterilmiştir. Yapılan dava sonucunda parti kapatılmıştır.

Cevat Rifat bu üç denemesinden sonra siyasetten bir süre uzakta kalmıştır. 1965 yılında yapılan seçimlerde Millet Partisinden Konya milletvekili adayı olan Atılhan başarısız olmuştur. 1966 yılında yapılan seçimlerde ise Afyon'dan senato adayı olmuş burada da kazanamayan Cevat Rifat siyasi hayatını somut bir adım atamayı noktalamıştır. (Çay, 2013:175)

Cevat Rifat birinci derecede düşman unsur olarak Yahudileri görmüştür. Yahudileri belirtirken kullandığı kavram ise "Siyonizm" olmuştur. Rifat Bali (2005:405)'nin iddiasına göre Atılhan için "Yahudi ve Siyonist" kavramları birbirleri yerine geçebilecek ve eş anlamlı kavramlardır.

Atılhan'a göre Siyonizm denilen kavram Filistin'de bulunan Mescid-i Aksa'nın yıkılarak yerine Salomon Mabedinin yapılması ve Davud'un heykelini dikerek Kâbe'nin karşısına bir eser meydana getirmek istemektedir. Siyonistlerin dünya hâkimiyeti noktasında önemli planları olduğunu belirten Atılhan, bunu sadece savaşla kazanmadıklarını iddia etmiştir. (Atılhan, 1955:140) Cevat Rifat'a göre çek defterlerinin, ahlak formüllerinin ve sulh propagandalarının etkili olduğunu söylemiştir.

Dönemsel olarak ortaya çıkan düşünürlerin milletlerin manevi değerlerine zarar vermek için ortaya çıktıklarını iddia eden Atılhan; Einstein ve Freud'u örnek vererek dünya üzerinde belli başlı geçer kuralları yıkmaya eğiliminde olduklarını söylemiştir. (Çay, 2013:204)

Yahudilerin medya organlarının ellerinde olduğunu iddia etmiş ve bu şekilde dünya genelinde yaptıkları propaganda ile kendilerini haklı duruma getirdiklerini söylemiştir. İnsanların rahat bir şekilde yaftaladıklarını söyleyen Cevat Rifat; Yahudi emrinde bulunan medyalar vasıtasıyla insanlara faşist etiketi yapıştırmışsa bu durumun aslında o insanın milliyetçi ve muhafazakâr bir insan olduğunu anlamını çıkarmamız gerektiğini söylemiştir.

Dünya üzerinde çıkan birçok olayın aslında yapay bir çatışma olduğunu iddia eden Atilhan; bu tür oluşan zıtlıkların aslında Yahudilerin ellerinde bulunan basın-yayın faaliyetleri neticesinde meydana geldiğini iddia etmiştir. (Atilhan, 1965:99)

Siyonizm ile mücadele noktasında ise Cevat Rifat ilk adım olarak tüm milletlerin ve halk kitlelerinin Yahudiliğin ne olduğuna dair bilgilendirilmesi olduğunu söylemiştir. Atilhan'ın iddiasına göre Şeytan kendini Yahudilikte göstermiştir. (Çay:2013, 207)

1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından başlayan Arap-Yahudi savaşında Arapların yanında yer alan Cevat Rifat bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin savaş sürecinde tarafsız olup izlemiş olduğu "bekle-gör" politikasını reddetmiştir. (Yarar, 2006:217) Atilhan bu eleştirilerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Bizim en büyük hatamız, bütün diğer milletlerden önce ve alalecele iğreti İsrail devletini tanımaklığımız olmuştur... Biz bazılarının saplandığı fikr-i sabit gibi Arap milletlerini katiben mesul tutamayız. Asıl mesuliyet bizim kötü idareimizde ve yanlış politikamızdadır... Dünya Yahudiliğinin iki millet arasına nifak sokarak Orta Doğu'ya kâmilten hâkim olmak arzusu, bazı dar kafalı insanlarda Yahudi dostluğu ve Arap düşmanlığı oluşturmuştur.”

Kurulan İsrail Devleti'nin Ortadoğu'daki barışı sabote edecek bir devlet olduğunu iddia eden Atilhan; İsrail Devleti'nin baki kaldığı süreç içerisinde dünyada barışın tesisinin imkânsız olduğunu söylemiştir. (Çay,2013:244)

İsrail'e karşı Türklerin öncülüğünde Arapların ve İranlılardan oluşacak bir ortak ittifak projesinin ve bu projenin bir sonucu olarak kurulacak olan "Ortadoğu Bankası"nın ekonomik olarak Siyonistlere karşı harekette önemli bir merhale olacağını iddia etmiştir. DP'nin iktidarda olduğu bu dönemde gelişen tüm olaylar aslında Müslümanlar tarafından desteklenen ve istenen olaylar olmuştur. Bu dönemde Adnan Menderes'e dönemin Musul Müftüsü El Ubeyd'inin yazdığı telgraf Irak'ın Siyonist emellere karşı korunmasının memnuniyetle karşılandığını söylemektedir. (Çay, 2013:245)

6.3. CEVAT RİFAT ATILHAN'IN II. ABDÜLHAMİT'E BAKIŞ AÇISI

Cevat Rifat'ın II. Abdülhamit'e karşı olan sevgisi Kuleli Askeri İdadisinde okurken başlamıştır. Bu dönemde sarayda padişah ile görüşmüş ve padişahın birebir ilgisine mazhar olmuştur. (Atilhan, 1971:8-9)

Atilhan II. Abdülhamit'i “dünya tarihinin en büyük hükümdarı ve İslam tarihinde hülefayı raşidin müstesna Ömer Bin Abdülaziz ayarında” bir hükümdar olarak

görmüştür. (Atilhan, 1971:21) Bir Fransız Ansiklopedisine dayandırdığı iddiasına göre II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti yıkılış sürecinden çıkmış ve iki yüz sene ileri gitmiştir. (Atilhan, 1964:19)

Cevat Rifat (Atilhan, 1956:15)'a göre yaklaşık yüzyıldır devletin yapısındaki bozukluklar ve sömürgeci ülkelerin Osmanlı Devleti'nden toprak koparma faaliyetleri neticesinde devletin temelleri sarsılmaya başlamıştır. Böyle bir dönemde tahta geçen II. Abdülhamit dönemindeki hiçbir hükümdara nasip olmayan bir enerji, gayret ve zekâ ile hareket etmiştir.

Atilhan'ın II. Abdülhamit'e karşı beslemiş olduğu sevginin bir başka nedeni de O'nun Filistin'de bir Yahudi Devletinin kurulmasının önündeki engel olarak görmüş olmasıdır. Atilhan'ın iddiasına göre Basel'de 1897 yılında toplanan kongrede aslında sadece bir "Yahudi Devleti" kurulması fikri ortaya çıkmamış; aynı zamanda "Türk devletini parçalamak" gibi de bir amaç ortaya çıkmıştır. (Bozkurt, 2011:221) Kongrenin neticesinde Siyonistlerin aldığı kararlar doğrultusunda Atilhan; Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulması için II. Abdülhamid'e Herzl vasıtasıyla ile bazı tekliflerin geldiğini iddia etmiştir. Ona göre II. Abdülhamit Herzl'in yapmış olduğu on milyon altınlık teklifi reddetmiş ve "*ecdadımızın ve milletimizin kaniyla elde edilen bir vatan para ile satılmaz*" dedikten sonra Herzl'i huzurundan kovmuştur. (Atilhan, 1948b:299)

1969 yılında çıkan "Fedai" dergisinde Hitler, II. Abdülhamit ve Cevat Rifat Atilhan'ın fotoğrafları yan yana verilerek Yahudilere karşı olan düşmanca davranışlarından dolayı tüm insanlığın onlara minnettar olduğu söylenmiştir.⁵⁶

Atilhan, II. Abdülhamit'i tahtta indirilmek için yapılan 31 Mart Vakasını Türk milletini dize getirmek için vatanımızı parçalamak ve parçaladıktan sonra bir kısmına kendi devletlerini kurma düşüncesinde olan Siyonizm ve Farmasonların gerçekleştirdiği bir planlama olarak tanımlamıştır. Atilhan'ın iddiasına göre 31 Martta gerçekleşen ayaklanma İngiltere gizli servisi tarafından organize edilmiş ve bu politika için de devlet yönetiminde yetkin olmayan İttihatçılar kullanılmıştır. (Atilhan, 1959:131) 31 Mart Vakası 'nın ne ilk ne de son olacağını söyleyen Atilhan; devlet idaresine bir nizam getirmek ve Avrupalı yenileşme hamlelerini devlet üzerinde gerçekleştirmek isteyenlerin aslında bir bahane göstererek devleti yıkmaya düşüncesinde olduklarını iddia etmiştir. 31

---

⁵⁶ Ek 5

Mart'ın amacının istibdadın meşruti yönetime dönülmesi şeklinde düşünüldüğünü; ancak meşruti idareden önce insanlara "hürriyet hediyesi" olarak İstanbul'un değişik yerlerine idam sehpaları kurduklarını söylemiştir. (Atilhan, 2004:7)

Cevat Rifat'a göre 31 Mart olayının gerçekleşmesinde etkili olan taraflarının yeni oluşan devlet düzeninden beklentileri olmuştur. Atilhan'a göre Siyonistler II. Abdülhamit tarafından konulan ve Filistin'den toprak alınmasını engelleyen hükümleri ortadan kaldırmak isterken; Masonlar Trablusgarp ve Antalya gibi devletin topraklarını İtalyanlara vermeyi istemişlerdir. Dönmelerin Selanik'ten İstanbul'a gelerek devlet ve ekonomi yönetimini kontrol altına alarak "Müslüman maskesi altında" devletin milli manevi değerlerine zarar vermek istemişlerdir. İttihad ve Terakki'nin amacı II. Abdülhamit'i tahttan indirmek ve padişahın şahsi malını yağmalamak olmuştur. Son olarak İngilizlerin ise hilafet makamını etkisizleştirmek bu makamın etkilediği Hindistan gibi sömürge yerlerini daha fazla kontrol altına alarak ve Osmanlı Devletini çökertmek olmuştur. (Bozkurt, 2012:322-323)

Cevat Rifat'a göre Osmanlı Devleti'ni yıkan durum 31 Mart Vakası olmuştur. O Masonların ve Masonların düşüncesine sahip olan Jön Türklerin bu harekete girişmelerindeki ortak düşüncenin Osmanlı Devleti'ni ve İslam'ı yıkmak olduğunu söylemiştir. Yaptıkları ve geliştirdikleri uygulamaları basiretsiz bir politika olarak nitelendirmiş; İslami düşüncelere sahip olmayan insanlar için Jön Türklerin bir kahraman olduklarını iddia etmiştir. (Atilhan, 2004:21) 31 Mart Vakası 'nın ardından II. Meşrutiyetin ilan edilmesini de Masonların bir komplosu olduğunu söylemiş ve Emanuel Karaso'nun bu dönemde önemli bir rol oynadığını iddia etmiştir. (1971:34) Ona göre Karaso defalarca kez "*II. Abdülhamit'e yirmi beş milyon liraya yaptıramadığımız işi, İttihatçılara dört yüz bin liraya yaptırarak*" diye övünmüştür. (Atilhan, 2004:101)

II. Abdülhamit'e muhalif bir kuruluş olan İTC Meşrutiyet'in en güzel yönetim tarzı olduğunu söylemişler ve II. Abdülhamit'in uygulamış olduğu politikadan vazgeçmesi için faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak II. Abdülhamit'in gelişmiş olan hafiye teşkilatı bu oluşumu görmüş ve etkisiz hale getirmişlerdir. Atilhan'ın iddiasına göre padişahın politikaları neticesinde etkisiz kalan İTC çalışmalarını gizlilik içerisinde yürütebilmek için mason localarından yardım almışlardır. Yine Atilhan'ın iddiasına

göre “Masonlar devrim için İttihatçıları çağırılmamış, İttihatçılar devrim için locaları kullanmışlardır.” (Bozkurt, 2012:319)

31 Mart Vakası ‘nın II. Abdülhamit’in kışkırttığı bir irticai hareket olmadığını iddia eden Atilhan; medreselerde okuyan öğrencilerin bazı tahrikçiler tarafından padişahı korumak ve şeriat için isyana davet ettiklerini söylemiştir. Böyle yapılarak asıl amacın İslami bir padişah ile bir bağ kurularak padişahın tahttan indirilmesi için bir zemin olacağı düşüncesi olduğunu söylemiştir. (Bozkurt, 2012:324)

Cevat Rifat Atilhan (1995:43) Yahudi bir casus olan Suzy Liberman’ın yazılarını kaleme aldığı eserinde Yahudi casusun Türkleri barbar olarak nitelendirdiğini; Abdülhamit’in Filistin’de devlet kurulmaması için çok fazla direndiğini söylemiştir. Bu direnmenin sonucunda ise Yahudiler olarak birleşerek Abdülhamit’i tahttan indirdiğini iddia etmiştir.

Atilhan, 1909 yılında İTC’nin yapmış olduğu kongrede cemiyet ile alakalı olan eleştirilerini dile getirmiştir. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa’da verdiği önergede İTC’nin bir siyasi parti olarak devam etmesi ve masonik faaliyetlerine son vermesini önermiştir. (Aydemir, 1999:35)

II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesinin ardından gelişen süreçte ülke 5 sene içerisinde yıkılış sürecine girmiştir. Bu dönemde dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olan Enver Paşa II. Abdülhamit’i anlayamadıklarını yaveri Cemal Paşa’ya söylemiş yaveri de daha sonra bu durumu Cemal Rifat’a (Atilhan, 2004:147) şu şekilde aktarmıştır:

"Paşam, bütün efalimin (eylerimin) hesabını vermeye hazırım. Biz Turan yapmak istedik, viran olduk. Bizim asıl mes’uliyetimiz, Sultan Hamid’i anlamamak ve Siyonizme alet olmaktığımızdır. Acıdır, fakat hakikiat bu "

Sebilürreşad’da kaleme aldığı yazı dizinde ise Cevat Rifat Atilhan (1948a:333) Enver Paşa’nın “*yazık oldu çok yazık! Siyonistlere alet olduk ve onların hıyanetine uğradık*”

Sultan II. Abdülhamid için, “*Dünya tarihinde Fahr-i Kâinattan sonra bu büyük insan, bu azınlıkla uzun zaman mücadele etmiştir.*” Şeklinde ifade kullanmıştır.

Atilhan, II. Abdülhamit'in tahta çıktığı dönemde pamuk ipliğine bağlı bir devleti elinde bulduğunu söylemiştir. Ona göre düşmanların kemire kemire yıkmak istedikleri imparatorluğun yıkılması için ilk önce tüm dünya medyası Osmanlı Devleti aleyhinde yayınlar yapmıştır. Bu dönemde hem devletin içerisinde hem de devletin dışarısında ortaya çıkan yıkıcı teşebbüslere karşı devleti otuz üç sene ayakta tutan II. Abdülhamit gibi bir hükümdarı tarih daha önce kaydetmemiştir. (Atilhan, 2004:37)

Cevat Rifat dünyadaki en mahcup ve en asil insanı olarak tarif ettiği II. Abdülhamit'in bu dönemde oluşan bu teşebbüslere karşı kendisi ve teşkilatı vasıtasıyla otuz üç sene mücadele ettiğini söylemiştir. Ona göre II. Abdülhamit'in siyasi ve askeri dehası olmasaydı 93 Harbi'nin neticesinde Osmanlı Devleti dağılmış olacaktı. (Atilhan,2004:38)

Atilhan'ın Sebilürreşad'da kaleme aldığı yazısında İTC'nin II. Abdülhamit'i tahttan indirirken söyledikleri hürriyet, eşitlik ve adalet gibi kavramların neticesinde Yahudilerin Filistin'de devlet kurduklarını söylemiştir. (Atilhan, 1948a:332)

SONUÇ

1299 yılında kurulan Osmanlı Devleti yıllar içerisindeki yükseliş ivmesini XVI. yüzyıl ortalarına kadar sürdürmüştür. Avrupa'da başlayan Coğrafi Keşifler, Reform ve Rönesans faaliyetlerinden sonra Batı'nın gerisinde kalan Osmanlı Devleti bu dönem içerisinde kendi yükseliş döneminde olduğu için batıdaki gelişmelere karşı mesafeli davranmıştır. XVII. yüzyıl başından itibaren duraklama dönemine giren Osmanlı Devleti Avrupa'daki gelişmeleri takip etmiş ve dış ülkelere elçiler göndermişlerdir. Devlet içerisinde bozulan yapıların da ıslahı için risaleler ve raporlar hazırlanmıştır. Tanzimat ve Islahat dönemine kadar devam eden bu süre Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte farklı bir şekilde hareket etmiştir. Tanzimat Fermanı sonrası yönünü daha çok batıya dönen Osmanlı Devleti yenileşme hareketi çerçevesinde Batı'ya öğrenciler göndermişlerdir. Gönderilen öğrenciler ülkelerine döndüklerinde ülke içerisindeki karışıklığın asıl kaynağının yönetim kademesinde ve cahil kalmış halkta olduğu kanısına varmışlardır. Bu yüzden ülke içerisinde değişim yaşanması meşruti bir yönetimin devleti kurtaracak reçete olduğunu düşüncesinde olmuşlardır.

Tez çalışmasında Said Nursi Mehmet Akif Ersoy, Elhamlılı Hamdi Yazır ve Necip Fazıl Kısakürek ve Cevat Rıfat Atilhan'ın II. Abdülhamit'e bakış açısının incelemesi yapılmıştır.

Bu çalışmada İslami düşünürler kategorisinde değerlendirilen Mehmet Akif, Said Nursi ve Elmalılı Hamdi Yazır II. Abdülhamit aleyhinde şiddetli bir muhalefet sergilemiş ve yenilenmenin, İslami devlet düzeninin önündeki en büyük engelin aslında II. Abdülhamit olduğunu söylemişlerdir. Necip Fazıl Kısakürek Osmanlı Devleti II. Abdülhamit'in yaptığı tüm politikaların aslında devleti kurtarmak için bir çaba olduğunu ve bunun dönemi içerisinde anlaşılmamış olduğunu söylemiştir. Ona göre Osmanlı Devleti içerisinde gelmiş geçmiş en büyük padişah olarak II. Abdülhamit'tir. Cevat Rıfat Atilhan II. Abdülhamit'in doğru yönetim politikası neticesinde devletin yıkılmasına engel olduğunu söylemiştir. Bu dönem içerisinde Yahudilerin Filistin'de bir devlet kurmasının önündeki en büyük olarak II. Abdülhamit'i gören Atilhan; bu sayede Ortadoğu'nun bir süre daha barış içerisinde kaldığını söylemiştir.

Said Nursi ve Mehmet Akif Ersoy Cemalettin Afgani' den etkilenmişlerdir. Said Nursi'nin Afgani' nin sayesinde siyasete girmiş ve Mehmet Akif Ersoy II. Abdülhamit'e Cemalettin Afgani' nin de etkisiyle muhalif olmuştur.

Said Nursi "Tarihçe-i Hayat" adlı eserinde Afgani ve Abduh'u selefi ilan etmiş ve onların İslam Birliği üzerinde çeşitli çalışmalarının devleti kurtarabilecek önemli çalışmalar olduğunu belirtmiştir. Afgani' nin düşüncesindeki İslami Birliği anlayışının devleti kurtaracak reçete olduğunu söyleyen Said Nursi; II. Abdülhamit'in hürriyet önündeki en büyük engel olduğunu söylemiştir. Nursi'ye göre İslamiyet'teki istişare usulünün ve kişilerin gaip hallerini araştırmama konusunda II. Abdülhamit'in hatalarını olduğunu karar alırken kendi fikrine önem verildiğini söylemiştir. Bunun en büyük gerekçesi olarak Meclis-i Mebusan'ın kapanmasını göstermiştir. 1909 yılında Selanik ve Sultanahmet meydanında verdiği "Hürriyete Hitap" adlı tebliğinde meşruti idarenin, cumhuriyet rejiminin bir İslam devletinde en uygun yönetim şekli olduğunu söylemiştir. Said Nursi'nin II. Abdülhamit'e olan muhalifliği kişiliğine değil uyguladığı devlet politikasına olmuştur. Şahıs olarak II. Abdülhamit'i şefkatli bir padişah olarak nitelendiren Said Nursi; devlet politikasında II. Abdülhamit'in İslami hareket etmediğini söylemiştir. Sonraki süreçte cumhuriyetin ilanı ve yapılan inkılaplar sonucunda aslında II. Abdülhamit'e karşı izlediği politikanın aslında devlete zarar verdiğini düşünen Nursi; Urfa seyahatindeyken II. Abdülhamit'in torunu Nemika Sultan'dan özür dilemiştir.

Mehmet Akif Ersoy II. Abdülhamit ile alakalı şiddetli bir muhalefet göstermiş ve II. Abdülhamit ile alakalı olarak "kızıl kâfir, baykuş ve iblis" gibi ifadeler kullanmıştır. Bu dönemle alakalı olarak Mehmet Akif Ersoy "İstibdad" adlı şiirini kaleme almış ve II. Abdülhamit'in dönemiyle alakalı eleştirilerini dile getirmiştir. Akif daha sonraki süreçte İTP'nin yönetimi ele geçirmesi ve gerçekleştirdikleri politikalar neticesinde bazı kişilerin iddiasına göre "Asım" adlı şiirinde "Semerci" olarak belirttiği kişinin aslında II. Abdülhamit olduğunu belirtmişlerdir. Akif bu şiirinde geçmiş dönem ile alakalı özleminden ve yeni gelen kişinin yönetiminden rahatsızlığını dile getirmiştir.

Mehmet Akif ile ilgili başka bir iddia ise II. Abdülhamit'in hal fetvasının dergisinde "Mehmet Fahrettin" ismi ile Mehmet Akif tarafından yazıldığı şeklinde olmuştur. Bu yazılarda II. Abdülhamit ile alakalı hal fetvasının Mehmet Akif Ersoy

tarafından yazıldığı iddia edilmiş ve karşı tez olarak bu durumun Mehmet Akif tarafından ele alınan bir yazı olmadığı belirtilmiştir.

Cumhuriyetin ilanının birçok İslamcı düşünürüne etkisi olmuştur. Ancak belki de bunlar arasında bu durumdan en fazla etkilenen Mehmet Akif olmuştur. Cumhuriyet'in ilanının ardından ikinci mecliste milletvekili olamayan Akif; bazı yazarlara göre cumhuriyet inkılaplarına muhalefet için bazı yazarlara göre de geçim sıkıntısı çekmesinden dolayı Mısır'a gitmiştir. Mısırdaki yaşadığı süreç içerisinde II. Abdülhamit ile alakalı Türkiye'ye döndüğü zaman bir itiraf yazacağını söyleyen Akif aynı zamanda yeni basım kitaplarında da "İstibdad Şiir" ini çıkarmamıştır.

Elmalılı Hamdi Yazır dönemselleştirilerek hem Osmanlı'nın son dönemlerinde hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli rol almıştır. Bu dönemde Elmalılı Hamdi İslamiyet kavramının terakkiye mani olmadığını ve gelişme için İslamiyet'in önemli bir rolü olduğunu söylemiştir. Elmalılı Hamdi'ye göre halifelik kavramı sadece yürütme ile sınırlandırılmalı ve devlet yönetiminde oluşacak mecliste İslami hassasiyet ön plana alınmalı ve bu minvalde hareket edilmelidir.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından yaşanan süreçte II. Abdülhamit hal edilmiştir. Hal fetvasının yazımı aslında Şeyhülislamın görevidir. Ancak şeyhülislam fetvayı yazmaya taraftar olmaması üzerine mecliste kurulan heyet zorla Şeyhülislamı meclise getirmişler ve daha sonra Elmalılı Hamdi'nin kaleme aldığı hal fetvasını Şeyhülislama imzalatmışlardır. Şeyhülislamın fetvayı imzalamasında II. Abdülhamit'in tehdit edilmesi de iddialar arasında yer almıştır. Fetva sonrası tahttan indirilen II. Abdülhamit Selanik'e sürgün gönderilmiştir. Daha sonraki süreçte devlet içerisinde yeni gelen yönetimlerin uygulamaları neticesinde Elmalılı Hamdi kendisini suçlu görmüş ve kendisine bağlanan aylığı bile haram olacağı düşüncesi ile reddetmiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından gerçekleşen inkılaplar sonucunda inzivaya çekilen Elmalılı, bu dönemde farklı dillerden eserler çevirerek geçimini sağlamaya çalışmıştır.

Diğer üç şahıstan farklı olarak Necip Fazıl Kısakürek Osmanlı'nın yıkılış sürecinde bir çocukluk geçirmiş Osmanlı'nın bu döneminde etkin bir rol oynamamıştır. Ancak yaşadığı dönem itibariyle yıkılan Osmanlı ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde önemli bir yer almıştır. Kısakürek hayatının büyük bir döneminde siyasetle iştigal içerisinde olmuş ve bu durumu eserlerine de yansıtmıştır. Bu dönemde

kendi partisini kurmaktan Necmettin Erbakan ve Tuğrul Türkeş gibi birçok siyasi karakterle beraber olmaya kadar birçok olayla siyasetin içerisinde yer almıştır. Necip Fazıl birçok alanda kaleme aldığı eserlerden en öne çıkanlarından birisi de II. Abdülhamit ile alakalı kaleme aldığı "Ulu Hakan II. Abdülhamit Han" eseridir. Eserinde Osmanlı Devleti'nin asıl kurtuluş reçetesi olarak II. Abdülhamit düşüncesinin olduğunu ve Osmanlı devletinde gelmiş geçmiş en büyük en azametli padişah olduğunu söylemiştir. Daha sonraki süreçte yine kaleme aldığı tiyatro eserinde II. Abdülhamit dönemini anlatan Necip Fazıl II. Abdülhamit'e yapılan suikast olayı ile başladığı eserini 31 Mart Vakası 'nın oluşumuna kadar ki dönemi anlatarak bitirir. Kısakürek'in bu kaleme aldığı eserleri göz önüne aldığımızda dönem itibariyle İslami kesimin çektiği sıkıntılar nedeniyle Müslümanlar bir kurtuluş reçetesi ve kendilerine bir önder arayışı içindedir. Bu süreç içerisinde Osmanlı Devletine olan özlem bunu daha fazla körüklemiştir. Rıza Tevfik'in kaleme aldığı "Sultan Abdülhamit'in Ruhundan İstimdat" adı ile kaleme aldığı şiiri kendi dergisinde yayımlanmış ve bu şiir üzerinden kendisi mahkemede yargılanmıştır.

Cevat Rifat Atilhan Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamalarında önemli rol almıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde çeşitli cephelerde görev almış; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki Milli Mücadele döneminde ise yeni devletin kurulmasını desteklemiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılış dönemlerinde çeşitli cephelerinde görev almıştır. Görev aldığı cephelerden olan Filistin Cephesindeki Yahudi hamlelerini taktik etmiş ve antisemitist bir duruş sergilemiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde kaleme aldığı eserlerinde Ortadoğu'da kurulacak olan bir Yahudi Devleti'nin bölge ve dünya barışının önündeki en büyük engel olacağını söylemiştir. Ortadoğu'da bir Yahudi devleti kurulmasındaki engelin başında Osmanlı Devletinde 33 sene boyunca padişahlık yapmış olan II. Abdülhamit'i görmüş ve dünyada hiçbir devlet büyüğünün bu şekilde Siyonistlerle mücadele etmediğini söylemiştir.

Sonuç olarak yaşadığı dönem itibariyle devletin yıkılmasını önlemek için yaptığı tüm çabalarına rağmen en fazla ithama uğrayan ve eleştirilen padişah yine II. Abdülhamit olmuştur

EK – 1

Said Nursi “*Tarihçe-i Hayat*” (1976b, s. 73-75)

“EY HÜRRİYET-İ ŞER’Î!

Öyle müthiş ve fakat güzel ve müjdeli bir sadâ ile çağırıyorsun, benim gibi bir şarklıyı tabakat-ı gaflet altında yatmışken uyandırıyor. Sen olmasaydın, ben ve umum millet, zindan-ı esarete kalacaktık. Seni ömr-ü ebedî ile tebşir ediyorum. Eğer aynü’l-hayat şeriatı menba-ı hayat yapsan ve o cennette neşvünemâ bulsan, bu millet-i mazlumenin de eski zamana nispeten bin derece terakki edeceğini müjde veriyorum. Eğer hakkıyla seni rehber etse, ağraz-ı şahsî ve fikr-i intikam ile sizi lekedar etmezse **لَهُ وَالْمِنَّةُ لِلَّهِ الْعَظْمَةُ** ki bizi kabir-i vahşet ve istibdattan ihraç ve cennet-i İttihad ve muhabbet-i milliyeye davet etti.

Yâ Rab! Ne saadetli bir kıyamet ve ne güzel bir haşır ki, **بَعْدَ وَالْبَعْثُ** hakikatinin küçük bir misalini bu zaman bize tasvir ediyor. Şöyle ki: Asya’nın ve Rumeli’nin köşelerinde medfun olan medeniyet-i kadime hayata başlamış ve menfaatini mazarrat-ı umumiyede arayan ve istibdadı arzu edenler, **يَا أَيُّهَا كُنْتُ نُرَابًا** demeye başladılar. Yeni hükümet-i meşrutamız mu’cize gibi doğduğu için, inşallah bir seneye kadar, **الْمُهْدِي فِي تَكْلَمٍ** sırrına mazhar olacağız. Mütevekkilâne, sabûrâne tuttuğumuz otuz sene Ramazan-ı sükûtun sevabıdır ki, azapsız, cennet-i terakki ve medeniyet kapılarını bize açmıştır. Hâkimiyet-i milliye’nin beraat-i istihlâli olan kanun-u şer’î hâzin-i cennet gibi bizi duhule davet ediyor. Ey mazlum ihvan-ı vatan! Gidelim, dâhil olalım. Birinci kapısı, şeriat dairesinde İttihad-ı kulub; ikincisi, muhabbet-i milliyeye; üçüncüsü, maarif; dördüncüsü, sa’y-i insanî; beşincisi, terk-i sefahattir. Ötekilerini sizin zihnimize havale ediyorum. Zira davete icabet vaciptir.

Bu inkılâb-ı azîmin fatihası mu’cize gibi başladığı için bir fâl-i hayırdır ki, hâtimesi de pek güzel olacaktır. Şöyle ki:

Bu inkılâp, fikr-i beşerin ağır zincirlerini parça parça ve istidâd-ı terakkiye karşı setleri zîr ü zeber ederek, hükümeti varta-yı mevtten tahlis ve bu millet-i mazlumede cevahir-i insaniyeti izhar ve âzâde olarak kâbe-i kemâlâta doğru gönderdiği gibi, hatimesi de, yani otuz sene kadar rengârenk sefahet ve isrâfat ve hevesat ve lezaiz-i nâmeşrua

gibi seyyiat-ı medeniyet, devlet-i medeniyeti, hükûmet-i müstebide gibi inkıraza sevk eden umurlar maddeten zararını ihsas edeceğinden, o muzlim ve kesif olan sehab, arzu-yu umumî ile münkeşif olduğundan, şems-i şeriat ve mâkesi olan kamer-i medeniyet, berrak ve saf ve esâsatta Asya'yı ve Rumeli'ni tenvir ve mutazammın olduğu istidad-ı kemâlin tohumları hürriyetin yağmuru ile neşvünemâ bularak rengârenk elvan ile tezyin edeceğini, bu fâl-i hayır bize müjde veriyor.

Bir mu'cize-i peygamberidir (a.s.m.) ve bu millet-i mazlumeye bir inayet-i İlâhîdir ve cemiyet-i milliyenin niyet-i hâlisânesinin bir kerametidir ki, bu maden-i saadet ve hürriyet olan şeriat dairesindeki İttihad-ı kulub ve muhabbet-i millî elimize meccanen girdi. Mîlel-i saire, milyonlarla cevahir-i nüfus feda etmekle kazandılar. Ölmüş olan hissiyat ve âmâl ve müyülât-ı âliye-i milliyemizi ve ahlâk-ı hasene-i İslâmiyemizi bu küre-i arz denilen cezbe tutmuş mevlvî gibi meczup cevvalin simâhında tanin-endâz ve umum milleti sürur ile bir garip ihtizaza getiren sadâ-yı hürriyet ve adalet nefh-i sûr-u İsrâfil gibi hayatlandırıyor.

Sakın, ey ihvân-ı vatan! Sefahatlerle ve dinde laubaliliklerle tekrar öldürmeyiniz. Ve bütün efkâr-ı fâsideye ve ahlâk-ı rezileye ve desais-i şeytaniyeye ve tabasbusata karşı şeriat-ı garrâ üzerine müesses olan kanun-u esâsî Azrâil hükmüne geçti, onları öldürdü.

Ey hamiyetli ihvân-ı vatan! İsrâfât ve hilâf-ı şeriat ve lezaiz-i nâmeşrua ile tekrar ihyâ etmeyiniz.

Demek, şimdiye kadar mezarda idik, çürüyorduk. Şimdi bu İttihad-ı millet ve meşrutiyet ile rahme-ı madere geçtik, neşvünemâ bulacağız. Yüz bu kadar sene geri kaldığımız mesafe-i terakkiden, inşallah mu'cize-i Peygamberi (a.s.m.) ile şimendifer-i kanun-u şer'iyeye esasiyeye amelen ve burak-ı meşveret-i şer'iyeye fikren bineceğiz. Bu vahşet-engiz sahrâ-yı kebirî zaman-ı kâsırada tekemmül-ü mebâdi cihetiyle

Tayyetmekle beraber, milel-i mutemedine ile omuz omuza müsabaka edeceğiz. Zira onlar kâh öküz arabasına binmişler, yola gitmişler; biz birdenbire şimendifer ve balon gibi mebâdiye bineceğiz, geçeceğiz. Belki câmi i ahlâk-ı hasene olan hakikat-i

İslimiye'nin ve istidad-ı fitrînin, feyz-i imanın ve şiddet-i cû'un hazma verdiği teshil yardımıyla fersah fersah geçeceğiz. Nasıl ki vaktiyle geçmiştik.

Talebeliğin bana verdiği vazife ile ve hürriyetin fermân-ı mezuniyetiyle ihtar ediyorum ki:

Ey ebnâ-yı vatan! Hürriyeti sû-i tefsir etmeyiniz; ta elimizden kaçmasın ve müteaffin olan eski esareti başka kapta bize içirmekle bizi boğmasın.

EK- 2

Ceylan, Nurettin "*Gerçeğin Aynasında Bediüzzaman*" (2016, s.75)

“Bir muallim kardaşımız, Sultan Hamid’in hakkında Üstâdımızın Hürriyet başında söylediği nutuklarda, Sultan Hamid’e hücum etmiş ve o kıymetli padişahın kıymetini takdir etmemiş gibi bir şüphe gelmiş.

Elcevap: Biz Üstâdımızdan aldığımız hakikat-i hal ile cevap veriyoruz.

Evvelâ: Üstâdımızın bütün hayatındaki birinci düsturu, Kur’ân-ı Hakîmin bir kânun-u esâsîsidir ki: "Bir adamın cinâyetiyle başkası mesul olamaz" kâide-i Kur’âniyesi ile "O padişahın zamanındaki hükûmetin hatâları ona verilmez" diye dâimâ hayatında ona hüsn-ü zan etmiş, onun bâzı zaman mecburiyetle ettiği kusurları da, onun muârizlarına karşı da tevile çalışmış.

Saniyen: Üstâdımız, Hürriyetin başında bütün kuvvetiyle şeriat dairesindeki hürriyet-i şer’iyeyi senâ etmiş, nutukları ile halkları o hürriyete dâvet etmiş ve hürriyet-i şer’iyeye muhâlif olanlara demiş ki: "Eğer şeriat dairesinde olmazsa, istibdat nâmını verdiğiniz, bir şahsın mecburî, cüz’î ve hafif istibdâdı, pek şiddetli bir istibdâd-ı küllî olup inkısam edecek. Herkes, bir nevî müstebit olur. İstibdâd-ı mutlak çıkar. Binler istibdad hükmüne dönecek, yani, hürriyet ölecek, bir istibdâd-ı mutlak çıkacak."

Hattâ bu meselede Üstâdımız, îdam için kurulan Dîvân-ı Harb-i Örfî’de demiş ki: "Eğer meşrûtiyet, İttihatçıların istibdâdından ibâret ise veya hilâf-ı Şeriat hareket ise, bütün dünya şahit olsun ki, ben mürteciyim."

Sâlisen: Üstâdımız, o zamanda bir hiss-i kable’l-vukû nevinde şimdiki âlem-i İslâmın ecnebî istibdâdından kurtulması ve bir Cemâhir-i Müttefika-i İslâmiye tarzında tezâhüre başlamasını tasavvur etmiş, ümit etmiş, hissetmiş ve bütün kuvvetiyle

bağırmiş, hürriyet-i şer'iyeyi takdir etmiş. O zamanki hutbelerinde demiş ki: "Hürriyet, terbiye-i İslâmiye ile olmazsa, ölecek; bir istibdâd-ı mutlak, yerine çıkacak."

Râbian: Üstâdımızdan hem işitmiş, hem hâlinden anlamışız ki, ecnebîlerin şiddetli desîse ve kuvvetlerine karşı gösterdiği sebat ve kanaat; husûsan âlem-i İslâmın kısm-ı âzâminin halîfesi olmak; hem, bîçare vilâyât-ı Şarkiyenin, bedevî aşâirini Hamidiye Alayları ile en yüksek bir derece-i askeriye ve medeniyeye onları sevk etmesi, Hamidiye Camiinde her Cuma günü bulunması, şeâir-i İslâmiyeye elden geldiği kadar mürâât etmesi, dâimâ Yıldız dairesinde mânevî üstâdı kabul ettiği bir şeyhi var olduğu gibi, çok hasenâtı için, Üstâdımız, bütün hayatında onun padişahlar içinde bir nevî velî hükmüne geçtiğini kanaat etmişti.

O zaman Üstâdımız Said Nursî'nin hizmetinde bulunan

Muhsin-Ziyâ

1953, Fatih/İstanbul “

EK- 3

Ersoy, Mehmet Akif “*Safahat*” (Akif,2007: 73)

İstibdad Şiiri

Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdad,
Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!
Diyor ecdadımız makberlerinden: "Ey sefil ahfad,
Niçin binlerce ma'sum öldürürken her gelen cellad,
Huruş etmezdi, mezbuhane olsun, kimseden feryad?

Otuz milyon ahali, üç şakinin böyle mahkûmu
Olup çeksin hükümet namına bir bar-ı meş'umu!
Utanmaz mıydınız bir, saysalar zalimle Mazlumu?
Siz, ey insanlık isti'dadının dünyada mahrumu,
Semalardan da yüksek tuttunuz bir zıll-i mevhumu!"

O birkaç hayme halkından cihangirane bir devlet
Çıkarmış, bir zaman dünyayı lerzan eylemiş millet;
Zaman gelsin de görsün böyle dünyalar kadar zillet,
Otuz üç yıl devam etsin, başından gitmesin nekbet
Bu bir ibrettir amma olmıyaydık böyle biz ibret!
Sema-peyma iken rayatımız tuttun zelil ettin;
Mefahir bekleyen abadan evladı hacil ettin;
Ne ali kavm idik; hayfa ki sen geldin sefil ettin;
Bütün ümmid-i istikbali artık müstahil ettin;

Rezil olduk Sen ey kabüs-i hüni, sen rezil ettin!
Hamiyyet gamz eden bir pak alın her kimde gördünse,
"Bu bir cani!" dedin sürdün, ya mahkûm eyledin hapse.
Müvekkel eyleyip casusu her vicdana, her hisse.
Düşürdün milletin en kahraman evladını ye'se
Ne mel'unusun ki rahmetler okuttun ruh-i İblis'e!
Değil kâbusun artık, devr-i devlet intibahındır.
Gel ey nazende hürriyyet ki canlar ferş-i rahındır.
Emindir mevki'in: En pak vicdanlar penahındır.
Serapa mülk-i Osmani müeyyed taht-gahındır.
Serir-ara-yı ikbal ol ki: Bir millet sipahındır.

- Bir gün evvel-

Bizim mahalleye poyraz kışın da uğrayamaz;
Erir erir akarız semtimizde geldi mi yaz!
Baharı görmeyiz amma latif olur derler
Çiçeklenirmiş ağaçlar, yeşillenirmiş yer.
Demek, şu arsada ot bitse nev-bahar olacak
Ne var gidip Yakacık'larda dem-güzar olacak?
Fusülü dörde çıkarmaz bizim sokaklarımız;
Kurak, çamur, iki mevsim tanır ayaklarımız!
Müneccimin, bereket versin, eski takvimi
Haber verir bize, mevsim şehirde gelmiş mi?
Sıcak, ziyade sıcak bir geceydi; baktım ki:
Oturmak evde ölümden beter, dedim: Belki,

Çıkar dışarda gezersem biraz nefeslenirim;
Epey de yorgunum amma gelince dinlenirim.
Bizim müsamere meydanı Yayla tümseğidir;
Uzak çekerse de poyraz tutar, yazın iyidir.
Giyip ayağım çıkarken sopam yetişti hele
Emin olup gidemem, çünkü vermesek el ele.
Odur cihanda benim, varsa yoksa mu'temedim;
Vakur, hatırı mer'i, vefalı, çok denedim.
Bizim sokakları tahmin için deyin ki: Kuyu!
Doğar şehirde güneş, yükselir minare boyu,
İdare kandili karşımda göz kıpar hala;
Gurub ikindiye bulmaz, leyal hep yelda!
Nasılsa bedrin o akşam nigah-ı simini,
Tarassud etmek için sanki evlerin içini;
Dikildi safha-i minada semt-i re'simize.
Tavansız evlere, ya Rab, ne hoş bir avizel
Dur ey sirac-ı ezel, gitme olduğun yerden:

Biraz şu sahne-i deycuru okşasın şu'len.
Şu'a-i muhriki altında, gündüzün, şemsin
Yanan alınlar için bir hayat olur lemsin
Acıktı pencereler; sağlı sollu her evden
Getirdi türlü sadalar, acıklı, ba'zen şen.

– Bak anne, aydede bak bak!

– Aman da maşallah

Değirmi tabla kadar var

– Susundu Ayşe, günah.

– İlahi teyze tuhafısın, neden günah olacak?

– Günah dedim ya, bırak şimdi

– Haydi, sen de bunak!

– Bunak, munak deme billahi çarparım elimi

Aşıfteler sizi Ahir zaman tevekkeli mi?

Evin birinde neva-saz bir güzel udi;

Birinde cezbe-feza bir sada -yı davudi,

Tilavet etmede Kur'an; gelip geçenlerse

Ayakta irkiliyor incizab edip o sese.

Duyulmasın mı biraz sonra başka bir acı ses?

Aceb ne var? diyerek koştu önceden herkes;

Fakat gidenlere baktım ki kaldırıp tabanı,

Bucak bucak kaçıyor: Kaç bilir misin âmâmı!

Kısıldı karşıki evlerde mumların hepsi,

Kısıldı sanki bütün bir mahallenin nefesi!

Kesildi nağme-i Kur'an, kesildi nağme-i saz;

Zaman zaman duyulan sade bir rakik avaz.

Niçin kaçıştı ahali, ne var ki ya Rabbi?

Yavaş yavaş sokulur, anlarım nedir sebebi.

Ne manzaraydı, İlahi, o gördüğüm sahne!
Beş on herif yapışıp bir fakirin ellerine,
Sürüklüyor; öteden bir kadın diyor:
– Bırakın!
Kocam ne yaptı? Nedir cürmü bi-günah adamın?
Zavallının büyük evladı öldü askerde;
İkinci oğlu da sürgün Yemen’de bir yerde.
Acıklı, göğsü sakat koyverin, didiklemeyin;
Günahtır etmeyin, oğlum, ayıptır eylemeyin.
Efendi kim, o ne bilsin? Bilirse hem ne çıkar?
Kilercisiyle uzaktan biraz hısımlığı var.
Geçende komşuyu görmüş, demiş selam söyle.
Demek alınmıyacak Tanrı'nın selamı bile!
Köpek sürür gibi insan sürüklenir mi ayol?
– Kadın, çekil döverim ha! Sokulma, haydi defol!
– Herif bırak, diyorum Durdu işte bak nefesi.
– Ne dırlanıp duruyor? Susturun canım şu pisi!
Demez miyim size ben her zaman ki "dağdağasız"
Yapın? Eşek gibi siz hiç laf anlamaz mısınız?
– Kadın, paşam, ne yaparsın?

-Paşam mı? Nerde paşa?
Şu korkuluk gibi dimdik duran herif mi? Paşa!
Tasavvur et: iki arşın kazık kadar bir boy!

Getir de üstüne kalpaklı bir kemik kafa koy.
Ocak süpürgesi şeklinde bir sakal yaparak,
"Senin bu işte yüzün, al!" deyip o yüzüze tak.
Ocak süpürgesi, lakin süpürmüyor, yıkıyor;
Nedense bittiği yerden cenazeler çıkıyor!
Budak delikleri tarzında aç da çifte oyuk,
Büyükçe bakla kadar alnının az altına şok.
Bilir misin çalı altında gizli inler olur:
Yılan sabah çıkar, akşam usulcacık sokulur;
Bıyık o kırdaki yetişmiş diken yemişli çalı;
Ağız da in gibi asla görünmüyor, kapalı.
Bu şekli-i müh işi mümkünse bir düşün şöyle,
Paşam dedikleri u'cube işte aynıyle!
Belinde seyf-i "sadakât", elinde bir kamçı,
Ferik nişanları altında gördüğüm umacı,
Ziya-yı bedr-i münirin içinde, ya Rabbi,
Dururdu sine-i imana girmiş ukde gibi!
Sema, zemin bütün envar iken o pis gölge,
Cebin-i pakine leylin ne payidar leke!

– Kuzum, nasıl paşasın, görmüyor musun? Kocamı

Sürükleyip duruyorlar

– Defol kadın, adamı

Vurunca öldürürüm ha! Benim şakam yoktur.

– Çekil hanım, paşa laf dinlemez; vurur mu, vurur.

Bilir misin onu! Şevket-meab Efendimiz'in
Birinci bendesidir
– Hay yetişmesin pampin!
– "Sürün!" demiş, ona Şevketli'nin iradesi var.
– Sürüm sürüm sürünün tez zamanda alçaklar!
Ya sen, zebani kıyafetli, gulyabani paşa,
İlahi yumru başın bir geleydi sivri tasa!
Yılan bakışlı şebek, bir bakın şunun gözüne!
Kazık boyundan utan Tu! Herif, senin yüzüne!
Sakın mahallede erkek bırakmayın, götürün.
Sayıyla vermediler, öyle, posta posta surun!
Bakın şu hayduda, durmuş yıkın diyor evimi!
Torunlarım ya herif, aç kalıp dilensin mi?
Mahallemizde de çıt yok, ne oldu komşulara?
Susup da kurtulacak sanki hepsi aklısıra.
Ayol, yarın da sizin hanümanınız sönecek
Ne var sıçan gibi evlerde şimdiden sinecek?
Yazık sizin gibi erkeklerin kıyafetine
– Yetiştii yaygaran artık çekil kadın evine!
Atın şu kaltağı gitsin, tikin hemen içeri.
– Paşam, bayıldı kadın.
– Anlamam o hileleri.
Demek ki bekleyelim gelsin âlemin keyfi
Saat üç oldu, geciktik, omuzlayın herifi.
Refik-i ömrü giderken cenaze halinde,

Serildi, kaldı kadın aşîyan-ı lalinde.
Benim de bitti nihayet tahammülüm, tabım;
Boşandı seyl-i dümü'um, boşandı a'sabım.
Utandım ağlıyarak, ağladım utanmıyarak!
Diyordu sanki o biçare karşıdan:
– Alçak
Demin gerekti hamîyyet! Hem ağlamak ne demek?
Fıgan ederse kadın, susturur koşup erkek.
Eve döndüm, bütün o facialar
Geldi karşımda durdu subha kadar.
Döndü didemde bin hayal-i elim!
Öttü beynimde bin fıgan-ı yetim.
Ağlasın inlesin de bir Mazlum,
Olayım seyre sade ben mahkûm!
Yalınız ben miyim fakat canî?
Kim çıkıp "Yapmayın!" demişti, hani?
Sustu herkes düyunca feryadı,
Kimsecikler yerinden oynamadı.
Sesi hatta kısıldı Kur'an'ın,
Sustu guya sadası Mevla'nın!
Sus! O susmaz: Nida-yı tehdidi,
Dinle bak nerden in'ikas etti:
Arnavutluk'ta gürleyen toplar
Geliyor işte payitahta kadar!

EK- 4

Bahadıroğlu, Yavuz “II. Abdülhamid’in Tahttan İndirilme Gerekçesi” (2015)

Sultan II. Abdülhamid’i, devlet ve hilafet mührünü abdestsiz basmayacak kadar dindar bir kişilik olarak biliriz...

Bu konuda en yakınında bulunmuş pek çok ismin şahitliği var. Ama “dinsizlik” anlamına gelen iftiralar atılarak tahttan indirildi!

Kızı Ayşe Osmanoğlu, babasının dindarlığını şöyle anlatıyor:

“Babam doğru ve tam dini itikada sahip bir Müslüman’dan başka biri değildir. Beş vakit namazını kılar, Kur’an-ı Kerim okurdu. Gençliğinde Şazeli tarikatına girmişti. Daima camilere devam ettiğini, Ramazanlarda Süleymaniye Camii’nde namaz kıldığını, o zamanlar camide açılan sergilerden alışveriş ettiğini hikâye tarzında anlatırdı. Camide namaz kıldığını günlerden birinde Hamza Zafir Efendi adında muhterem bir şeyhe tesadüf edip onunla ahbap olmuş, bu tarikata bu suretle intisap etmiştir. Keza Yahya Efendi Tekkesi’nin büyük şeyhi olan Abdullah Efendi vasıtasıyla dahi Kadiri tarikatına intisap etmiştir...

Babam herkesin namaz kılmasını, camilere devam edilmesini çok isterdi. Sarayın hususi bahçesinde beş vakit Ezan-ı Muhammedi okunurdu. Babamın bir sözü vardı: “Din ve Fen” derdi,” bu ikisine de itikat etmek caiz.” (Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, Hatıralarım, 3. Baskı, Ankara 1986, Selçuk Yayınları, sayfa 24-25).

Şimdi gelin Sultan II. Abdülhamid’i tahttan indiren fetvaya bir bakalım... Bakalım ve “Halife-i Ruy-i zemin”in nasıl akıl almaz iftiralarla tahttan indirildiğini görelim (günümüz Türkçesiyle) ...

“Müslümanların imamı olan kimse, bazı önemli şer’i konuları şeriat kitaplarından çıkarsa ve bu kitapları yasak etse, yaksa ve yırtsa (akıl alır gibi değil, ama tüm Müslümanların aynı zamanda dini lideri olan zat, bazı şer’î hükümleri din kitaplarından çıkarmakla, hatta dinî eserleri yakıp yırtmakla suçlanıyor) devlet hazinesini israf edip şeriata aykırı şekilde harcasa, idare ettiği kimseleri şer’i sebep olmadan öldürse, hapsetse, sürse, başka türlü zulümleri de adet edindikten sonra doğru yola yemin etmişken sözünden dönerek Müslümanların yaşayışını tamamen bozacak şekilde fitne (fitne!) çıkarmakta direnip onları birbirlerine öldürtse, buna engel olacak durumdaki

Müslümanlar, onun bu zora dayanan tutumunu ortadan kaldırıncaya, İslam memleketlerinin pek çok yerlerinden hal' edilmiş tanıdıklarını ispatlayan haberler gelip yerinde kalmasına kesinlikle zarar ve ayrılışında iyilik düşünülürse, kendisine imamlık ve sultanlıktan vazgeçme teklif etmek veya hal' etmek şekillerinden hangisi meseleyi çözen ve bağlayan işlerin sahibi olanlar tarafından daha iyi görülürse yapılması yerinde ve vacip olur mu?"

Hacı Nuri Efendi, o tarihte "Fetva Emini"dir. Kulaklarına inanamıyor. Son cümleleri tekrar okutuyor. Sonra:

"Bunun kimseye hayrı olmaz" diyor, "Ben ancak birinci şıkkı, yani imamet ve saltanattan feragat teklifine evet derim."

Talat Bey, Ahmet Rıza Bey ve Pertev Paşa'dan oluşan darbe heyeti Fetva Emini ile özel görüşmek istiyorlar. Yan odaya geçiliyor. Daha görüşme başlamadan İttihad ve Terakki'nin İstanbul meb'usu Mustafa Asım Efendi hışımla içeri dalıyor. Fetva Emini Hacı Nuri Efendi'yi odanın bir köşesine sürükleyip kulağına bir şeyler fısıldıyor....

Hacı Nuri Efendi'nin yüzü sapsarı oluyor. Dudakları titriyor. O şekilde salona dönülüyor (Salonda bulunanlardan Süleyman Tevfik Bey hatıralarında böyle tasvir eder).

Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi, Hacı Nuri Efendi'ye soruyor:

"Birader, fetva üzerine başkaca mütalâanız var mı?"

Hacı Nuri Efendi, ürkek bir sessizlik içinde masaya gidiyor. Fetva masanın üstündedir: Tek kelime etmeden titreyen elleriyle fetvayı mühürleyip imzalıyor.

Ardından da Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi, "elcevap, olur" notunu ekleyip mührü basıyor.

Elmalılı Hamdi (Yazır) Efendi'nin kaleme alıp Şeyhülislam Mehmed Ziyaeddin Efendi'nin imzaladığı bu hal' fetvasıyla 33 yıl padişahlık ve halifelik makamında oturmuş Sultan II. Abdülhamid tahttan indiriliyor (27 Nisan 1909=106. Yıldönümü).

Asıl anlatmak istediğim, Sultan II. Abdülhamid'in Peygamber Efendimiz'e bağlılığı... O kadar ki, Efendimiz hakkında dünyada yapılan tüm yayınları dikkatle izler, gerektiği zaman müdahale eder, hilâfet ve saltanat gücünü kullanarak engellemeye çalışırdı.

Bu konuda birkaç örnek vereceğim, ama yarın inşallah...

B-0250E
C. 4. 5. 45

FEDAİ
ALLAHA, VATANA VE HURRIYETE

TARİHİN KAYDETTİĞİ ÜÇ BÜYÜK YAHUDİ DÜŞMANI

Cennet Mekân
Sultan ABDÜLHAMİD HAN

Cennet Mekân
CEVAT RİFAT ATILHAN

ve ADOLF HITLER

BEŞERİYET SİZE MİNNETTARDIR!.

Yıl : 6 Cilt : 4 Sayı 45 ŞUBAT 1969 125 Kuruş

KAYNAKÇA

Abacı, Kemal (2013), “*Büyük Yaşayanlar*”, MGV Yayınları: Ankara, s.52-111.

Acıpayam, Mehmet (2015), “*Ahmet Doğan İlbey'den: Ahmet Cevdet Paşa'nın Fıkıh Üstü Medeniyet-i Cedide'si*”, Türkiye Yazarlar Birliği [Erişim:4.11.2017 <http://www.tyb.org.tr/ahmet-dogan-ilbeyden-ahmet-cevdet-pasanin-fikih-ustu-medeniyet-i-cedidesi-21120h.htm>].

Açıkgenç, Alparslan (2008), “Said Nursi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XXXV, ss.565-572) Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Ağcakulu, Ali (2017), *Said Nursi'nin Siyaset Teorisi Veya İslam Siyaset Düşüncesinde Reform*: 1. Baskı, Çıra Akademi Yayınları: İstanbul, s.108.

Ahmad, Enamullah (2012), *Cemaleddin Afgani' nin Düşünce Dünyası*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı, Konya.

Ahmet Cevdet Paşa (2011), *Ebül-Ula Mardin*, Türkiye Cumhuriyeti Mardin Valiliği: İstanbul, s.236.

Ak, Suat (2009), *Sistem Karşısında Gerçek Muhalefet*, Rasyo Yayınları: İstanbul, s. 143.

Ak, Rukiye (2006), *Dört Mezheple Mukayeseli Olarak Muhammed Abduh'a Göre Kur'an'ın Kadınlarla İlgili Hükümleri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Konya.

Akarlı, Engin (1997), "II. Abdülhamid Hayatı ve İktidarı", *Osmanlı*, (C: II, ss.257) Yeni Türkiye Yayınları: İstanbul.

Akçay, Mustafa (2009), Mehmet Akif Ersoy'un Temel İnanç Esaslarına Bakışı [Bildiri] Gökay Yıldız, M. Zeki Yıldırım, Şevkiye Kazan Hülya Yazıcı Okuyan (Ed.):” *Uluslararası 1. Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*” 19-21 Kasım, Desen Ofset: Burdur, ss.564.

Akgündüz, Ahmed; Öztürk, Said (1991), *Bilinmeyen Osmanlı*, 1. Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı: İstanbul.

Akkaş, Hasan Hüseyin (2003), “Muhafazakâr Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine”
Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, s.251.

Akşin, Sina (1989), *Türkiye Tarihi 3 Çağdaş Türkiye Tarihi 1600-1908*, Ankara:
Cem Yayınevi.

Aktay, Yasin (2006), “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık”, Tamıl
Bora, Murat Gültekingil (ed.); *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, 3. Baskı, İletişim
Yayınları; İstanbul, s.359.

Aktay, Yasin (2018), “Cumhuriyet Döneminde Din Politikaları Ve Din
İstismarı” [Erişim Tarihi: 28.3.2018 [http://www.angelfire.com/art/yasinaktay/
Makaleler/Cuumhuriyet_Donemi_Din_Politikaları_ve_Din_Istismarı.htm](http://www.angelfire.com/art/yasinaktay/Makaleler/Cuumhuriyet_Donemi_Din_Politikaları_ve_Din_Istismarı.htm)].

Akyavaş, Ragıp (2003), *Tarih Mahşeri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın
Matbaacılık ve Ticari İşletmesi: Ankara.

Akyıldız, Ali (2004), *Osmanlı Bürokrasisi Ve Modernleşme*, İletişim Yayınları:
İstanbul.

Akyol, Taha (2014), “Necip Fazıl ve Türkes” [Erişim Tarihi: 12.12.2017
<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/necip-fazil-ve-turkes-27518667>].

Albay, Recai “Allah İçin Birbirimizle Uğraşmayalım”, [Erişim Tarihi:
28.08.2017 [http://www.rotabursa.com/makale/recai-albay/allah-icin-birbirimizle-
ugrasmayalim/695.html](http://www.rotabursa.com/makale/recai-albay/allah-icin-birbirimizle-ugrasmayalim/695.html)].

Albayrak, Sadık (1990), *Yürüyenler Sürünenler*, Şamil Yayınları, İstanbul.

Alkan, Yaşar (2017), “Kapitalizm ve Said Nursi'nin Kapitalizme Bakışı”,
Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi, Sayı 3, s.108.

Alkan, Necmettin (2011), *Selanik İstanbul’a Karşı*, Timaş Yayınları: İstanbul.

Alparslan, Ümit (2000), “Bediüzzaman ve Siyaset”, *Köprü Üç Aylık Fikir
Dergisi*, sayı.72.

Altun, Fahrettin (2013), Hatırlama ve Direniş Necip Fazıl Kısakürek'in Batılılaşma Anlatısı [Bildiri], İsmail Kara, Asım Öz (Ed); "*Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi Ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*", Aralık, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, ss.246.

Arabacı, Fazlı (2004), *Yeni Osmanlıların Dini ve Siyasi Görüşleri*, 1. Baskı, BRC Basım Mat. Ltd.: Ankara.

Armağan, Mustafa (2017a), *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı*, 36. Baskı, Timaş Yayınları: İstanbul.

Armağan, Mustafa (2017b), "*Sultan Abdülhamid'in Dünyadaki Elçileri*" [Erişim Tarihi: 12.12.2017 <http://www.yenisafak.com/yazarlar/mustafaarmagan/sultan-abdulhamidin-dunyadaki-elcileri-2036582>].

Aslan, Taner (2010), "31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere Ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar", *Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 28, s.18.

Atay, Falih Rıfki (1984), *Çankaya*, Bateş A.Ş.: İstanbul.

Atilhan, Cevat Rıfat (1955), *İslamı Saran Tehlike Siyonizm Ve Protokoller*, 1. Baskı: Aykurt Neşriyat: İstanbul.

Atilhan, Cevat Rıfat (1965), *Dünya İhtilalcileri İsrail*, 1. Baskı: Aykurt Neşriyat: İstanbul.

Atilhan, Cevat Rıfat (1959), *Türk İşte Düşmanın*, 1. Baskı, Aykurt Yayınları: İstanbul.

Atilhan, Cevat Rıfat (1971), *İttihad ve Terakki'nin Suikastleri*, 1. Baskı, Aykurt Yayınları: İzmir.

Atilhan, Cevat Rıfat (2004), *31 Mart Faciası*, 6. Baskı, Sinan Yayınevi: İstanbul.

Atilhan, Cevat Rıfat (1995), *Yahudi Casusu Suzy Liberman*, 1. Baskı, Sinan Yayınevi: İstanbul.

Atilhan, Cevat Rıfat (1964), "Hazin Bir Yıl Dönümü Ve Tanzimatın Çöküntüsü İkinci Sultan Abdülhamit Hanın Ölümü", *Fedai*, Şubat, 7. Sayı, s. 19.

Atilhan, Cevat Rifat (1956), Siyonizmin Beşinci Kolu Masonluk, *Sebilürreşad*, Ağustos, 226. Sayı, s.15.

Atilhan, Cevat Rifat (1948b), Siyonizm ve Sultan Abdülhamit, *Sebilürreşad*, Kasım, 19. Sayı, s.299.

Atilhan, Cevat Rifat (1948a), Siyonizm ve Sultan Abdülhamit III, *Sebilürreşad*, Kasım, 21. Sayı, s. 332,333.

Aydemir, Şevket Süreyya (1971), "Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa", (C:2, ss.147) Remzi Kitabevi: İstanbul.

Aydemir, Şevket Süreyya (1999), "Tek Adam" (C:2, ss.135) Remzi Kitabevi: İstanbul.

Aytepe, Mahsum (2016), "Doğuşundan Günümüze İslamcılığın Türkiye Seyri: Bir Sınıflandırma Denemesi", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, s.186.

Babacan, Hasan; Kahraman, Mehmet Ali (2013), "Said Nursi Siyaset Ve Devlet", Bülent Özdemir (Ed.), 1. Baskı, Altınpost Yayınları; İstanbul.

Badıllı, Abdülkadir (1998), "Mufassal Tarihçe-i Hayat", (C:1, ss. 226) İttihad Yayınları: İstanbul.

Bahadıroğlu, Yavuz (2015), "*II. Abdülhamid'in İndirilme Gerekçesi*" [Erişim Tarihi: 20.12.2017 <http://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/yavuz-bahadiroglu/ii-abdulhamidin-tahttan-indirilme-gerekcesi-10374.html>].

Bakiler, Yavuz Bülent (2008), "*M. Akif Mısır'a neden gitti*" [Erişim Tarihi: 20.03.2013 <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/yavuz-bulent-b%C3%A2kiler/397071.aspx>]

Bali, Rifat (2001), *Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları*, 1. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.

Bardakçı, Murat (2015), "*Abdülhamid'in Oğlu Babasını Anlatıyor*" [Erişim Tarihi: 12.12.2017 <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/885518-abdulhamidin-oglu-babasini-anlatiyor>].

Baypınar, Yüksel (2002), *Rainer Maria Rilke ve Necip Fazıl Kısakürek'in Şiirlerinde İmgesel Anlatım Biçimleri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri Ve Edebiyatları (Alman Dili Ve Edebiyatı) Anabilim Dalı, Ankara.

Bayrakdar, Mehmet (2009), "Aydınlanmanın ve Pozitivizmin İslam'a Bakışımıza Etkisi", *Diyanet Dergisi*, Mart, s.5.

Belge, Murat (2006), "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık", Tanıl Bora, Murat Gültekingil (ed.); *Muhafazakârlık Üzerine*, 3. Baskı, İletişim Yayınları; İstanbul, s.98.

Berkes, Niyazi (2014), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Beyaz, Yasin (2012), *Nesir Yazılarına Göre Necip Fazıl'ın Düşünce Dünyası*, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Edirne.

Beyhan, Mehmet Ali (2015), "Evet Şüpheciydi Ama Neden?", *Derin Tarih Dergisi*, Temmuz, Özel Sayı 3, s.51.

Biçer, Zeynep (2011), *Yeni Osmanlıların Eğitim Öğretim Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimler (Din Eğitimi) Anabilim Dalı, Ankara.

Bilgin, Mustafa (1997), "Hak Dini Kur'an Dili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XV, ss.153) Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Bolay, Süleyman Hayri (1993), Bir Filozof Müfessir, Muhammed Hamdi Yazır, Süleyman Hayri Bolay (Ed.); "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyum Bildirileri Kitabı" 4-6 Eylül 1991, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.128-129-130-132-135.

Bora, Tanıl (2003), *Türk Sağın Üç Hali Milliyetçilik Muhafazakârlık İslamcılık*, Birikim Yayınları: İstanbul.

Boz, Duran (2012), *Büyük Doğu'nun Mustarip Ruhu Necip Fazıl Kısakürek*, Öncü Basımevi: Kahramanmaraş.

Bozarslan, Hamit (2015), *Türkiye Tarihi İmparatorluktan Günümüze*, İletişim Yayınları: İstanbul.

Bozkurt, Celil (2012), *Türkiye’de İslamcılık Erbakanla Değil Atilhan İle Başladı*, [Erişim Tarihi: 28.03.2018 <https://www.timeturk.com/tr/2012/09/17/turkiye-de-islamcilik-erbakan-la-degil-atilhan-ile-basladi.html>].

Bozkurt, Celil (2011), Eserleri Ve Fikirleri İle Cevat Rifat Atilhan, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı*, İstanbul.

Bozkurt, Celil (2012), *Yahudilik Ve Masonluğa Karşı Cevat Rifat Atilhan*, 1. Baskı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.

Budak, Ali (2007), *"Osmanlı Modernleşmesi ve Edebiyat"*, [Erişim Tarihi:15.01.2017http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/abosmanlimodernlesmesiedebiyat/ab_osmanli_modernlesmesi_edebiyat.htm].

Burma, Mustafa (2012), "Bulgaristan’ın Osmanlı İmparatorluğu’ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları", *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, s.74.

Buz, Ayhan (2007), *Sokullu’dan Damat Ferit’e Osmanlı Sadrazamları*, 1. Baskı, Neden Kitap Yayıncılık Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.: İstanbul.

Canlı, Cemalettin; Beysülen, Yusuf Kenan (2010), *Zaman İçinde Bediüzzaman*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Cantek, Funda Şenol (2011), *Yaban’lar ve Yerliler Başkent Olma Sürecinde Ankara*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Cemal Paşa (2010), *Anılarım 1913-1922* (Haz: Fahri Parin), 1. Basım, Paraf Yayınları: İstanbul.

Cemalettin Afgani (1978), *Siyasi Hatıralar (1908-1913)*, (Sad. Ziyaeddin Engin), 1. Baskı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Cemalettin Afgani [Erişim Tarihi: 28.7.2016 <http://www.dinimizislam.com/detay.asp?Aid=816>].

Ceran, Alparslan (2010), "*Nacip Fazıl, Erbakan, Erdoğan*" [Erişim: 11.11.17 <http://blog.milliyet.com.tr/AramaBlogger/nacip-fazil--erbakan--erdogan/Blog/?BlogNo=227910>]

Ceylan, Nurettin (2016), *Gerçeğin Aynasında Bediüzzaman*, 1. Baskı, Nesil Yayınları: İstanbul.

Coşkun, İbrahim (2015), Modern Çağda Dine Yöneltilen Eleştirisi Ve Muhammed Hamdi Yazır'ın İslam İnançlarını Savunusu, Ahmet Ögke- Rıfat Atay (Ed.); "Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu", 2-4 Kasım 2012, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.346-366.

Coşkun, Muharrem (2014), *Kod Adı: İrtica – 906*, 1. Baskı, Forarat Basımevi Gaziosmanpaşa Belediyesi: İstanbul.

Cündioğlu, Düccane (2010), *Akif'e Dair*, 5. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul.

Cündioğlu, Düccane (2000), "'Ankara Yârânı'nın İslâmcılığı", [Erişim Tarihi: 5.5.17 <https://www.yenisafak.com/arsiv/2000/mayis/09/dcundioglu.html>].

Çaha, Ömer (2006), "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık", Tanıl Bora, Murat Gültekingil (ed.); *Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış Demokrasi Çoğulculuk Ve Sivil Toplum*, 3. Baskı, İletişim Yayınları; İstanbul.

Çalen, Mehmet Kaan (2017), *Osmanlıcılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Çalışkan, İsmail (2015), Elmalılı Hamdi Yazır Muhammed Abdüh'a Neden Kızdı, Ahmet Ögke- Rıfat Atay (Ed.); "Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu", 2-4 Kasım 2012, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.93.

Çakır, Nuri (2000), "Bediüzzaman ve Müdafaası", *Köprü Üç Aylık Fikir Dergisi*, sayı.72.

Çandır, Muzaffer (2011), "İslâmî Duyarlılığın Cumhuriyet Devri Türk Şiirine Yansımaları (1923–1950)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, s.167.

Çantay, Hasan Basri (1966), *Akifname*, 1.Baskı, Ahmet Said Matbaası, İstanbul.

Çankaya, Ali (1968), *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*,1. Baskı, Mars Matbaası: Ankara.

Çay, Mustafa Murat (2013), *Cevat Rifat Atilhan*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Konya.

Çebi, Hasan (1987), *Bütün Yönleriyle Necip Fazıl Kısakürek'in Şiiri*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara.

Çebi, Hasan (1987), *Necip Fazıl Kısakürek'in Şiiri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

Çetin, Maksut (2015), "Said Nursi'nin Siyaset Anlayışı", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 62, s.115.

Çetinsaya, Gökhan (2009), "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık", Tanıl Bora, Murat Gültekingil (ed.); *Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, 8. Baskı, İletişim Yayınları; İstanbul, s.274-276.

Çiftçigüzeli, Mehmet Cemal (2009), Mehmet Akif Sırat-ı Müstakim Ve Sebilür-Reşad, [Bildiri] Gökay Yıldız, M. Zeki Yıldırım, Şevkiye Kazan Hülya Yazıcı Okuyan (Ed.);" *Uluslararası 1. Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*", 19-21 Kasım, Desen Ofset: Burdur, ss.507.

Çiğdem, Recep (2015), "Elmalı Hamdi Yazır Ve Abdülhamid'in Hali", Ahmet Ögke- Rıfat Atay (Ed.); "Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu", 2-4 Kasım 2012, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.420,427,428.

Çiğdem, Ahmet (2005), "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık", Tanıl Bora, Murat Gültekingil (ed.); *İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar*, 2. Baskı, İletişim Yayınları; İstanbul, s.27, 426.

Çoban, Funda (2015), "İslamcılığın Fikri Taşıyıcısı Olarak Türkiye Siyasi Hayatında Necip Fazıl", *Mülkiye Dergisi*, Sayı:39, s.69-70.

Çolak, Abdullah (2015), Bir Hukukçu Olarak Elmalılı Muhammed Hamdi – Hak Dini Kur'an Dili Bağlamında-, Ahmet Ögke- Rıfat Atay (Ed.); "Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu", 2-4 Kasım 2012, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.202-203.

Çolak, Mustafa (2013), ‘‘Cumhuriyetin İlk Yıllarında İslamcı Dergiler’’ [Erişim Tarihi: 15.04.2018 <http://www.haksozhaber.net/cumhuriyetin-ilk-yillarinda-islamci-dergiler-43267h.htm>].

Danışmaz, Ahmet (2000), ‘‘Bediüzzaman Ve Siyaset’’, *Köprü Üç Aylık Fikir Dergisi*, Sayı.72.

Danışmend, İsmail Hami (1979), *Tarihi Hakikatler*, 1. Baskı, Tercüman Tarih ve Kültür Yayınları: İstanbul.

Davudoğlu, Ahmed (2015), *Din Tahripçileri*, 1. Baskı, Bedir Yayınevi: İstanbul.

Davutoğlu, Ahmed (1996), ‘‘Bediüzzaman Ve 20. Yüzyılda İslam Dünyasının Siyaseti Nevzat Yalçıntaş İbrahim Canan Faris Kaya (Ed); *Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu III*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, s.608-609.

Demirci, Akyol Esra (2013), ‘‘Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları’’, *Sosyal Politika Çalışmaları*, C.7, Sayı.31, ss.34.

Dindar, Orhan (2016), *Bediüzzaman Said Nursi Ve II. Abdülhamit*, 1. Baskı, Yeni Asya Yayınları: İstanbul.

Doğan, Cem (2011), Mehmet Akif Ersoy Ve İslam Birliği Düşüncesi [Bildiri], Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul Oral (Ed.); ‘‘*Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik Ve Bütünlük Sempozyumu*’’, 12-14 Ekim, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayın No:3: İstanbul, ss.410-411.

Duran, Burhanettin (2006), ‘‘Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık’’, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (ed.); *Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı İdeolojik Konumları, Dönüşümü ve Evreleri*, 3. Baskı, İletişim Yayınları; İstanbul, s.154.

Duran, Burhanettin (2016), ‘‘Modern İslamcılık Düşüncesinin Rakip Oksidentalizmleri: Necip Fazıl Kısakürek ve Nurettin Topçu’da Hıristiyanlık, Batı ve Çağdaşlık Anlayışı’’, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı:7, s. 315.

Durdu, Mehmet Burak (2003), ‘‘Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması Ve Etkileri’’, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, ss.294-314.

Dutlu, Erten Perihan (2017), “İbn-i Haldun ve Bediüzzaman Said Nursi’de Çevre-Ekonomik Gelişme İlişkisi”, *Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, s.78.

Düzdağ, Ertuğrul (2007), *İstiklal Şairi Mehmet Akif Ersoy*, 2. Baskı, Fide Yayınları: İstanbul.

Düzdağ, M. Ertuğrul- Okay Orhan (2003), “Mehmet Akif Ersoy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXXV, ss.433-434-435) Türkiye Diyanet Vakfı: Ankara.

Edip Eşref (2010), *Mehmed Akif Hayatı Eserleri Ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Fahrettin Gün (Ed), Beyan Yayınları, s.297.

Efe, Âdem (2002), *Meşrutiyetten Cumhuriyete İslamcılar Ve Modernleşme (1908den 1924’e)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, s.172.

Ekinci, Ekrem Buğra (2014), *"Akif'in Sultan Hamid'e Husumeti Nereden Geliyor?"* [Erişim Tarihi: 12.12.2017 <http://m.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-ekrem-bugra-ekinci/582629.aspx>].

Eliaçık, Muhsin (2011), Jön Türk Basınında Dinî Zeminde Muhalefet [Erişim:02.11.2017 <http://turkishstudies.net/Makaleler/16700354587muhittineli%C3%A7%C4%B1k.pdf>].

Eraslan, Cemzi (1992), *II. Abdülhamit Ve İslam Birliği*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat: İstanbul.

Erdem, Gazi (2010), “İslahat Fermanı’na Yeniden Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Sayı 1, s.341.

Erdem, Gazi (2005), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Hristiyanların Sosyal ve Dini Hayatları (1856-1876)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Erdoğan, Mehmet (2008), *Bediüzzaman ve Siyaset*, 1. Baskı, Nesil Yayınları: İstanbul.

Eren, A. Cevdet “Tanzimat”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.11, İstanbul 1970, s.710.

Ergil, Doğu (1986), “Muhafazakâr Düşüncenin Temelleri ‘Muhafazakârlık ve Yeni-Muhafazakârlık’”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 41, Sayı 1, s. 271.

Ersoy, Mehmet Akif (2007), *Safahat* (Kevser Terzioğlu), 8. Baskı, İstanbul, Fide Yayınları.

Ersoy, Mehmet Akif (2016), *Sırat-ı Müstakim* [Erişim Tarihi:28.8.2016 <http://www.bagcilar.bel.tr/Files/eKitap/Siratimustakim/siratimustakim4/siratimustakim4.html>].

Ersöz, İsmail (1993), Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri, Süleyman Hayri Bolay (Ed.); “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyum Bildirileri Kitabı” 4-6 Eylül 1991, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.171.

Eryılmaz, Bilal (2006), *Tanzimat Ve Yönetimde Modernleşme*, 4. Baskı, İşaret Yayınları: İstanbul.

Esen, Nesibe (2011), “Necip Fazıl Kısakürek'te Dinsel Değişim”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:11, Sayı:1, s.136.

Eygi, Mehmet Şimşek (2012), “‘Mustafa Kemal'in en büyük muhalifi Said Nursi'ydi’ [Erişim Tarihi: 17.3.2018 <http://www.haber7.com/polemik/haber/882993-mustafa-kemalin-en-buyuk-muhalifi-said-nursiydi>].

Fedai Dergisi *Beşeriyet Size Minnettar* [Erişim Tarihi: 15.03.2018 <http://katalog.idp.org.tr/pdf/1464/2860>]

Fuller, Graham E. (2004), *Siyasal İslam'ın Geleceği*, (Çev: Mustafa Acar), İstanbul: Timaş Yayınları.

Gencer, Bedri (2013), Şeriatçılıktan Medeniyetçiliğe İslamcılık: Bir İslamcılık Tipolojisine Doğru [Bildiri], İsmail Kara, Asım Öz (Ed); “*Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi Ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*”, Aralık, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, ss.80.

Göçer, Güngör (2017),” Mehmet Akif Ersoy’un Siyasal Kimliği Ve İttihat Ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:9, Sayı:19, s.357-360.

Göde, Halil Altay (2009), Mehmet Akif’in Şiirlerinde Halk Edebiyatı Unsurlarından Kalıplaşmış Sözler, [Bildiri] Gökay Yıldız, M. Zeki Yıldırım, Şevkiye Kazan Hülya Yazıcı Okuyan (Ed.),” *Uluslararası 1. Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*” 19-21 Kasım, Desen Ofset: Burdur, ss.307.

Gökalp, Ziya (2014), *Türkçülüğün Esasları*, (Haz. Dr. Salim Çonoğlu), Ötüken Neşriyat A.Ş. İstanbul, s.26.

Gökalp, Ziya (2010), *Türkleşmek, İslamlaşmak Muasırlaşmak*: İstanbul.

Gökçek, Fazıl (1995), *Mehmet Akif Ersoy’un Şiiri Üzerinde Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İzmir.

Gözütok Şakir (2014), Mehmet Akif Ersoy Ve İttihat Ve Terakki İlişkileri, II. Abdülhamid Döneminde İslamcı Muhalefet Ve Mehmet Akif Ersoy [Bildiri] *İttihatçılar Ve İttihatçılık Sempozyumu Kitabı*, 25 Kasım, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, s.8.

Gülsoy, Ufuk (1999), “İslahat Fermanı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XIX, ss.186) Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Günaltay, Mehmed Şemseddin (2015), Hurafeler ve İslam Gerçeği, (Haz. Prof. Dr. Ahmet Gökbel), Marifet Yayınları, İstanbul, s. 17.

Günaltay, Mehmed Şemsettin (1998), *Zulmetten Nura*, 2. Baskı, Furkan Yayınevi, İstanbul.

Gündüz, Mustafa (2013), [Erişim Tarihi: 8.8.2016 http://www.academia.edu/402828/11_abd%3%bclhamid_d%3%b6nemi_e%4%9fitim_ve_%c4%b0deolojisi_%c3%9czerine_ara%5%9ft%4%b1rmalardebates_on_the_education_and_its_ideology_duringthe_ring_of_the_hamidian_era].

Güngör, Erol (1992), *Türk Kültürü Ve Milliyetçilik*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Gürlek, Dursun (2004), *Çınaraltı Kitap Sohbetleri*, Timaş Yayıncılık: İstanbul.

Güven, Mustafa (2015), "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışındaki Modernlik Unsurları Ve Bu Bağlamda Muhammed Abduh'a Yönelttiği Eleştiriler -Fîl Sûresi Örneği", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 61, s.145-150.

Güzel, Murat (2003), "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık", Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.); *Necip Fazıl Kısakürek*, 3. Baskı İletişim Yayınları; İstanbul, s. 335.

Haber 7 (2009), "*Abdülhamid'in Hal Fetvasını Akif Yazmadı*" [Erişim Tarihi: 8.5.2017 <http://www.haber7.com/kultur/haber/457550-abdulhamidin-hal-fetvasini-akif-yazmadi>].

Hammer, Baron Joseph Von Hammer Purgstall (2015), *Büyük Osmanlı Tarihi* (Çev. B. Sıtkı Baykal) İstanbul: Üçdal Hikmet Neşriyat, 2015.

Hançerlioğlu, Orhan (1993), *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi: İstanbul.

Hayta, Necdet; Ünal, Uğur (2014), *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, 7. Baskı, Gazi Kitabevi: Ankara, s.119.

Heywood, Andrew (2011), *Siyasi İdeolojiler*, Adres Yayınları: Ankara.

https://www.youtube.com/watch?v=r6Pm_IrKHiE.

<https://plus.google.com/photos/photo/107325916496450425384/6116537184119666018>.

Hüseyin Muhammed, (2004), *Modernizmin İslama Girişi*, 3. Baskı, İnsan yayınları: İstanbul.

Işık, Hüseyin (1990), *Yazarlar Sözlüğü*, 1. Baskı, Risale Yayınları: İstanbul.

İbanoğlu, Fulya (2015), *Mevcudu Muhafaza Ederek Terakki Etmek: Elmalılı Hamdi Efendi'de Terakki Fikri*, Ahmet Ögke- Rıfat Atay (Ed.); "Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu", 2-4 Kasım 2012, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.520-526.

İlbey, Ahmet Doğan "*Atatürkçü Cumhuriyet, Mehmet Akif'e Karşıydı*", [Erişim Tarihi: 17.4.2017 <https://www.habervaktim.com/yazar/62911/ataturkcu-cumhuriyet-mehmet-akife-karsiydi.html>].

İnalcık, Halil (2003), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, 2. Baskı, YKY Yayınları: İstanbul.

İşcan, Mehmet Zeki (2006), “Muhammed Abduh'un Nübüvvet Görüşü Ve Çağdaş İslam Düşüncesine Etkileri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:26, s.28.

Kahraman, Alim (2012), "Abdülhamid II", *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, ss.24, Üsküdar Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları: İstanbul.

Kahraman, Eyüp Ersegün (2017), *Türkiye Erken Cumhuriyet Dönemi'nde İslamcılık* [Erişim Tarihi: 20.03.2018 <http://www.kirmizilar.com/tr/index.php/genclerden/3343-turkiye-erken-cumhuriyet-donemi-nde-islamcilik>].

Kara, İsmail (1993), Elmalılı Hamdi Efendi ve Halifelik, Süleyman Hayri Bolay (Ed.); “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyum Bildirileri Kitabı” 4-6 Eylül 1991, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.255-256.

Kara, İsmail (2013), Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi Hareketi Üzerine Birkaç Not [Bildiri], İsmail Kara, Asım Öz (Ed); “*Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi Ve Harekâtı Sempozyum Tebliğleri*”, Aralık, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, ss. 24.

Kara, İsmail (2015), Üç Devir, Üç Elmalılı Hamdi, Ahmet Ögke- Rıfat Atay (Ed.); “Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu”, 2-4 Kasım 2012, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s. 20-23-27.

Kara, İsmail (2014), *Said Nursi'nin Siyasetine Bakış*, [Erişim Tarihi: 25.5.2017 <http://www.haber7.com/tarih-ve-fikir/haber/1135298-said-nursinin-siyasetine-bakis>]

Kara, İsmail (2011b), *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler I*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul

Kara, İsmail (2011a), “*Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 2*”, 1. Baskı, Dergâh Yayınları: İstanbul

Kara, İsmail (1990), “Meşrutiyetten Bugüne Düşünce”, Sefa Kaplan (ed.); *Tarih Tereddütten İbarettir*, Endülüs Yayınları, İstanbul, s.264.

Kara, İsmail (2005), “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık”, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (ed.); *İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri*, 2. Baskı, İletişim Yayınları; İstanbul, s.37.

Karaağaçlı, Abbas (2011), *Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Son Dönem Siyasal Gelişmeler* [Erişim Tarihi: 12.11.2017 <http://www.turansam.org/makale.php?id= 3057>].

Karabaşoğlu, Metin (2013), Bediüzzaman İslamcı mıydı? [Bildiri], İsmail Kara, Asım Öz (Ed); “*Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi Ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*” Aralık, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, ss.240.

Karabekir, Kazım (2011), *İttihad ve Terakki*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Karacakaya, Recep (2017), İttihad Ve Terakki Cemiyeti Ve Ermeniler 1908-1914 [Erişim: 02.11.2017 <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ittihat-ve-terakki-cemiyeti-ve-ermeniler/>].

Karaer, Nihat (2011), “Mehmet Akif ve II. Abdülhamit”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:26, s.139.

Karakoç, Sezai (2007), *Mehmet Akif*, 1. Baskı, Diriliş Yayınları: İstanbul.

Karal, Enver Ziya (2007), "Birinci Meşrutiyet Ve İstibdad Devirleri 1876-1907", Osmanlı Tarihi (C: VIII, ss. 214-215) Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Karaman, Hayrettin (1994), “Cemâleddin Efgani”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C:X, ss.457-459) Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Karcioğlu, Sezgül (2016), “Abdülhamid Han’ın Devleti 33 Yıl Yönettiği Merkez Yıldız Sarayı”, *İstanbul Tarih Dergisi* [Erişim Tarihi: 4.11.2017 <http://www.istanbultarih.com/abdulhamid-han-in-devleti-33-yil-yonettigi-merkez-yildiz-sarayi-77.html>].

Kasadar, Mustafa (2018), “*Vefatının Yüzüncü Yılında Sultan Abdulhamit Ve Devrin Âlimlerinin Konumu*” [Erişim Tarihi: 12.3.2018 <https://www.milligazete.com.tr/makale/1501135/mustafa-kasadar/vefatinin-yuzuncu-yilinda-sultan-abdulhamit-ve-devrin-alimlerinin-konumu>].

Kavas, Ebru (2009), Mehmet Akif Ersoy Şiirinde II. Meşrutiyet İstanbul Unun Sosyal Tipleri [Bildiri] Gökay Yıldız, M. Zeki Yıldırım, Şevkiye Kazan Hülya Yazıcı Okuyan (Ed.);” *Uluslararası 1. Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*” 19-21 Kasım, Desen Ofset: Burdur, ss.181

Kaya, Hasan (2009), *Mehmet Akif Ersoy’un Dini Ve Siyasi Fikirleri*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Ana Bilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Elazığ.

Kılıç, Ahmet Faruk (2008), *Milli Yürek Mehmet Akif Ersoy’un Din Ve Toplum Anlayışı*, 1. Baskı, Değişim Yayınları: İstanbul.

Kılıç, Recep (1993), Dibace (Önsöz), Süleyman Hayri Bolay (Ed.); “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyum Bildirileri Kitabı” 4-6 Eylül 1991, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, ss.56-60-73.

Kılıçoğlu, Osman (2011), *Mehmet Akif Ersoy’un Dini-Sosyal Islahatçılığı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, İstanbul.

Kılınçkaya, Derviş (2016), *"II. Meşrutiyet Dönemi"*, [Erişim Tarihi: 15.11.2017 <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/I4.pdf>].

Kır, İbrahim (1988), *Mehmet Akif Ersoy’un Görüşlerinin Sosyolojik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ.

Kısakürek, Necip Fazıl (2015c), *Ulu Hakan İkinci Abdülhamid Han*, 23. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (2015d), *Türkiye'nin Manzarası*, 12. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1985a), *Çerçeve 1*, 1. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1985b), *İbrahim Ethem*, 2. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1989a), *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 3. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1989b), *Hitabeler*, 3. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1989c), *Sahte Kahramanlar*, 5. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1989d), *Tanrı Kulundan Dinlediklerim*, 3. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1990a), *Babıali*, 4. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1990b), *Benim Gözümde Menderes*, 4. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1990c), *Çile*, 16. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (2013), *Benim Gözümde Menderes*, 6. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1990d), *O ve Ben*, 6. Baskı,, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1990e), *Son Devrin Din Mazlumları*, 10. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1991), *Tohum*, 5. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (2017), *Tohum*, 8. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1992), *Moskof*, 4. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1993), *Rapor 1/3*, 2. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1993), *Rapor 10/13*, 2. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1993), *Rapor 4/6*, 2. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1999), *Rapor 4/6*, 3. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1993), *Rapor 7/9*, 2. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (1994), *Yeniçeri*, 4. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (2013), *Kafa Kâğıdı*, 18. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (2014), *Başmakalelerim 3*, 4. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (2015b), *İdeolocya Örgüsü*, 4. Baskı, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (2015a), *İhtilal*, 13. Basım, Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.

Kısakürek, Necip Fazıl (2012), *Sosyalizm, Komünizm ve İnsanlık*, 13. Basım, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Koçar, Musa (1999), *Eleştirel Açıdan Said Nursi'nin Kelami Görüşleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 183.

Kodaman, Bayram (1993), "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", *Büyük İslam Tarihi* (C: XII, ss.31,60) Çağ Yayınları Tic. Ve San. A.Ş.: İstanbul.

Koştaş, Münir (1993), Muhammed Hamdi Yazır'ın İçtimai Görüşleri, Süleyman Hayri Bolay (Ed.); "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyum Bildirileri Kitabı" 4-6 Eylül 1991, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.243.

Kozan, Ali (2015), Bir Türk-İslam Mütefekkeri: Muhammed Hamdi Yazır ve Siyaset Felsefesi, Ahmet Ögke- Rıfat Atay (Ed.); “Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu”, 2-4 Kasım 2012, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.371-375-379-378-383.

Kozan, Ali (2016), “*Elmalılı Hamdi Yazır: Sultan Abdulhamid’in Tahttan İndirilişinde Bir İslâm Alimi*” [Erişim Tarihi: 15.01.2018 <http://www.beyaztarih.com/osmanli-tarihi/elmalili-hamdi-yazir-sultan-abdulhamidin-tahttan-indirilisinde-bir-islam-alimi>]

Kuntay, Mithat Cemal (1986), *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*, Türkiye İş Bankası Yayınları: İstanbul.

Kuntay, Mithat Cemal (2012), *Mehmet Akif*, Timaş Yayınları: İstanbul.

Kuran-ı Kerim, Enbiya Suresi/ 87.

Kurdaş, Muzaffer Çağlar (2012), “Osmanlıdan Cumhuriyete Modernleşme Sürecine Kısa Bir Bakış”, *Hikmet Yurdu Dergisi*, Haziran 2012, 9. Sayı, s.101.

Kurtoğlu, Zerrin (2005), “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık”, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (ed.); *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset*, 2. Baskı, İletişim Yayınları; İstanbul, s 201-212.

Küçük, Cevdet (1988), “II. Abdülhamit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: I, ss.218-219) Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Levi, Avner (1996a), *Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler*, 1. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.

Levi, Avner (1996b), “1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınamayan Ders”, *Tarih Ve Toplum*, Temmuz 1996, 151. Sayı, s.10-17.

Mardin, Şerif (2009), “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık”, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (ed.); *Yeni Osmanlı Düşüncesi*, 8. Baskı, İletişim Yayınları; İstanbul, s 47.

Mardin, Şerif, (2013), *Türkiye’de Din Ve Toplumsal Değişme Bediüzzaman Said Nursi Olayı*:17.Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul, s. 58-138.

Mardin, Şerif, (2015), *Türkiye’de Din Ve Siyaset*, 19. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.

Mardin, Şerif (1991), “*Türkiye’de Din Ve Siyaset Makaleler III*”, Derleyen: Tuncay Önder, 1. Baskı, İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif (2008), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, 15. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.

Menek, Abdülkadir (2017), “Said Nursi’ye Göre Meşrutiyet Ve Cumhuriyet”, *Köprü Dergisi*, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık, Sayı 138, s.78.

Meriç, Cemil, (2002), *Umrandan Uygarlığa*, 7. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.

Mert, Nuray (1997), “Sağ-Sol Siyaset Ayrımı Ve Yeni Muhafazakârlık”, *Toplumbilim*, Eylül, Yeni Sağ-Aşırı Sağ Özel Sayısı S.7, s.56.

Mert, Nuray (2005), “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık”, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (ed.); *Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış*, 2. Baskı, İletişim Yayınları; İstanbul, s.412-414.

Meydan, Sinan “Mehmet Akif İstismarı Ve Gerçekler”, [Erişim Tarihi: 28.5.17 <http://www.guncelmeydan.com/pano/mehmet-akif-istismari-ve-gercekler-sinan-meydan-t33518.html>].

Mısıroğlu, Kadir (1990), *Sarıklı Mücahitler*, 8. Baskı, Sebil Yayınevi: İstanbul.

Mısıroğlu, Kadir (2012), *Bir Mazlum Padişah Sultan II. Abdülhamid*, 2.Baskı Sebil Yayınevi: İstanbul.

Mumyalmaz, Hatice (2017), *Necip Fazıl’ın Fikir Dünyasında Yakın Dönem Türk Tarihi: Kavram, Olay Ve Kişilikler*, Bozok Üniversitesi, Cilt:14, Sayı:38, s.174.

Müftüoğlu, Mustafa (1979), *Yalan Söyleyen Tarih Utansın Altıncı Kitap*, 1. Baskı, Çile Yayınları.

Müftüoğlu, Mustafa (1985), *Yalan Söyleyen Tarih Utansın Dördüncü Kitap*, 1. Baskı, Çile Yayınları.

Mürsel, Safa (2010), *Bediüzzaman Said Nursi Ve Devlet Felsefesi*, 1. Baskı, Nesil Matbaacılık: İstanbul.

- Nursi, Said (1960), *Şualar*, Çeltüt Yayınevi: İstanbul.
- Nursi, Said (2012a), *Şualar*, Söz Basım Yayın: İstanbul.
- Nursi, Said (2012b), *Emirdağ Lahikası*, Söz Basım Yayın: İstanbul.
- Nursi, Said (1976a), *Lem'alar*, Sözler Yayınevi: İstanbul.
- Nursi, Said (1976b), *Tarihçe-i Hayat*, Sözler Yayınevi: İstanbul.
- Nursi, Said (1979), *Mektubat*, Sözler Yayınevi: İstanbul.
- Nursi, Said (1994), *Hutbe-i Şâmiye*, Envar Neşriyat: İstanbul.
- Nursi, Said (1995), *Kastamonu Lahikası*, Envar Neşriyat: İstanbul.
- Nursi, Said (2007), *Divan-ı Harbi Örfi*, Söz Basım Yayın: İstanbul.
- Nursi, Said (2012), *Münazarat*, 7. Baskı, Yeni Asya Gazetecilik, Matbaacılık ve Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş: İstanbul.
- Nursi, Said (2017), *Asar-ı Bediyye*, Envar Neşriyat: İstanbul.
- Nursi, Said "Hutbe-i Şamiye", [Erişim Tarihi: 28.6.2017 <http://www.sorularlarisale.com/index.php?s=modules/kulliyat&id=7347&aranan=czo1OiJtZWRpaCI7>].
- Nursi, Said "Hutuvat-ı Sitte" [Erişim Tarihi: 19.04.2017 <http://www.risaleinurenstitusu.org/kulliyat/hutuvat-i-sitte/takdim/89>].
- Ocak, Ahmet Yaşar (1999), *Türkler, Türkiye ve İslam*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Ogan, Raif (2008), *Sultan Abdülhamit İftiralara Cevaplar*, Kaknüs Yayınları: İstanbul.
- Okay, Orhan (2008), "Mehmet Akif'in Karakteri Ve Sanatı", *Hece Dergisi*, *Mehmet Akif Ersoy Özel Sayısı*, s. 8.
- Okay, Mehmet Orhan (1987), *Necip Fazıl Kısakürek*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

Onat, Hasan (1993), Elmalılı Hamdi Yazır'ın Anlayışı ve Mezheplere Bakışı, Süleyman Hayri Bolay (Ed.); "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyum Bildirileri Kitabı" 4-6 Eylül 1991, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.140-150.

Oral, Özgür (2006), "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık", Tanıl Bora, Murat Gültekingil (ed.); *Elmalılı Hamdi Yazır*, 3. Baskı, İletişim Yayınları; İstanbul, s.185.

Ortaylı, İlber (2016), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 43.Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.

Osmanoğlu, Şadiye (2016), *Babam Abdülhamid*, 5. Baskı, Timaş Yayınları: İstanbul.

Ozan, Halil İbrahim (2016), "II. Abdülhamid Döneminde İslamcı Muhalefet Ve Mehmet Akif Ersoy", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4-5, s.153,154-161.

Özcan, Azmi "*Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlılar ve Hindistan Müslümanları*" [Erişim Tarihi: 12.12.2017 <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26& Syz=286188>].

Özcan, Azmi (2001), "İslamcılık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXIII, ss.60,63), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Özdenören, Rasim (2006), "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık", Tanıl Bora, Murat Gültekingil (ed.); Necip Fazıl Kısakürek, 3. Baskı, İletişim Yayınları; İstanbul, s.136,138, 143.

Özdiñç, Rıdvan (2014), "Hersekli Arif Hikmet ve Osmanlı Dini Modernleşmesi" [Bildiri], A. Emre Dağtaşoğlu, Muhammet Altaytaş (Ed.); *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar*, 07-09 Mayıs, Trakya Üniversitesi Balkan Kongre Merkezi: Edirne, ss.423-429-430.

Özel, Ahmet Murat (2015), Batı'nın Fikri Meydan Okumaları Bağlamından Elmalılı M. Hamdi Yazır'da Üç Terim: Akıl, Bilgi, Felsefe, Ahmet Ögke- Rıfat Atay (Ed.); "Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu", 2-4 Kasım 2012, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.453.

Özervarlı, Sait (2005), "Muhammed Abduh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C:XXX, ss.483) Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Özgül, Metin Kayahan (1991), *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, Kültür Bakanlığı Yayınları: İstanbul.

Özgüldür, Yavuz (1994), "1876 Anayasası'nın Hazırlanmasından Mithat Paşanın Rolü Ve Fonksiyonu" *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, ss.325.

Özkazanç, Alev (1998), *Türkiye'de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu: 1980'li Yıllarda Yeni Sağ*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Öztuna, Yılmaz (2015), *Kısa Osmanlı Tarihi*, Derin Tarih Kültür Yayınları: İstanbul.

Öztürk, Mustafa (2010), *Kur'an Ve Tefsir Kültürümüz*, Ankara Okulu Yayınları: İstanbul.

Öztürk, Mustafa (2014), "Son Dönem Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Kur'an ve Tefsir Çalışmaları", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar, Sayı 1, s.18.

Paksüt, Fatma (1992a), "Merhum Dayım Hamdi Yazır –III- Tefsir Çalışmaları 12 Yıl Sürdü", *Altınoluk Dergisi*, Haziran, s.42.

Paksüt, Fatma (1992b), "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Altınoluk Dergisi*, Nisan, s.20.

Paksüt, Fatma (1993), Merhum Dayım Hamdi Yazır, Süleyman Hayri Bolay (Ed.); "Elmalı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyum Bildirileri Kitabı" 4-6 Eylül 1991, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.7-13.

Refik, İbrahim (2005), *Sohbet Tadında Tarih*, Albatros Yayıncılık: İstanbul.

Rıfat, Mevlanzade (1996), *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*: Pınar Yayınları: İstanbul.

Risale Haber (2017), *Harf Devriminin Amacı İslam'dan Uzaklaşmak* [Erişim Tarihi: 16.04.2017 <http://www.risalehaber.com/harf-devriminin-amaci-islamdan-uzaklamak-313353h.htm>]

Risale-i Nur Enstitüsü (2000), Bediüzzaman Said Nursi (Ocak-Mart 1878 – 23 Mart 1960) [Erişim Tarihi: 20.5.2017 <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=501>]

Sağlam, Nuri (2009), “II. Abdülhamid’in Hal Fetvasını Mehmet Akif Mi Yazdı? Nam-ı Diğer Mehmed Fahreddin”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Aralık, s.4-8.

Said Halim Paşa (2015), *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, (Haz. M. Ertuğrul Düздаğ), 11. Baskı, İz Yayıncılık: İstanbul.

Sarıkaya, Saffet (1998), “Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Dini Tarikat Ve Cemaatlerin Toplumdaki Yeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:3, s.96.

Sarıkaya, Saffet (2017), Osmanlı Türkiye’sindeki İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış [Erişim Tarihi: 8.8.2017 <http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/islamc%c4%b1l%c4%b1k.pdf>].

Savaş, Mevhibe (2008), İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki ve Basın [Erişim: 02.11.17 http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/mevhibesavas/ikincimesrutiyet_donemi_ittihat_terakki_ve_basin.pdf].

Severcan, Şefaettin (2015), Evrensel Hilafetten Milli Hilafete Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Ahmet Ögke- Rıfat Atay (Ed.); “Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu”, 2-4 Kasım 2012, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.408-410-413-414.

Sevil, Küçük Hülya (2005), *İttihad Ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ) Anabilim Dalı, Ankara.

Sırma, İhsan Süreyya (1998), *Belgelerle II. Abdülhamid dönemi*, 1. Baskı, Beyan yayınları: İstanbul.

Sırma, İhsan Süreyya (2007), *II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti*, 9. Baskı, Beyaz Yayınevi, İstanbul.

Sorularla İslamiyet, *Müceddid Kimdir Her Asırda Bir Müceddid Gelmiş Midir* [Erişim Tarihi: 28.1.2017 <https://sorularlaislamiyet.com/muceddid-kimdir-her-asirda-bir-muceddid-gelmis-midir>].

Sönmezer, Burak (2014), *Necip Fazıl Kısakürek'in Düşünsel Hayatı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara.

Subaşı, Necdet (2006), "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık", Tanıl Bora, Murat Gültekingil (ed.); *1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül Ve Tefekkür*, 3. Baskı, İletişim Yayınları; İstanbul, s. 220.

Subaşı, Necdet (2016), "*Türkiye'de İslamcılığın Seyrü Seferi*", [Erişim Tarihi: 17.7.2017 <http://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/117-turkiye-de-islamciligin-seyr-u-seferi>].

Subaşı, Necdet "*Modern Türkiye'de Dinde Reform Arayışları*", [Erişim Tarihi: 5.5.2017 <http://www.necdetsubasi.com/calisma/makale/56-modern-turkiyede-dinde-reform-arayislari>].

Sürgit, Büşra (2014), "Sezai Karakoç'un Hâtıralar'ı Işığında Necip Fazıl Kısakürek Portresine Çerçeve Arayışı", *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt:47, s.168.

Şeber, Nurdan İpek (2012), "Namlunun Ucundaki Padişah: II. Abdülhamid'e Karşı Planlanan Suikastlar", *Türkiyat Mecmuası Dergisi*, C.22, ss.34.

Şeker, Kadir (2009), Mehmet Akif'te Doğu- Batı düşüncesi, [Bildiri], Gökay Yıldız, M. Zeki Yıldırım, Şevkiye Kazan Hülya Yazıcı Okuyan (Ed.); "*Uluslararası 1. Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*" 19-21 Kasım, Desen Ofset: Burdur, ss.454.

Şeker, Şemsettin (2006), "Mehmet Akif ve Sultan Abdülhamit", *Kültür Üç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi*, Ocak, s.67.

Şenol, Mehmet Sabri (2006), *Batılılaşma İdeolojisiyle Gelişen Türk Tiyatrosunda Aile Dramı*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sahne Sanatları Ana Bilim Dalı, İzmir.

Şentürk, Hulusi (2011), *İslamcılık*, 1. Baskı Çıra Yayınları: İstanbul.

Şentürk, Hulusi (2015), *İslamcılık*, 5. Baskı Çıra Yayınları: İstanbul.

Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi (1998), "İslam'da Usul-ü Meşveret ve Hürriyet", *Köprü Dergisi*, Güz [Erişim: 02.11.2017 <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=402>].

Şimşek, Ali Rıza (2006), *Osmanlı Ordusunda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları Ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Şimşek, Erdal (2015), "*Sultan Abdülaziz'in Katledilmesi*" [Erişim Tarihi: 10.11.2017 <http://www.yenisoz.com.tr/sultan-abdulaziz-in-katledilmesi-makale-4579>].

Tahsin Paşa, (2015), *Yıldız Hatıraları*, 1. Baskı, İz Yayıncılık Limited Şirketi: İstanbul.

Taşpınar, Halil (2003), "Muhammed Abduh Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, s.264-265.

Tekin, Mustafa (2015), Necip Fazıl Kısakürek'te İslamcı Refleksler, İsmail Kara, Asım Öz, Aykut Ertuğrul (Ed); *Kalır Dudaklarda Şarkımız Bizim*, Eylül, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, s.448.

Tekin, Mustafa (2011), "Dönemin İslamcılarının II. Abdülhamid'e Bakışı", *Birey Ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1, s 56.

Telkenaroğlu, Merter Rahmi (2015), Muhammed Hamdi Yazır'da "Reforma Karşı Tecdit" Ya Da "Başkalaşmadan Yenileşme" Tasavvuru, Ahmet Ögke- Rıfat Atay (Ed.); "Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu", 2-4 Kasım 2012, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.273-276-277-282.

Telkenaroğlu, Merter Rahmi (2013), "M. Hamdi Yazır'da (1878-1942) 'Reforma Karşı Tecdit' Ya Da 'Başkalaşmadan Yenileşme' Tasavvuru", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, s.148.

Tepedenlioğlu, Nizamettin Nazif (1978), *Sultan İkinci Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar*, 3. Baskı, Divan Yayınları, İstanbul, s.476.

Timurtaş, Faruk Kadri (2006), *Mehmet Akif ve Cemiyetimiz*, Akçağ Yayınları, İstanbul.

Togan, Zeki Velidi (1960), “Mezhepler Tarihi Yönünden Said Nursi ve Nurculuk”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, Cilt 3, s.212.

Tunaya, Tarık Zafer (1988),” II. Meşrutiyet Dönemi”, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, (C: I, ss. 5-25-28) Hürriyet Vakfı Yayınları: İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (1989), “II. Meşrutiyet Dönemi”, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, (C: III, ss.22,23-151-152) Hürriyet Vakfı Yayınları: İstanbul

Tunaya, Tarık Zafer (1948), “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe ‘Garpcılık Cereyanı’”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 14, Sayı 3-4, s.612.

Tunç, Osman “*Sürgünde Bir Muhalif: Said Nursi*”, [Erişim Tarihi: 5.5.2017 <http://www.analizmerkezi.com/surgunde-bir-muhalifsaid-nursi-6933h.htm>].

Turan, Ahmet (1998), “Said Nursi ve Nurculuk”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 10, s. 15-16.

Turgay, Nurettin (2011), Mehmet Akif Ersoy Ve İslam Birliği Düşüncesi [Bildiri], Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul Oral (Ed.); *"Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik Ve Bütünlük Sempozyumu"* 12-14 Ekim, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayın No:3: İstanbul, ss. 241.

Türkgeldi, Ali Fuad (2010), *Görüp İştittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Uyanık, Necmi (2015), “Mehmet Akif’te Çağdaşlaşma Anlayışı ve Bu Eksende Bazı Meselelere Bakışı” Prof. Dr. Hasan Bahar (ed.); *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 7 Şehirlerin Sevdalısı Hakkı Konyalı Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Matbaası; Konya, s.540.

Ünal, Uğur (2003), “İdari ve Sosyal Alanda Nizam-ı Cedid Çabaları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 14, s.275)

Ürkmez, Naim (2006), *II. Abdülhamid'in Modernleşme Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Konya.

Yarar, Erhan (2006), *Tarihsel Dönüşüm, Filistin Sorunu Temelinde Türk Dış Politikası Ve İsrail Devletini Tanıma Süreci*, Siyasal Kitabevi, Ankara, s.217.

Yargıcı, Atilla (1998), “Dindar Cumhuriyet Arayışlar”, *Köprü Üç Aylık Fikir Dergisi*, Sayı.72.

Yavuz, M. Hakan (2006), “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık”, Tanıl Bora, Murat Gültekinil (ed.); *Bedüzzaman Said Nursi ve Nurculuk*, 3. Baskı, İletişim Yayınları; İstanbul, s. 264-265-267.

Yavuz, Yusuf Şevki (1995), “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XI, ss.57-58) Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Yazıcı, Nesimi (1993), Muhammed Hamdi Yazır’ın Basın Hayatı Ve Yazarlığı, Süleyman Hayri Bolay (Ed.); “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyum Bildirileri Kitabı” 4-6 Eylül 1991, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık: Ankara, s.27-30.

Yeni Akit *Üstad Necip Fazılın Ayasofya Hitabesi* [Erişim Tarihi: 18.5.2017 <https://www.yeniakit.com.tr/haber/ustad-necip-fazilin-ayasofya-hitabesi-69643.html>].

Yetiş, Kazım (1992), *Mehmet Akif'in Sanat Edebiyat Ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, 1. Baskı, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 65: Ankara.

Yıldırım, Ercan (2015), Necip Fazıl’da Siyasallık: Realpolitikten İdealpolitığe Ulaşma Davası, İsmail Kara, Asım Öz, Aykut Ertuğrul (Ed); *Kalır Dudaklarda Şarkımız Bizim*, Eylül, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, s.496,498.

Yıldırım, Ergün (2015), Necip Fazıl’ın Siyasal İslamlaşma Yaklaşımı, İsmail Kara, Asım Öz, Aykut Ertuğrul (Ed); *Kalır Dudaklarda Şarkımız Bizim*, Eylül, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, s.480.

Yıldırım, Nazmi (2011), Mehmet Akif Ersoy Ve İslam Birliği Düşüncesi [Bildiri], Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul Oral (Ed.); "*Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik Ve Bütünlük Sempozyumu*", 12-14 Ekim, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayın No:3: İstanbul, s. 484.

Yıldız, Abdülvahap (2014), "Bediüzzaman Said Nursî'nin Din Hizmetlerindeki İhlâsı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:32, Sayı: 32, s.12-14.

Yılmaz, Mehmet Ali (2014), *Hüseyin Avni Paşa*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta.

Yürekli, Murat (2012), Necip Fazıl'ın Menderes'e Yazdığı Ağıt [Erişim Tarihi:18.4.2017 <http://www.haber7.com/yazarlar/mustafa-yurekli/880261-necip-fazilin-menderese-yazdigi-agit>].

Zengin, Salih (2009), *II. Abdülhamid'in hal' fetvasını Akif mi yazdı?* [Erişim Tarihi: 20.12.2017 <http://www.haber7.com/kultur/haber/449570-ii-abdulhamidin-hal-fetvasini-akif-mi-yazdi>].

Zürcher, Erik Jan (2003), *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 1. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul